

У. В. Анічэнка, М. Р. Прыгодзіч

ГІСТАРЫЧНАЯ ГРАМАТЫКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Зборнік практыкаванняў

УДК 808.6-53(076)
ББК 81.2 Бей-2
А 67

Р э ц е н з е н т ы:

кандыдат філалагічных навук *М. М. Аляхновіч*;
кандыдат філалагічных навук *П. А. Міхайлаў*

Зацверджана саветам філалагічнага факультэта
26 сакавіка 1998 г., пратакол № 6

Анічэнка У. В., Прыгодзіч М. Р.

А 67 Гістарычная граматыка беларускай мовы: Зб. практыкаванняў. — Мн.: БДУ, 1999. — 219 с.
ISBN 985-445-081-3

У вучэбным дапаможніку прапануюцца разнастайныя практыкаванні па графіцы і арфаграфіі, фанетыцы, словаўтварэнню, марфалогіі і сінтаксісу. Кніга забяспечана слоўнікам незразумелых і малавядомых слоў, адлюстраваных у паддадзеных тэкстах.

Прызначаецца для практычных заняткаў па гістарычнай граматыцы беларускай мовы на філалагічных факультэтах вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь.

ISBN 985-445-081-3

© У. В. Анічэнка,
М. Р. Прыгодзіч, 1999
© Белдзяржуніверсітэт, 1999

УДК 808.6-53(076)
ББК 81.2 Бей-2

ПРАДМОВА

У апошні час прыкметна ўзрасла цікавасць да гісторыі беларускага народа і яго мовы як аднаго з важнейшых кампанентаў нацыянальнай і этнічнай самасвядомасці. Улічваючы гэта, значна павялічылася роля не толькі лекцыйных, але і практычных заняткаў па курсу «Гісторыя беларускай мовы», у якім вывучаюцца пісьмова-кніжная (кадыфікаваная) і вусна-размоўная формы мовы. Фарміраванне і развіццё вусна-размоўнай формы нашай мовы на розных гістарычных этапах вывучаецца ў «Гістарычнай граматыцы беларускай мовы» на лекцыйным і практычным узроўнях. Практычныя заняткі са студэнтамі вышэйшых навучальных устаноў даюць найбольш эфектыўныя вынікі пры навунасці па названаму курсу адпаведных вучэбных дапаможнікаў.

На працягу доўгага часу практычныя заняткі па гістарычнай граматыцы беларускай мовы праводзіліся і праводзяцца на аснове вучэбнага дапаможніка праф. М.Г.Булахава «Практыкаванні і матэрыялы па курсу гісторыі беларускай мовы» (Мн., 1956; 2-е выд. Мн., 1969), а таксама калектыўнага акадэмічнага выдання «Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы» (Мн., 1961–1962. Ч.1–2). Але структура гэтых прац не поўнаасцю адпавядае зместу курса гістарычнай граматыкі беларускай мовы з-за адсутнасці падрабязнай дэталізацыі матэрыялу па некаторых яго раздзелах або такіх састаўных частках, як «Графіка», «Лексіка», «Сінтаксіс», вывучэнне якіх дапамагае чытачам асэнсаваць законы сістэмнай арганізацыі беларускай мовы на розных этапах свайго гістарычнага развіцця, прасачыць лёс беларускай графікі. Што датычыць «Хрэстаматыі па гісторыі беларускай мовы», то яна складзена ўвогуле без уліку існуючай праграмы па гэтаму курсу і можа выкарыстоўвацца толькі як дапаможны матэрыял.

Выданне «Гістарычная граматыка беларускай мовы. Зборнік практыкаванняў» уяўляе сабой вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь, у якім сістэматызаваны разнастайныя практыкаванні і заданні па ўсёй праграме курса — графіцы і арфаграфіі, лексіцы, словаўтварэнню, фанетыцы, марфалогіі і сінтаксісу. У кнігу ўключаны новыя тэксты, звязаныя з дыферэнцыяцыяй старажытнарускай (агульнаўсходнеславянскай) мовы і адлюстраваннем у пісьмовых помніках спецыфічных беларускіх моўных рыс.

Вопыт правядзення практычных заняткаў па гістарычнай граматыцы беларускай мовы сведчыць пра тое, што без супастаўляльнага аналізу моўных фактаў нашай мовы на розных этапах яе гістарычнага развіцця з адпаведным матэрыялам іншых славянскіх, найперш усходнеславянскіх моў, не заўсёды можна дасягнуць значных вынікаў. У сувязі з гэтым для ўяўлення аб фарміраванні і развіцці беларускай мовы на фоне іншых славянскіх моў у дапаможніку па магчымасці паралельна пададзены перакладныя ўрыўкі са старажытнарускай і старапольскай моў на старабеларускую, з рускай мовы на беларускую і ўкраінскую, а з беларускай на польскую і балгарскую мовы.

Практыкаванні і заданні, што прапануюцца ў дапаможніку, маюць розную ступень складанасці: адны з іх не ўяўляюць значных цяжкасцей для студэнтаў, бо разлічаны на іх самастойную работу пры належаў засваенні тэарэтычнага матэрыялу курса, другія ж патрабуюць дадатковай канкрэтызацыі і сістэматызацыі пры дапамозе выкладчыка.

Для палягчэння самастойнай работы студэнтаў кніга забяспечана слоўнікам незразумелых і малавядомых слоў, адлюстраваных у пададзеных тэкстах. Аўтары палічылі неабходным уключыць у змест зборніка агульнаўсходнеславянскія парадгмы-скланяльных і спрагалных часцін мовы, а таксама рэкамендуемую літаратуру.

Пры стварэнні вучэбнага дапаможніка выкарыстаны шматтэмавы вопыт работы прафесарска-выкладчыцкага саставу кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і кафедры беларускай мовы Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф.Скарыны.

Аўтары раздзелаў: У.В.Анічэнка — «Лексіка і слоўваўтварэнне», «Фанетыка», «Даведачныя матэрыялы»; М.Р.Прыгодзіч — «Графіка і арфаграфія», «Марфалогія», «Сінтаксіс», «Прадмова» і «Слоўнік» падрыхтаваны аўтарамі сумесна.

Аўтары выказваюць шчырую падзяку выкладчыку кафедры гісторыі беларускай мовы Белдзяржуніверсітэта Алене Фёдаруе Клімовіч за нялёгкую працу па рэдагаванню і камп'ютэрнаму набору гэтай кнігі.

Аўтары з удзячнасцю прымуць заўвагі і парады, накіраваныя на паляпшэнне зместу гэтага выдання.

У.В.Анічэнка, М.Р.Прыгодзіч

ГРАФИКА І АРФАГРАФІЯ

1. Ахарактарызаваць асноўныя гіпотэзы аб паходжанні пісьменства ў славян. Калі ўзнікла пісьменства ва ўсходніх славян, да якога перыяду адносяцца першыя ўсходнеславянскія пісьмовыя помнікі?
2. Якую ролю ў пашырэнні пісьменства ва ўсходніх славян мела прыняцце хрысціянства?
3. Ахарактарызаваць паходжанне літар кірыліцы.

Назвы літар	Кірыліца	Гукавое значэнне	Лічбавое значэнне
АЗЬ	А а	[a]	1
БУЖЫ	Б б	[b]	2
ВЪДИ	В в	[v]	3
ГЛАГОЛЬ	Г г	[g]	4
ДОБРО	Д д	[d]	5
ІЕСТЬ	Є є І і К к	[e]	
ЖИВЪТЕ	Ж ж	[ж]	
ЗЪЛО	З з С с	[dʒ]	6
ЗЕМЛЯ	З з З з	[z]	7
ИЖЕИ	Н н Н н	[i]	8
ИЖЕ	І і І і	[i]	10
(Г'ЕРВЪ)	(Ь)	[r]	
КАКО	К к	[k]	20
ЛЮДИЕ	Л л	[l]	30
МЫСЛЬТЕ	М м	[m]	40
НАШЬ	Н н Н н	[n]	50
ОНЪ	О о	[o]	70
ПОКОИ	П п	[p]	80
РЬЦИ	Р р	[r]	100
СЛОВО	С с	[s]	200
ТВЪРДО	Т т	[t]	300
УКЪ	У у У у	[y]	400
ФЪРТЪ	Ф ф	[f]	500
ХЪРЪ	Х х	[x]	600
ОТЬ	Ц ц	[o]	800
ЦИ	Ц ц	[c]	900

Назвы гітар	Крыліца	Гукавое значэнне	Лічбавыя значэнне
ЧЭРВЬ	У	[ч]	90
ША	У	[ш']	
ШТА	У	[ш'т']	
КЭРЬ	Ь	[о]	
КЕРЫ	Ы	[ы]	
КЭРЬ	Ь	[э]	
ЯТЬ	Ь	[ä]	
(Ю)	Ю	[y], [y]	
И+А=Я	Д	[a], [a]	900
МАЛЫЙ ЮСЬ	А	[e"], [e]	
БОЛЬШОЙ ЮСЬ	А	[o"], [a], [o"], [o]	
КСИ	Ж	[кs]	60
ПСИ	З	[пs]	700
ФИТА	П	[ф]	9
ИЖИЦА	В	[и], [в]	

4. Высветліць, для перадачы якіх гукаў у кірыліцы ўжываліся дзве літары. Выпісаць гэтыя літары і растлумачыць прычыну дублетнасці. Што адбылося з гэтымі літарамі пазней?

5. Растлумачыць, як утвораны літары **оу, ў, ю**. Прачытаць і затранскрыбіраваць наступныя словы:

6. Прочитайте наступні слова. Растлумачыць утварэнне лігатур і дыграфу:

а) даутра, оузырѣша. обраше, тьмову, коомъвынѣхъ, ехъсе, хошѣ, ѿ тьмѣторокана, парсава, стѣпаше;

б) литовскую, научившись, платот, ув-одъные, вискупе, прыскачаючому, Олькитруа, ктклатъ, яловида, аве стырте жита, ув олуч^с стырте, одзнтъ, драши, азобали, отъжазашъ, азякло, миктадъ, нендзный, пелктрнмъ, суоктатотъ.

7. Раствлмачыць, якія гукі ў старажытнарускай і старабеларускай мовах абазначаліся літарамі А, Я, ІА, ЪЯ, ІА:

8. Визначить асабліващі перадачы гукі ў беларускай мовы лацінскімі літарамі ў «Лісце да Абуховіча» (XVII).

Jest u mene starýe knihi, ležat u nowym kucie. Zawsiody ia tam
mnogo wyczytaiu žanockoy psoty, jak iany z uma zwodiut ludey
mudrych, a sztabab nas hrysznych k lichu ne prweli!

A kolib dotul Wasza Miłość pisarom byw, tob czotowiekam sływ,
y tohob z nas hodia było — za naszoie lichoię szalberstwo Pokazuiut
ludie y toie na Wszye Miłości, iakoby do wymyszlania podymnoho
nichto nie byw pryczynolu, tolko Wasza Miłość, kotorym wykuryli
naszych mužykwow, iak werebiow z wienika, bo zmal z mudrych
oratorow nie budet mnoho rataiow. Posiom zostawszy, prawdy ne
howoryl, tolko: — berete kopy; deputatam kopy, komisarom kopy. A
tyie kopy postryhut nieodnoho u chłopy, a pan niet wiedama hdie
budiet.

We Gdańsku iost tam komu wał sypaty y bez nas. Szto kolwiek ludzie starze howoryli, to wsio prawda. I harazd wspomnity maju: koli byw pan Mieleszko kasztalanom Smolenskim, buduczny na soymie, a ja na toj czas za nim z kordlikom stojaw, ieho mowa w twie słowa byla:

Panowie! Każę wam prauđu po wielmi mudrych ludziach: Niczoho na swieti hetaia chwila, szto z bolota czyniat zoloto, a z zolota boloto swaimi szalbierskami mowami.

9. Распелуначыць прычыны ўжывання арабскіх літар для перадачы беларускай гаворкі. Калі на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага пасяліліся татары?

*Параўн:

на тоје месце, где седждег поклонитиса. Другиј — гледети у руке уде на ноги. Третиј — гледети у седждеју на нос, на ноздри. Четвертиј — гледети у сеженју на руки. Патиј — Куран пети тек веле йак три айети заровно изелхемом. Шостий — текбир за имамом нишком, протагом мовити. Сомий — поло жит руки на келенах, росластривши палци. Осмий — ровно хрибет держати у руке. Деватиј — ровно гол

ову протагнувши исхрибтом у рукеде держа
ти. Десатий — поднати голову семи ел-пагу йак скажеш.
Адинацатий — кали седждег хочеш чинит первый келина келинам (?)
на землю. Дванацатий — положиж тваріу на землю
стане у седждегїу носам мижи руками положиж. А
тринацатий — уперед носем положиж. А чатирнацатий —
паложит чало подле носи (?), а коли разом положиж...

Слоўнік

Айет — верш, радок Карана

Куран— Каран, свящэнная кніга мусульман

Рукве(д) — абрад нагінання, нахілення цела стоячы

Самі ал-лагу — і выслухае бог таго, хто хваліць яго

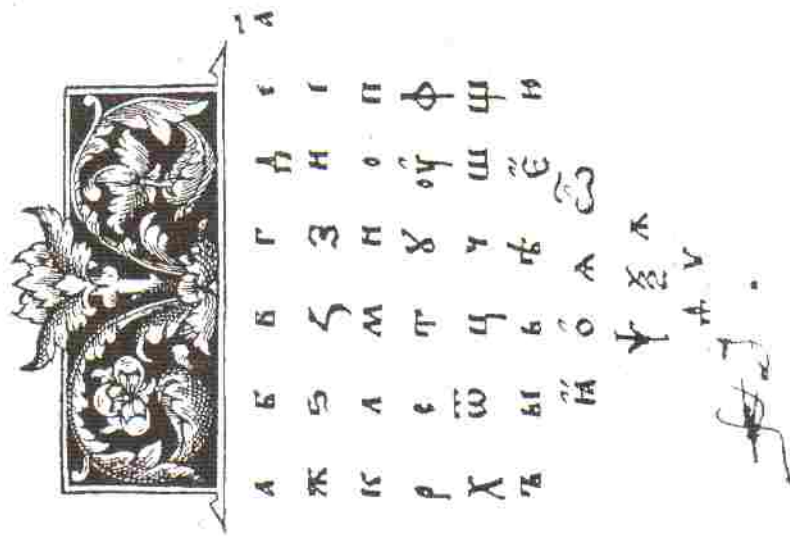
Седждег — зямны наклон у час малітвы.

Текбир — вымаўленне слоў: «Алах вялікі»

١٠
 ١١
 ١٢
 ١٣
 ١٤
 ١٥
 ١٦
 ١٧
 ١٨
 ١٩
 ٢٠
 ٢١
 ٢٢
 ٢٣
 ٢٤
 ٢٥
 ٢٦
 ٢٧
 ٢٨
 ٢٩
 ٣٠
 ٣١
 ٣٢
 ٣٣
 ٣٤
 ٣٥
 ٣٦
 ٣٧
 ٣٨
 ٣٩
 ٤٠
 ٤١
 ٤٢
 ٤٣
 ٤٤
 ٤٥
 ٤٦
 ٤٧
 ٤٨
 ٤٩
 ٥٠
 ٥١
 ٥٢
 ٥٣
 ٥٤
 ٥٥
 ٥٦
 ٥٧
 ٥٨
 ٥٩
 ٦٠
 ٦١
 ٦٢
 ٦٣
 ٦٤
 ٦٥
 ٦٦
 ٦٧
 ٦٨
 ٦٩
 ٧٠
 ٧١
 ٧٢
 ٧٣
 ٧٤
 ٧٥
 ٧٦
 ٧٧
 ٧٨
 ٧٩
 ٨٠
 ٨١
 ٨٢
 ٨٣
 ٨٤
 ٨٥
 ٨٦
 ٨٧
 ٨٨
 ٨٩
 ٩٠
 ٩١
 ٩٢
 ٩٣
 ٩٤
 ٩٥
 ٩٦
 ٩٧
 ٩٨
 ٩٩
 ١٠٠

Іл. 1. Уривак з рукавісу XVII ст.

10. Параўнаць старажытнарускі алфавіт (гл. іл. 2) з сучасным беларускім алфавітам. Якія новыя літары з'явіліся ў беларускім алфавіце на працягу XIX–XX ст.?

Іл. 2. Старажытнарускі алфавіт з «Азбукі»
Івана Фёдарова. Львоў, 1574

11. Прааналізаваць асаблівасці перадачы важнейшых фанетычных і марфалагічных рыс беларускай мовы ў помніках старабеларускага пісьменства і ў творах беларускіх пісьмёнікаў.

Пичу⁷ в гисторич⁸ алекс⁹ дров¹⁰ и¹¹ королев¹² ка¹³ дик¹⁴ мѣл¹⁵
прилегло¹⁶ на¹⁷ море¹⁸ велики¹⁹, в то²⁰ ча²¹ посада²² малора²³, абы²⁴ тва²⁵ або²⁶
шбод²⁷ алекс²⁸ дров²⁹ потае³⁰ вымалена³¹, саныш³²и³³и³⁴и³⁵и³⁶и³⁷и³⁸и³⁹и⁴⁰и⁴¹и⁴²и⁴³и⁴⁴и⁴⁵и⁴⁶и⁴⁷и⁴⁸и⁴⁹и⁵⁰и⁵¹и⁵²и⁵³и⁵⁴и⁵⁵и⁵⁶и⁵⁷и⁵⁸и⁵⁹и⁶⁰и⁶¹и⁶²и⁶³и⁶⁴и⁶⁵и⁶⁶и⁶⁷и⁶⁸и⁶⁹и⁷⁰и⁷¹и⁷²и⁷³и⁷⁴и⁷⁵и⁷⁶и⁷⁷и⁷⁸и⁷⁹и⁸⁰и⁸¹и⁸²и⁸³и⁸⁴и⁸⁵и⁸⁶и⁸⁷и⁸⁸и⁸⁹и⁹⁰и⁹¹и⁹²и⁹³и⁹⁴и⁹⁵и⁹⁶и⁹⁷и⁹⁸и⁹⁹и¹⁰⁰и¹⁰¹и¹⁰²и¹⁰³и¹⁰⁴и¹⁰⁵и¹⁰⁶и¹⁰⁷и¹⁰⁸и¹⁰⁹и¹¹⁰и¹¹¹и¹¹²и¹¹³и¹¹⁴и¹¹⁵и¹¹⁶и¹¹⁷и¹¹⁸и¹¹⁹и¹²⁰и¹²¹и¹²²и¹²³и¹²⁴и¹²⁵и¹²⁶и¹²⁷и¹²⁸и¹²⁹и¹³⁰и¹³¹и¹³²и¹³³и¹³⁴и¹³⁵и¹³⁶и¹³⁷и¹³⁸и¹³⁹и¹⁴⁰и¹⁴¹и¹⁴²и¹⁴³и¹⁴⁴и¹⁴⁵и¹⁴⁶и¹⁴⁷и¹⁴⁸и¹⁴⁹и¹⁵⁰и¹⁵¹и¹⁵²и¹⁵³и¹⁵⁴и¹⁵⁵и¹⁵⁶и¹⁵⁷и¹⁵⁸и¹⁵⁹и¹⁶⁰и¹⁶¹и¹⁶²и¹⁶³и¹⁶⁴и¹⁶⁵и¹⁶⁶и¹⁶⁷и¹⁶⁸и¹⁶⁹и¹⁷⁰и¹⁷¹и¹⁷²и¹⁷³и¹⁷⁴и¹⁷⁵и¹⁷⁶и¹⁷⁷и¹⁷⁸и¹⁷⁹и¹⁸⁰и¹⁸¹и¹⁸²и¹⁸³и¹⁸⁴и¹⁸⁵и¹⁸⁶и¹⁸⁷и¹⁸⁸и¹⁸⁹и¹⁹⁰и¹⁹¹и¹⁹²и¹⁹³и¹⁹⁴и¹⁹⁵и¹⁹⁶и¹⁹⁷и¹⁹⁸и¹⁹⁹и²⁰⁰и²⁰¹и²⁰²и²⁰³и²⁰⁴и²⁰⁵и²⁰⁶и²⁰⁷и²⁰⁸и²⁰⁹и²¹⁰и²¹¹и²¹²и²¹³и²¹⁴и²¹⁵и²¹⁶и²¹⁷и²¹⁸и²¹⁹и²²⁰и²²¹и²²²и²²³и²²⁴и²²⁵и²²⁶и²²⁷и²²⁸и²²⁹и²³⁰и²³¹и²³²и²³³и²³⁴и²³⁵и²³⁶и²³⁷и²³⁸и²³⁹и²⁴⁰и²⁴¹и²⁴²и²⁴³и²⁴⁴и²⁴⁵и²⁴⁶и²⁴⁷и²⁴⁸и²⁴⁹и²⁵⁰и²⁵¹и²⁵²и²⁵³и²⁵⁴и²⁵⁵и²⁵⁶и²⁵⁷и²⁵⁸и²⁵⁹и²⁶⁰и²⁶¹и²⁶²и²⁶³и²⁶⁴и²⁶⁵и²⁶⁶и²⁶⁷и²⁶⁸и²⁶⁹и²⁷⁰и²⁷¹и²⁷²и²⁷³и²⁷⁴и²⁷⁵и²⁷⁶и²⁷⁷и²⁷⁸и²⁷⁹и²⁸⁰и²⁸¹и²⁸²и²⁸³и²⁸⁴и²⁸⁵и²⁸⁶и²⁸⁷и²⁸⁸и²⁸⁹и²⁹⁰и²⁹¹и²⁹²и²⁹³и²⁹⁴и²⁹⁵и²⁹⁶и²⁹⁷и²⁹⁸и²⁹⁹и³⁰⁰и³⁰¹и³⁰²и³⁰³и³⁰⁴и³⁰⁵и³⁰⁶и³⁰⁷и³⁰⁸и³⁰⁹и³¹⁰и³¹¹и³¹²и³¹³и³¹⁴и³¹⁵и³¹⁶и³¹⁷и³¹⁸и³¹⁹и³²⁰и³²¹и³²²и³²³и³²⁴и³²⁵и³²⁶и³²⁷и³²⁸и³²⁹и³³⁰и³³¹и³³²и³³³и³³⁴и³³⁵и³³⁶и³³⁷и³³⁸и³³⁹и³⁴⁰и³⁴¹и³⁴²и³⁴³и³⁴⁴и³⁴⁵и³⁴⁶и³⁴⁷и³⁴⁸и³⁴⁹и³⁵⁰и³⁵¹и³⁵²и³⁵³и³⁵⁴и³⁵⁵и³⁵⁶и³⁵⁷и³⁵⁸и³⁵⁹и³⁶⁰и³⁶¹и³⁶²и³⁶³и³⁶⁴и³⁶⁵и³⁶⁶и³⁶⁷и³⁶⁸и³⁶⁹и³⁷⁰и³⁷¹и³⁷²и³⁷³и³⁷⁴и³⁷⁵и³⁷⁶и³⁷⁷и³⁷⁸и³⁷⁹и³⁸⁰и³⁸¹и³⁸²и³⁸³и³⁸⁴и³⁸⁵и³⁸⁶и³⁸⁷и³⁸⁸и³⁸⁹и³⁹⁰и³⁹¹и³⁹²и³⁹³и³⁹⁴и³⁹⁵и³⁹⁶и³⁹⁷и³⁹⁸и³⁹⁹и⁴⁰⁰и⁴⁰¹и⁴⁰²и⁴⁰³и⁴⁰⁴и⁴⁰⁵и⁴⁰⁶и⁴⁰⁷и⁴⁰⁸и⁴⁰⁹и⁴¹⁰и⁴¹¹и⁴¹²и⁴¹³и⁴¹⁴и⁴¹⁵и⁴¹⁶и⁴¹⁷и⁴¹⁸и⁴¹⁹и⁴²⁰и⁴²¹и⁴

салаа ему дари каме е дорогое и зѣриата трефныи, прѣто Алексѣе^а
хотачи видѣ еи шовѣу чини^а са^а посло^а, и сѣа до неи в^а поста-
ти д^а тиша, а коли приѣха^а до неи, чѣстокала еѣ и указовала ему^а
богѣства свои мнимаючи бы^а посло^а.

(Александрья)

Того жѣ року, а дѣ^а дѣ^а мѣца октобра десятого дня, цѣлую
неделю снѣгъ силны^а и кѣвѣтовны^а ишоль выпѣа до по^атоленн, та же
и бурѣа сѣна была, тогда пиеницы врицы сѣвѣ^а грѣчих^а горохи, и
всеи овошцы, всакое множество врицы на помѣ^а непожатыѣ, та же и
копы жѣтые снѣгомъ позаметала метелница, и^а было жалѣно и
страшно глѣдѣти...

(Баркалабаўскі летapis)

Зрзаючы галіны таполі адну за адной...

Без скаргі яны на зямлю чэрадою пажацца,
Бо сьмерць іх патрэбна, каб дзерэва новай вясной
Магло бы хутчэй развівацца.

Таварышы-браццы! Калі наша родзіна-маць
Ў змаганьні з нядоляй патраціць апошніе сілы, —
Ці хваце нам духу ў час гэты жыццё ёй атдаць,
Без скаргі лячы ў магілы?!

(М.Багдановіч, Вянок)

Метадычная пастановка школьнага выкладання ў напрамку
шчыльнай увязкі школы з актуальнымі задачамі сацыядаўніцтва
з'яўляецца адным з найбольш адказных пытанняў у справе
школьнай асветы на этапе сацыялістычнай рэканструкцыі.

Гэтая задача са ўсёй заостранасцю і рашучасцю пас-
тайлена ў пастановах ЦК ВКП(б) ад 5 верасня 1931 г. і 25 жніўня
1932 г. і ЦВК СССР ад 19/IX 1932 г., гэтых гістарычных дакументах
вялікага значэння, якія вызначаюць асноўныя шляхі далейшага
развіцця савецкай школы.

(І.Замойн. Метадычныя пытанні выкладання мовы
і літаратуры ў II—III канцэнтрах)

Зноў жа хачу зрабіць агаворку: я — за актыўную мова-
творчасць пісьменніка, за абнаўленне слова, за тое, каб, дзя-
куючы суфіксу ці прэфіксу, яно засвяцілася нейкім новым сэнса-
вым ці эмацыянальным адценнем. Але тут выключна важнае
значэнне маюць пачуццё меры і густ — тыя якасці, якімі характа-

рызуецца моватворчасць народа. Не пераступаць мяжу і не да-
ходзіць да моўнага свавольства, да гульні, — вось што абавязаны
помініць, шукаючы патрэбнае слова, пісьменнік. Мова — не для
гульні. Мова — наш найкаштоўнейшы нацыянальны скарб.

(Н.Глевіч. Мова, на якой мы пішам...)

12. Распшумачыць знакі прыпынку, якія ўжываліся ў помніках
усходнеславянскага і старабеларускага пісьменства.

А оже кто въсадетъ на чюжь конь не прашавъ то ꙗко грѣши-
аче кто конь потюбѣтъ или оружіе или портъ а заповѣсть на
тыгоу и послаѣу познѣсть въ своему городу, свое иному лицѣмъ
взати.

(Руская праўда. XIII)

Велнка и ветѣха скровища, дивно и радостно ѿкровеныѣ; добра
и силна бѣтства, нескрудо бѣжнимъ и дланімъ дѣми даровѣ;
савна зѣло и чѣна дому искуснии строители; собильны и
преспольныи црьскоѣ трапезы мнози костанци, ѿѿ нѣхже нищимъ
преспитаеми вывають негыбнущю падоу, нѣ прѣвѣкающе въ
животъ вѣчныи.

(Слова Кірылы Тураўскага на вербніцу. XII)

Мы мужи полоча^а, даемъ вѣдати, кто на сию грамо^а оузри^а
или оусамши ч^а тѣчи, кѣа^а всмкыи Битовѣт литовскыи, на^а ѿспѣрь
доконма^а промекы на^а и смириа^а на^а вѣчно.

(Дагавор Полацка з Рыгай. 1407)

Нендобѣ о томъ много писати, вси бо вѣдаемъ яковыхъ
теперь чѣтелиси маемъ. Вѣдаеть весь свѣтъ яко на свои степени
въступаютъ, не тѣнно тѣже, яко на нѣхъ стоать и справуѣются.
Лепыиѣ плакати нежели и^а норовы выписовати.

(С. Будны. Прадмова да «Катэхізіса». 1562)

И пошоль Говорнарь ѿтъ корола. А корола посалаъ по дочку
свою и рек еи: Дочко моя мнѣла, што мыслишь с Трышчаномъ? Та
ему хочѣу зло вѣчнити, а твоѣи легкости помстити. И королевна
иного не смѣла рече, ачѣ мовила: Государю, спрѣведливѣ ест, нехан
колады ѿзметъ по своимъ дѣламъ.

(Аловесць пра Трышчана. XVI)

13. У тэкстах сучаснай беларускай літаратурнай мовы вызначыць, якія галосныя і зычныя пішуща ў адпаведнасці з фанетычным прынцыпам, а якія — у адпаведнасці з марфалагічным прынцыпам.

Слакойны жнівеньскі вечар. Сонца зайшло. Галін хлопец, падлетак Антоць, пайшоў у поле да малатарні. На верхавіне стайной ліпы за агародам пагасла чырвань на лісці; шпакі ўзняліся з топлі і панеслі свой кірмаш у вёску. Пад паветкай за сэнцамі, аддаўшы вячэрні ўдой, лягла на свежым подціпле карова. У хаце за сталом сядзіць чарнявая Сонечка, на поўны рот запіваючы хлеб сырадом. Тонкія загараплыя ножкі яе, як і ва ўсіх пастушоў, папяраны ржышчам. Сонечка памыла іх каля студні халоднай вадой, і ногі садзеюць да самых каленак. Яна то пацрае іх адна аб адну, то проста стрыжэ імі пад высокай лавай.

(Я.Брыль. *Галя*)

Развіццё лексікі беларускай мовы ў старажытны перыяд адразнілася ўнутранай супярэчнасцю. Адны словы аказаліся ў беларускай мове ўстойлівымі і захаваліся ў ёй да апошняга часу, другія выйшлі з ужывання, а трэція бытуюць як архаізмы або істарызмы. Да ліку слоў абмежаванага ўжывання ў старабеларускай пісьменнасці адносіліся ўкраінізмы. Пранікненне спецыфічна ўкраінскіх слоў або іх форм у пісьмовыя помнікі Беларусі было адносна абмежаваным, але не таму, што не было ў гэтым асаблівай патрэбы: лексіка тагачасных абедзвюх блізароднасных моў была амаль тоесная.

(Лінгвістычныя даследаванні. Мн., 1971)

Як усялякая істарычная з'ява, звычай, абрады, святы і суправаджаючая іх паэзія схільныя да змянення, развіцця. Людзей новага грамадства не задавальняюць сумныя матывы, роспач, асуджанасць, уласцівыя вясельным галашэнням. У новых умовах жыцця такія творы амаль цалкам зніклі. Яны наогул не характэрныя для беларускай вясельнай паэзіі. Гэтага нельга сказаць аб сіроцкіх песнях, у якіх гучыць вялікі душэўны боль жаніха або нявесты-сіраты.

(Палескае вяселле. Мн., 1984)

18 мая 1792 года руская армія перайшла граніцу Рэчы Паспалітай. У абарону канстытуцыі выступілі яе войскі. У адной

з першых бітваў вызначылася дывізія пад камандаваннем Касцюшкі. Бітва адбылася каля вёскі Дубенка на берагах Заходняга Буга. Касцюшка ў гэтай бітве меў пад сваім камандаваннем каля 5 тысяч салдат і афіцэраў, але здолеў стрымаць націск прыкладна 20 тысяч царскіх войск. Гэта дало магчымасць паўднёвай арміі пад камандаваннем князя Юзафа Пянятоўскага, пляменніка караля, пазнейшага маршала Францыі, аднаго з любімкаў Напалеона, адыйсці на новыя пазіцыі. За ваенныя заслугі Касцюшка быў узнагароджаны ордэнам «Віртуці Мілітары», яму было прысвоена званне генерал-лейтнанта.

(В.Шалькевіч. *Герой двух кантынентаў*)

Архімеда закон, асноўны закон гідрастатыкі і аэрастатыкі, паводле якога на ўсякае цела, апушчанае ў вадкасць (або газ), дзейнічае выштурхная сіла («пад'ёмная сіла»), накіраваная ўверх, роўная па велічыні вазе выціснутага гэтым целам вадкасці (газу) і прыкладзеная да цэнтра цяжару выціснутага аб'ёму. Адкрыты ў 3 ст. да н.э. Архімедам. Велічыня выштурхной сілы вызначаецца рознасцю глыбінь апускання ніжняй і верхняй паверхняў цела, бо на ніжнюю паверхню гідрастатычны (аэрастатычны) ціск большы, чым на верхнюю.

(БелСЭ. Мн., 1969. Т. 1)

Першыя нашаніўскія беларускія календары давалі сваім чытачам цікавыя і карысныя гаспадарчыя парады на люты, на кшталт наступных. Аглядайце вашы палеткі, каб на жыццё вада не збіралася. Можна, дзе каля плоту або кустоў намяло шмат снегу. Дык вазьміце пару коней і праедзьце разоў са два, каб у тоўстым пласце нарабіць дзірак — тады хутчэй расстане. У садку заўважайце, каб каля дрэўцаў не збіралася вада, бо патрэскаецца кара. Пільнуйце пчолак. Можна, каторым трэба мёду даць, а можа, у якім вуллі мыш завялася, дык пастаўце пастку. Няхай бабы мяняцца з суседнімі вёскамі пёўнямі і гусакамі. Капі самец з іншага пнязда, дык прыплод будзе лепшы.

(Беларускі народны календар. Мн., 1993)

ФАНЕТЫКА

ГУКАВЫ САСТАЎ СТАРАЖЫТНАРУСКАЙ МОВЫ ДАПІСЬМОВАЙ ЭПОХІ

Сістэма галосных

1. Якімі літарамі абазначаліся галосныя гукі ў старажытнару-
скай мове? Даць іх характарыстыку паводле ўтварэння.

Азъ, азъ, яго, ягда, серебря, ледъ, повсѣль, шемь, миръ,
сущи, иже, писати, іоанъ, іаковъ, вода, плаодъ, просити, георгині,
швѣль, шфросиньа, штыць, штѣдѣти, шпѣти, нгоумень, моужь,
оутговѣти, роусинъ, тиоунъ, домоу, лоуна, нмоуць, оученикъ, поуть,
бжаж, своємѣж, држгож, сънь, дѣска, кѣто, кѣнига, дымъ, тыща, съ,
дѣдъ, лѣсь, дѣлатель, хотѣти, сынъ, мыти, землю, волю, морю, коню,
югъ, мою, пагоду, боурѣ, вола, свою, патъ, има, землем, азыкъ, дѣбъ,
несж, каплем, горома.

2. Як вымаўляліся націскныя і ненаціскныя галосныя ў ста-
ражытнарускай мове і якія асаблівасці іх сучаснага вымаўлення?

Голосъ — глас, городаъ — горад, носити — насіць, княгиня —
княгіня, разпѣвакѣтиса — разпѣваца, жбѣ — зуб, памать — па-
маць, кѣнаженне — княжэнне, прѣтѣча — прытча, посьлати — пас-
лаць, мѣного — многа, вьсь — увесь, мѣхъ — мох, пьнь — пень,
грышнынкъ — грэшнік.

3. Ва ўрыўку з прадымовы Ф. Скарыны да ўсёй «Бібліі» (1517)
аднавіць у словах літару ь паводле старажытнарускага трады-
цыйнага пісьма.

Хоцещи ли ѹметн Граматикѹ Или по рускыи говорачи Грамотѹ
еже добре честн и мовити ѹчитѹ. Знандещи Б зуполнои Бивлини
ѹмлатѹрѹ чти есѹ. Пакли ти са мовить разумети Лоикѹ, она же ѹчитѹ
з доводом розознати правду и кривѹ. Чти Книгу светого Їова. Или
Посланиа светого Апостола Павла. Дще ли же помыслиши ѹметн
Риторикѹ, еже есть Красомовность. Чти книги Саломоновы. А то
сѹть три науки Словесныє. Восхоцещ ли пакъ ѹчитиса Музики то

есть Певници. Премножество стиговъ И песнии светѹхъ, по всен
книзе сси знандещи.

Любо ли ти еѹ ѹметн Аритметикѹ, еже вократѣе А неомысле
считати ѹчитѹ. Четвертны книги Моисеевы часто чти. Пакли же
имашн предъ очима науку Геометрию, еже по рускии сказѹетсѹ
Землемерение. Чти Книги ісуса Навѹина. Естъли Астрономин или
звездочѣти, найдеш на початку книги есѹ о сотворении солнца и
месеца и звездѹ. Нандеш во ісусе Навѹине, ако сталоо солнце на
ејином месте за целын дѣнь. Знандешъ Во книги Царѣвѣ, Иже
солнце воспѣть постѹпило неколико стѹпневѣ. Знандешъ во
светомъ Еѹвангелии о новосотворенон звездѹ часу нароженіа нашего
спасителя іса Христо. Более воистиннѹ ѹчитиса превелнкой божнєн
моци муснишь нижан ѹчитиса. А то сѹть седмъ наукъ вызволенѹхъ
Дще ли же коханне имашн ведати о военныхъ А о богатырскѹ
делѣхъ Чти Книги суден, Или Книги Махавевѣ. Более и
справедливее в нѹхъ знандеш нежелн Бо алѣхандрин, или Бо тронн.

(ХГБМ, 1, 106–107)

4. У пададзеных ніжэй словах вызначыць слабую і моцную
пазіцыю рэдукаваных ь, ѹ, абазначыўшы іх адпаведна значкамі - і +.

Рѣть — рѣта, лѣвь — лѣва, мѣхъ — мѣха, сѣнь — сѣна, днь —
дня, пнь — пьна, рѣпѣть — рѣпѣта, Смольнскъ — Смольнская,
Витѣбскъ — Витѣбска, швьць — швьца, жвьць — жвьца, кѣто,
чѣто, вьсь — все, смѣд, вьровьно, сѣто, мѣнь, гѣртань, гѣнати,
пѣсьць — пѣсьца, зьрно, жьрьць — жьрьца, сѣзнати.

5. Ва ўрыўку з «Астрамірава евангелля» (1056–1057) выявіць
у словах слабую і моцную пазіцыю рэдукаваных ь, ѹ. Формы слоў
са слабымі рэдукаванымі змяніць так, каб апошнія сталі моцнымі,
а моцныя — слабымі.

Въ оно вѣрма приде иісь въ градѣ самарейскѣ. Наридѣмѹ
соударѣ. Елизъ вьси иже дасть иаковъ носифѹ своему бѣ же тоѹ
стѣдѣнѹ иаковъ иісь же троуждѣ са отъ иѣти сѣдѣше тако на
стѣдѣнѹ. Година ж бѣ іако шестѣл приде жена отъ самарина
почрѣть воды. іако кеи иісь даждѣ ми пити о ѹченици бо иго ошѣли

бѣдѣхъ въ градѣ, да бодашю купцѣхъ гдѣ кѣмоу жена самаряныни како ты поухси сѣи, отъ мене пити просиши жены самаряныне сѣица не прохасажь бо са нодѣи самарѣнѣхъ отвѣща иѣсѣи и рече ащебы вѣдѣла даръ бѣни, и кѣто ѣсть глаголаи ти даждь ми пити, ты бы просила оу него, и далъ ти бы водѣ живѣ гдѣ кѣмоу жена гдѣ, ни похрыпальника имаше, и стодуденѣхъ глабокъ ѣсть. (ХРИЯ, I, 8-9)

6. Са сказау са старажытнарускіхъ тѣкстау выпісаць словы з рэдакаванымі **ъ, ь** у спалучэнні з плаўнымі **р, л**, адрозніваючы іх ад спалучэнняў **ръ, лъ, рь, ль**.

1. вѣнѣде іѣ въ иерусалимѣ, и обрѣте въ цѣркви, продающа во-амы, и овыда и голуби, и пѣнажыныкы сѣдаще и створи іако вичѣ отъ вьрови, и изгѣна вьса и цѣркве, овыда и воми, и тѣрѣжыныкомѣ расыпа пѣнажа и дѣскы опровьожѣ. 2. отвѣща іѣи рече имѣ разорите цѣрквѣ снѣо. 3. послѣдѣ жѣ, пондоша и прочна дѣвы глѣюща гдѣи отъврази онѣ жѣ отвѣщають рече аминѣ. 4. въ съкончѣннѣ вѣка сего послѣать гдѣ англы своа и съберуть отъ коньщъ земаю вьса съблѣзны и творащѣа бѣзаконіе, и вѣвьзгуть ю въ пещѣ (АЕ). 5. глѣбѣ князь мѣрихъ мѣ по лѣдѣ ѿ тѣмѣторокана до кьрчѣва (ТН). 6. Сѣ азѣ мѣстислабѣ воладимирѣ снѣ дьржа роусьскоу земаю въ свое княжѣнне повѣдѣль іесмѣ снѣоу своему всеволоду бѣлати боуицѣ снѣмоу георгіеви. 7. вы тѣмѣ дѣлѣжыни естѣ моити за ны бѣи при животѣи и въ сѣмьрѣти (ГМ). 8. На томѣ мироу дѣ бы мирѣ твѣрѣа былѣ. 9. Дѣже латининѣ дасть, роусиноу товарѣ свои оу дѣлѣго, оу ... заплатити немѣиноу пьрѣбѣ. 10. Ти дають дѣвиноу, свободноу ѿ вьрхоу, и до низоу, въ мьрѣи и вѣдѣ. 11. кто хочѣте по дѣвне ехати, оу вьрхѣ, или оу низѣ (СГ).

7. Са сказау са старажытнарускіхъ тѣкстау выпісаць словы са спалучэннямі **ръ, лъ, рь, ль** у моцнай пазіцыі і вызначыцѣ іх лѣс у беларускай мове шляхам падбору адпаведныхъ сучасныхъ лексем.

1. ашѣ кѣто не родитѣ са водою и дѣхѣмъ не можѣтѣ вьити въ цѣрство божіе рожаѣюсѣ бо отъ пѣхѣтѣ естѣ. 2. отвѣща іѣи рече имѣ разорите цѣрквѣ снѣо, и трѣми дѣньми вѣзѣдѣвнѣну ю. 3. будѣтѣ плачѣи и скрѣжѣть зубомѣ (АН). 4. дальство жѣ рекѣше дѣлѣгѣта ширѣота глагоуыни. 5. сѣаи жѣ плаинѣтѣ сѣтѣи имена сѣ, слыныѣе лоуна, зѣусѣ, ермисѣ, арисѣ афролитѣ, кроносѣ. 6. егда кто высотѣу горыноу вьрѣхѣ глагоу соупу наридаѣ, вьрѣхѣ бо и глагоу о сѣдоушыни ихѣ истовѣе

нарицаѣтѣ. 7. яко жѣ сѣ кто болѣвѣ и исцѣлѣвѣ, или плача са и рыдаа вѣслабѣнѣе оставиѣтѣ, речеѣтѣ волѣхѣи и по пьрѣсѣмѣ вьдѣхѣ са (СБ.1073). 8. покладаѣтѣ шфросинѣа чѣстныни крѣстѣ, въ манастири своѣмѣ, въ цѣрквы снѣо спаса (НКЕП). 9. Дѣже будѣтѣ холѣтѣ оубити дѣ гривна сѣрѣбра заплатити. 10. Дѣже розгнѣваѣтѣ са князь на своеѣо чѣлѣка, дѣ будѣтѣ винѣвать немѣицѣу роусинѣа, дѣ бѣимѣтѣ князь все женоу и дѣти оу холѣпство. 11. Которѣе шроудѣе докончѣно будѣтѣ, оу смолянѣскѣ, мѣжю роусноу мѣжю латинѣскимѣ дѣзныкомѣ. 12. купитѣ латинѣскыи гривноу золѣта, дасть вѣсити, дати емоу (СГ).

8. Са сказау са старажытнарускіхъ тѣкстау выпісаць словы з адначасовым уживаннем рэдакаваныхъ **ъ, ь** перад плаўнымі і пас-ля плаўныхъ і вызначыцѣ моцную і слабую пазіцыю.

1. гдѣ кѣ нѣмоу жена гдѣ даждь ми снѣо водѣ, да ны жажау ны прихѣжау потѣрѣпать. 2. онѣ жѣ рече ны, егда како вѣостѣрѣжающѣ пѣлѣсѣы вѣстѣрѣжѣтѣ сѣи нѣми и пѣшѣнѣцу оставите купѣно растѣи (АЕ). 3. никого жѣ ненавидѣте, бѣуда са вѣзѣдѣрѣжѣте. 4. довѣльни будѣте оуроки жѣнѣ вашѣхѣ ашѣ тако створите. 5. слово иже не испѣльнѣтѣ извѣсѣдоуютѣ са, поадоу жѣ разоумѣвати (СБ.1073). 6. Та-ко латининоу не пьрѣпрѣти роусина, ашѣ не будѣтѣ послѣоухѣ роусина, дѣ доуогого немѣина оу ризѣ. 7. Которыи вѣзѣчѣанинѣ, вѣзѣмѣтѣ латинѣскыи товарѣ, черѣсѣ вѣзѣжѣкѣ вѣсти, дѣ что потѣнѣстѣ ѿ того товара, что емоу приказано, тѣ платити всемѣ вѣзѣчѣанѣмѣ. 8. Тада правда, латинѣскомоу вѣзѣати, оу роускои земѣи, оу вѣльѣсти, княза смолянѣского и оу полѣтѣского княза вѣльѣсти. 9. са грамота естѣ выдана на гѣчкомѣ берѣзѣ пьрѣдѣ роускыимѣ посломѣ, и пьрѣдѣ всеми латинѣскыи купѣци (СГ).

9. Ва ўрыўку з «Аповесці пра Трышчана» (XVI) аднавіць рэдакаваныя **ъ, ь**, што зніклі ў слабай пазіцыі і далі галосныя поўнага ўтварэння **о, е ў** моцнай.

...король Менидауш былѣ великий час не женившѣ са послѣ ко-ролевоѣ Еликовѣы. Потомъ взявъ королевну з Малѣе земли за сѣбе; онаа пани была досѣтѣ цѣлаѣна. Дѣ коли она была пришла, вѣ тотъ часъ было Трышчану семъ лѣтъ. Дѣ былѣ такъ цѣлѣный, ижѣ на свѣтѣ не было емоу ровни, толко дѣцѣлот. Дѣ былѣ у мѣчѣхѣ его сѣни, и онѣа коли видѣла Трышчана такъ хорошого и борзѣо ростѣуи, боемѣса, ижѣ

подъ еє сыномъ цѣлѣсть панство, а сыну еє былъ шѣни годѣ, и вымѣшавшы рекъ: Хота ми умерети, а мѣшу Трыщана вморити. И нѣ могад инымъ, толко тругизною. Потомъ наговѣла тругизну у фляну серекреную в питье и поставила у головахъ в лѣжи, и шѣла пѣнна носила королевича сына еє, ушла в лѣжницу, а дѣта почало плакати. И видѣвши дѣвка вино у фляшы свѣтло, кзавшы напоила дѣта, а и кгда дѣта напоила, тогожъ часу умерло. И дѣвка видѣвши закрѣмала плачомъ великимъ, и зѣгало са множество людей и вѣчали дѣта вмерлоє, говорыли дѣвцѣ: Ты-сь смерти заслужила ижъ королевича уморила. Кгда королевѣла прышла на конѣи гукъ и видѣла сына своего мертѣа, пала на землю и сомѣла, и коли прышла къ памѣсти и мовѣла оной дѣвцѣ: Што-мъ тобѣ злого вѣчыла иже-с ми сына вморыла? И дѣвка ѡтказала: а еѣ не морыла, аѣ уморила еѣ тотъ, который тругизну тую поставил. Дѣвку инали и прывели переа короля. А король вылъ велми смутѣнъ и рекъ дѣвцѣ: Ты-сь винѣна. Она мовѣла: Тотъ винѣнъ, хто тую тругизну наладилъ. Рекъ король: Пустите еє, она тоє тругизны не радѣла, лѣтъ хто змыи иснавидачы того дѣтати то удѣлаъ.

(ХГБМ, 1, 173-174)

10. Размеркаваць словы па групах: першую запойніць сповамі са спрадвечнымі галоснымі **ы, и**, другую — з рэдукаванымі **ы, и** ў моцнай пазіцыі, а трэцюю — у слабай.

Алтынь, бодрый, божи, брачны, быліе, бытѣ, вѣрашны, выти — выю, гостити, даровиты, домашны, дрэвнѣ, дужыи, дымъ, жалостѣи, житѣ, задныи, именитыи, квасныи, косматыи, костѣи, краинѣи, крутыи, крыти — крыю, лагодныи, летнѣи, лишнѣи, людѣе, лютыи, молочныи, мудрыи, мыти — мыю, мытыи, ночѣи, оружѣе, очѣю, переднѣи, пѣмнѣи, плодовитыи, проклѣтыи, пустынѣи, пѣтыи, рогагыи, свежѣи, светлыи, сердитыи, синѣи, скорыи, страшныи, судѣи, суковатыи, сынѣ, сырѣ, толстыи, тыль, тынѣ, частыи, чыстыи, шѣти — шѣю.

11. 3 урыўка са «Слова пра паход Ігаравы» (XII) выпісаць словы са спрадвечнымі і рэдукаванымі галоснымі **ы, и** і ўстанавіць прыметы іх вызначэння ў зыходных і вытворных формах.

Не абло ли ны башѣтъ, братѣе, начѣти, старыми словесы твѣднѣхъ повѣстѣи о плѣку Игоревѣ, Игоря Святъславича! начѣти же ся

тъи пѣсни по былинамъ сего времени, а не по замышленію Бояню. Боянъ бо вѣщѣи, аѣе кому хотѣше пѣсны творити, то растѣкашѣся мыслаю по дрѣву, сѣрымъ вѣкомъ по землѣ, шизымъ орломъ по дѣ облакы. Помняшѣтъ бо рѣчь пѣрвыхъ временихъ усѣбѣ; тогда пуцашѣтъ ѣ соколовъ на стадо лебедѣи, которыйи дотѣчашѣ, та предѣи пѣсны поѣше, староому Ярославу, храброому Мстиславу, иже зарѣза Рѣдею предѣи пѣмкы Касѣвѣськыи, красному Романови Святъславичю. Боянъ же, братѣе, не ѣ соколовъ на стадо лебедѣи пуцашѣ, нѣ своя вѣщѣа прѣсты на живая струны вѣскадаше; они же сами Княземъ славу рокогаху.

Почнемъ же, братѣе, повѣсть сію отъ старого Владимира до нынѣшного Игоря; иже истягну умъ крѣпостию своею, и поостри сердца своего мужествомъ, наплѣнивъся ратного дѣла, навѣде своя храбрыя пѣмкы на землю Половѣцкую за землю Руськую.

Тогда Игорь възрѣ на свѣтлое солнце и видѣ отъ него тѣмоу вся своя боя прикрыты, и рече Игорь къ дружинѣ своей: братѣе и дружино! луце жѣ бы потяту быти, неже полонену быти: а вѣдемъ, братѣе, на свои брѣзвыя конѣи да позримъ синего Дону. Спала Князю умъ похоти, и жалость еѣму знаменѣе заступѣи, искусити Дону великаго. Хошу бо, рече, копѣе приломити конѣцъ поля Половецкаго; съ вами, Русичѣи, хошу главу свою приложити, а любо испити шеломамъ Дону. О боянѣ, соловію старого времени! абы ты сіа пѣмкы ушѣкотала, скача, славію, по мыслену дрѣву, летая умомъ по дѣ облакы, свивая славы оба поля сего времени, рица въ тропу Трояню чрѣсъ поля на горы.

(Хриг, 1, 210)

12. Ва ўрыўку са «Зборніка Святаслава» (1073) вызначыць першасныя галосныя і другасныя з указаннем іх паходжання.

Вѣ дѣготу оубо башѣ, шѣсти дѣсатъ локѣтъ, и ширѣна дѣвождѣсату обрѣштѣна жѣ башѣ не на вѣстоу да не молашѣти са слѣнцю вѣсходѣштѣа покламають, нѣ слѣнчѣномуу владѣцѣ нѣ да не чѣждѣти са нѣкто жѣ, нѣмъ жѣ писанѣе чѣтырѣ дѣсатѣ локѣтъ нарече дѣготу, а азѣ рѣхъ шѣсть дѣсатъ, малы бо поступѣи и дрѣута дѣва дѣсатѣ. помѣнаѣтъ вѣ стѣнѣхъ стѣнымъ вѣжѣ и да вѣнѣ нарече до оубо свѣта дѣтырѣ дѣсатъ локѣтъ вѣдѣхъ, а стѣа стѣнымъ дрѣвож дѣвож дѣсѣтѣу, носѣфъ жѣ съ дѣвонымъ помѣстѣмъ цѣкѣе тоу вѣвшѣу нарече а вѣсю вѣсотѣу съѣа ти [а]вождѣсату локѣтъ соушѣжѣ

такі бо і парадзіпомены павядаюць, рекуць і нача соломонъ
зъадати домъ бѣни. алыготу локътъ шести десатъ, и ширину
локътъ двѣохъ десатохъ и высоту локътъ съта ти двѣохъ десатохъ и
позлати ѿ изоутри ѿ златъмъ чистъмъ.

(ХрИЯ, 1, 18–19)

13. У параўнальных урыўках з «Астрамірава евангелля» і
«Евангелля» ў беларускім перакладзе В.Цялінскага (каля 1570)
вызначыць паходжанне галосных з улікам размежавання ў іх сту-
пені рэфлексаванні рэдукаваных у галосныя поўнага ўтварэння.

Старажытнарускі тэкст
чловѣкъ нѣкъи домо-
внѣ. нже насади виноградоу
и оплотѣмъ и огради. и ископа
въ немъ точило. и съзъда
стѣпѣ и вѣдасть и дѣла-
тели. и отиде кгда же
привлжиса вѣлма плодомъ.
посѣла рабы своя. къ дѣла-
тели. прияти плоды его и
имѣше дѣлателѣ рабы его
ового бнша же оуѣнша а
дрѣвцаго каменнимъ побиша
пакы посѣла ины рабы. мѣно-
жаша прѣкыхъ и сътво-
риша имъ такожде.

(ХГБМ, 1, 5–6)

14. Аднавіць старажытныя формы сучасных беларускіх слоў
і растлумачыць, чаму ў адных выпадках адбываецца чаргаванне
галосных на месцы спрадвечных гукаў, у другіх яны з'яўляюцца
другаснымі і ўзніклі па іншых прычынах. На аснове супастаўлення
гукавых неадпаведнасцей адных і тых жа слоў у беларускай, рус-
кай і ўкраінскай мовах устанавіць прычыны гэтай з'явы.

Несці — насіць, вецер — ветру, замок — замка, сасна — со-
снаў (рус. сосен), восем — васьмі, сон — сну, сохнуць — засы-

хаць, рубель (рус. рубль) — рубля, плот — пляту, агонь — агню,
шавец — шаўца (укр. шевця), мох — моху (рус. мха), лёд — лёду
(рус. льда), плаваць — плысці, вязу — воз, браць — бяру, рот —
рота (рус. рта), жнец — жняца (укр. жнеця), зямля — зямель,
лоб — лоба (рус. лба), цесць — цесця.

Сістэма зычных

15. Якімі літарамі абазначаліся зычныя гукі ў старажытнару-
скай і старабеларускай мовах? У пададзеных словах даць іх ха-
рактарыстыку паводле месца і спосабу ўтварэння.

Съзъдати, оузрѣти, извѣсти, зъмѣ, село, князь, вѣстѣ, дѣшкѣ,
сказалѣ, свѣри, псарецѣ, псота, финнѣ, дѣлѣднѣ, фѣлѣмѣ, фѣлѣмѣ,
шолофѣрнѣ, роудѣ, герѣ, гора, рыба, которѣ, рнцѣрѣ, кѣнигы,
хытрын, гыноути, тѣло, нѣбо, дѣларѣ, кѣды, кады, двѣгустѣ, гѣлѣмѣ.

16. З урыўка з «Рускай праўды» (XIII) выпісаць словы, у якіх
зычныя адрозніваюцца па цвёрдасці-мяккасці, цвёрдасці, мяк-
касці, паўмяккасці.

Правда роусьскаа дѣо оубыетъ мужъ моужа. то мѣстити
братѣу брата любѣо шѣю любѣо сѣю. любѣо братѣчадоу. любѣо братѣно
сѣви. шѣе ли не боудетъ кто нѣго мѣста. то положити за голову. ѿ.
гѣвнѣ. дѣе боудетъ князь моужъ или тивоуна княжа. дѣе ли боудетъ
роусинѣ любѣо гниаѣ. любѣо коупецѣ. любѣо тивоунѣ боярескѣ. любѣо
мѣчникѣ. любѣо изгон. любѣо словенинѣ. то ѿ. гѣвнѣ положити за нѣ.
[п]о дарославѣ же пакы съвѣковитѣше са сѣве нѣго. изаславѣ.
сѣославѣ, всеволадѣ. и моужѣ ихъ кѣсначѣко. перенѣтъ. никифорѣ. и
бѣложина оубивение за голову. нѣ коунѣмѣ са выкупѣти. а нѣно все
такѣо же дарославѣ соудитѣ. тако и сѣве нѣго оуставиша.

(ХрИЯ, 1, 59)

17. Вышэйпрыведзеныя словы напісаць па-беларуску і вы-
явіць спецыфіку ў вымаўленні зычных у параўнанні са старажыт-
ным перыядам.

18. Ахарактарызаваць вымаўленне зычных і вызначыць тэ-
рыторыю распаўсюджвання гэтых асаблівасцей у Беларусі. Да
кожнай формы падаць нарматыўны адпаведнік і выявіць прычыны
несупадзення ў вымаўленні зычных.

Курыць, прыма, рібятѣ, гаворіць, грѣва, дрѣва, варіць, Рігор;
дкі, іді, сѣдѣт, дѣсѣт, дѣнь, тепѣр, тѣшча, тіха, тіснутѣ, мыты, ка-

сыты, паціфон, тіліхвон, дзіректар, дзіпутат, цехнік, жіто, пожар, жіпа, чіпла, черві, качялка, пчіла, гроші, шяпка, шесць, цюкерка, цел, цебар, ульця, пшеныця, пальцы; пиво, барэг, рубэль, побыты, пэршы, святка, выно, мэншы; газа, гарнец, мазіг, газета, швагер, ганак, рэзгіны, агрэст, магерка, харох, парох, форы.

19. Параўнаць напісанне і вымаўленне слоў у старажытна-рускай мове з напісаннем і вымаўленнем іх у сучаснай беларускай мове. Адкажаць, па якіх фанетычных прычынах адбылося змяненне суадносін па звонкасці-глухасці ў розныя гістарычныя перыяды.

Суадносіны па звонкасці-глухасці ў старажытна-рускай мове	Суадносіны па звонкасці-глухасці ў беларускай мове	
	у напісанні	у вымаўленні
коза — коса	каза — каса	каза — каса
жарь — шарь	жар — шар	жар — шар
дѣва — тѣвои	два — твой	два — твой
рабѣ	раб	рап
стоубѣ	стоуб	стоўп
бобѣ	боб	боп
лобѣ	лоб	лоп
скарбѣ	скарб	скарп
дубѣ	дуб	дуп
зубѣ	зуб	зуп
клубѣ	клуб	клуп
хлѣбѣ	хлеб	хлеп
назадѣ	назад	назат
съкладѣ	склад	склат
городѣ	город	горат
садѣ	сад	сат
медѣ	мёд	мёт
ободѣ	вобад	вобат
неводѣ	невад	неват
плодѣ	плод	плот
хлудѣ	хлуд	хлут
заказѣ	заказ	закас
разѣ	раз	рас
образѣ	вобраз	вобрас
низѣ	ніз	ніс

Суадносіны па звонкасці-глухасці ў старажытна-рускай мове	Суадносіны па звонкасці-глухасці ў беларускай мове	
	у напісанні	у вымаўленні
обозѣ	абоз	абос
возѣ	воз	вос
морозѣ	мароз	марос
сюзѣ	саюз	саюс
чъртежѣ	чарцёж	чарцёш
крижѣ	крыж	крыш
ножѣ	нож	нош
сторожѣ	стораж	стораш
мужѣ	муж	муш
вѣпражѣ	вупраж	вупраш
просьба	просьба	просьба
кошьба	касьба	казьба
змѣна	змена	зымена
сѣборѣ	збор	збор
сѣдоужати	здужаць	здужаць
сѣлѣти	злезці	зylesці

20. Як растлумачыць неадпаведнасці ў нарматыўным напісанні і дыялектным вымаўленні зычных у наступных словах беларускай і рускай моў?

Беларуская мова		Руская мова	
напісанне	вымаўленне	напісанне	вымаўленне
галоўка	галоўка	головка	галофка
канаўка	канаўка	канавка	канафка
кароўка	кароўка	коровка	карофка
траўка	траўка	травка	трафка
нафта	нахта	нефть	нехть
кофта	кохта	кофта	кохта
фасоля	квасоля	фасоль	квасоль
(фасоль)	(квасоль)		
хвораст	хвораст	хворост	фораст
фартух	хвартух	фартук	хвартук
філіп	Піліп	Филипп	Филип
Афанасій	Апанас	Афанасий	Афанасій

Акадэмія, благаславіць, благі, дэвіз, дэкада, дэлегат, дырэктар, дыялект, канец, купец, лафет, неба, планета, тэлефон, тэхнік, тыраж, тыран, тытул, чацвер, шлем, юнак, юрыст.

Гукавая структура склада

23. У словах старажытнарускай мовы зрабіць падзел на склады, звярнуўшы пры гэтым увагу на сістэматызацыю і заканамернасць ужывання спалучэнняў груп зычных у адным складзе.

Домъ, дньъ, сынъ, выплътити, въстрашити, лишити, опустошити, възрасти, съгнести, прославити, жрътвеникъ, огнь, свои, вьсь, плама, земла, кровеыни, съкладньи, лагодьныи, благопокорьство, кьнига, търгъ, кость, розбити, измѣнити, безъгрѣшныи, избѣрати, тыгда, бръздити, утвърдити, съсудити, подължити, шьлтаникъ, служебникъ, боевыникъ, църквникъ, търговьникъ, мезиньць, кузньць, поганьць, млaddenьць, стълбъ, съкроити, очърнити, высочьство, кьждо, гърдо, възрастити, първозьданыи.

24. Ва ўрыўку з «Аповесці мінулых часоў» (XII) падзяліць словы на склады, параўнаць складападзел гэтых слоў у старажытнарускай і сучаснай беларускай мовах. Вызначыць агульныя і спецыфічныя заканамернасці ў развіцці складовага сігарманізму на розных гістарычных этапах.

А велыкыи кнѣзь Русьскыи и бояре его да посылають въ Грѣкы кѣ великимъ цѣсаремъ Грьньскимъ корабля, елико хотять, съ сѣны своими и съ гостыи. Якоже имъ уставлено есть, ношаху сѣми печати златы, а гостие съсѣрбыи; нынѣ же убѣдѣлъ есть кнѣзь нашъ посылати грамоты кѣ цѣсарьству нашему; и же посылаеми вывають отъ нихъ сѣми и гостие, да приносятъ грамоту, пишущѣе: яко послаху корабль селико; и отъ тѣхъ да убѣмы и мы, еже съ мирьмъ приходять. Дще ли безъ грамоты придуть, и предани будуть намъ, да аьожимъ и хранимъ, дондѣже възвѣстимъ кнѣзю нашему; дще ли руку не дадутъ и противятся, ти убиени будуть, да не изищется смерть ихъ отъ князя нашего; дще ли, убѣжевыи, въ Русь придуть, мы напишемъ кѣ кнѣзю нашему, и яко имъ лубо, тако сътворять. Дще придуть Русь бес купая, да не възимамъ мѣсячна. И да заиретитъ кнѣзь сѣмомъ своимъ и приходящимъ Руси сѣмъ, да не творять бѣшния въ сѣбѣхъ въ странѣ нашей. И

Беларуская мова		Руская мова	
напісанне	вымаўленне	напісанне	вымаўленне
Філімон	Халімон (Пілімон)	Филимон	Филимон
Парфен	Пархвен (Пархім)	Парфений	Парфён
Франц	Пранцісь	Франц	Франц
гусь	гусь	гусь	гусь
галава	галава	голова	галава
дарога	дарога	дорога	дарога

21. 3 тэксту «Дагаворнай граматы Смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгаю і Гоцкім берагам» (1229) выпісаць словы з першаснымі і другаснымі зычнымі. Растлумачыць паходжанне другасных зычных.

Всему латинескомуу, изыку и роуси, кто правын купчъ есть ѿ мора дѣмо [с]вободно, кто хочете по динне исхати, оу вьрхъ, или оунизъ оу кого са, изыкеть, оучень, а лубо чельнъ бѣ того не дан, или оу роусина или оу латинеского оу тѣхъ вьльсти, кто сю свободуу, дамъ товаръ его свобо[д]нъ, на вьдѣ, и на березѣ Бес пакости, всакомуу Товаръ, ил то потоплѣ, врати оу мьсто своєю дружиноюу, из воды на берего дѣе надобѣ, кемоу болше помъчи тотъ нанимоуи, при послоуѣхъ кто былъ тоу, то боудѣте послоухъ что имъ послоуишь, то дан, а болѣ не дан. Тамъ правда, латинескомуу вьзати, оу роускои земли, оу вьльсти, княза смольнеского и оу полотьского княза вьльсти, и оу витѣбеского княза, вьльсти Коми са, грамота п[р]и[с]ана, ишаъ былъ ѿ рѣтѣ г[р]на, до сего лѣта... поаъ пискоутомъ ризкимъ провѣст, лганъ, мастьоръ, вьаквинъ бѣин дворанинъ, и поаъ горожаны, ризьскими прѣдъ всеми латинескими коупци са грамота оутыржена всехо коупчѣ, пычатию, се орудине, исправили, оумнии коупчи, ретньбоаъ, аѣтартъ, адамъ, то были горожане на гочкомъ березе.

(Хрип, 1, 49–50)

22. У словах сучаснай беларускай мовы вызначыць фанетычныя прыметы іншых славянскіх і неславянскіх моў.

приходіщемъ имъ, да вѣтають у святаго Мамы, да поспѣють цѣсарство ваше, да испишетъ имена ваша, и тогда взымуть мѣсячное свое, станъ съмѣнное, а гостие мѣсячное, пшное от города Кнєва, а пакы ис Чорнигова и ис Переяслава. И да вѣхаютъ въ градъ єдинѣми враты съ цѣсаревымъ мужьмъ безъ оружия.

(Хриг, 1, 104-105)

25. Ва ўрыўку з «Лексіса» (1596) Л.Зізанія вызначыць віды наіскіу ў рээстравых і перакладных словах і супаставіць іх з наіскамі у сучасных формах.

Наваждаю, зваджую; наважжєніє, зваджєньє; наказу́ю, кару́; наўчаю, наўпomiнaю; наказаніє, кара"є; нау́ка, наўчаньє, наўпomiнaньє; нава"никъ, зва"ца; наказатель, караючій; наўчитель, наўпomiнатель; небо, абовѣмъ не; негодую́, за зле маю, негодованіє, за"ле ма"є, негодователь, за"ле маючій; небрегү, не"баю; небрежєніє, не"балость; небре"никъ, небрегій, не"балый, не"плю; навѣтъ, зрада, по"ступокъ; навѣтованіє, зраджа"є; навѣтүю, зраджаю; навѣтникъ, и"обрътатель всакого по"ступкү; налaцаю, натагаю; налaцаніє, натаганьє; налaцатель, натагаючій; недүгъ, хобоба; недүтүю, хорую; недүгованіє, хорованьє; недүжныи, хорыи, хоруючій; непцүю, мнѣмаю; непцеваніє, мнѣма"є, и неслүшное вымовле"є; непцеватель, мнѣмаючій; недоумѣваюса, здүмѣваюса, вү"плю; недоумѣніє, вон"плєньє; нестроєніє, розрүх.

(ПЛЗ, 58-60)

АГУЛЬНАСЛАВЯНСКІЯ ФАНЕТЫЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ І ІХ ВЫНІКІ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Фанетычныя працэсы ў сістэме галосных

26. У словах старажытнарускіх мовы ўстанавіць прычыны паходжання поўнагалосных форм і параўнаць іх з адпаведнымі стараславянскімі формамі. Падаць паўднёваславянскія (балгарскія) і заходнеславянскія (польскія) варыянты гэтых слоў.

Болото, борода, берегъ, беремъ, беремъ, воронъ, ворота, голова, голосъ, городъ, дерево, долонь, колосъ, корова, молодъ, морозъ, норовъ, порохъ, солома, середъ, сторожъ, сторона, холодъ.

27. Ад агульнаславянскіх форм утварыць адпаведныя старажытнарускія, старабеларускія, сучасныя рускія і беларускія фанетычныя ўтварэнні.

*borda, *bergъ, *dervo, *dolbto, *golva, *gordъ, *melko, *mogъ, *pehпъ, *serda, *solma, *vomъ.

28. Са старажытнарускіх кантэкстаў выпісаць поўнагалосныя і няпоўнагалосныя формы, аднавіўшы іх агульнаславянскія, стараславянскія і старажытнарускія адпаведнікі. Як утварыліся гэтыя формы?

Се азъ мьстиславъ володимиръ снѣ дръжа роуцьскоу земаю въ своеѣ княженіє повелѣлъ єсмь снѣу своему всеволодуу ѿлати боуиць снѣму георгиеви. а се ѿ всеволодуу далъ єсмь блюдо серебряноу. въ .ѿ. грѣнь серебра (ГМ). Дзе хто оубиєтъ княжа мужа въ разбєи. в головника не ишють то вироуноу платити. въ чьєи же вьрви голова лежитъ. то .ѿ. грѣнь паки аюинь. то сорокъ гривень. [К]отораа ли вьрвь. начнеть платити аюкою вироу. колико лѣтъ. заплаатъ тоу вироу. занеже безъ головника имъ платити. боудеть ли головникъ. нхъ въ вьрви. то зане к нимъ прикладываєтъ. того же дела имъ помогати головнику. або си аюкою вироу. нъ сплатити имъ вьробчѣ .ѿ. грѣнь а головничество. а то саомоу головнику. а въ .ѿ. грѣнь ємоу заплаатити (РП).

Боянь бо вѣщій, аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашется мыслію по древу, сѣрымъ вѣкомъ по земли, шизымъ орломъ полъ облакы. Помышеть бо речъ пѣрвыхъ времянь усобиць; тогда пущашеть .ї. соколовъ на стадо лбебѣй, которыхи дотечаше, та прѣдъ пѣснь пояше, старому Ярославу, доброму Мстиславу, нѣже зарѣза Редєдоу прѣдъ пѣкы Касожьскыми, красному Романови Святъславичю. Боянь же, братіе, не .ї. соколовъ на стадо лбебѣй пущаше, нъ своя вѣщія прѣсты на живая струны вѣскаладаше; они же сами Княземъ славу рокоташу.

Почнемъ же, братіе, повѣсть сію отъ старого Владимира до нынѣшняго Игоря; нѣже истягну умъ крѣпостію своею, и поостри сероца своего мужествомъ, напѣвнився ратнаго духа, навѣде своя хоробрія пѣкы на землю Половѣцкую за землю Руськую. Тогда Игорь вѣзрѣ на свѣтлое солнце и видѣ отъ него тьмою вся своя воя прикрыты, и рече Игорь къ дружинѣ своей: братіе и дружино! луце жъ бы потяту быти, неже полонену быти: а всядемъ, братіе, на свои брѣзныя кони да позоримъ синего Дону. Спала Князю умъ похоти, и жалость ему знаменіе заступи, искусити Дону великаго. Хошу бо, рече, копіе приломити конецъ поля Половѣцкаго; съ вами, Русини, хошу главу свою приложити, а либо испити шелономъ Дону. О Бояне, словозію старого времени! абы ты сіа плъкы ущекоталъ, скача, славію, по мыслєну древу, летая умомъ подъ облакы, свивая слъвы оба помы сего времени, рница въ troopу Трояно чрєсть поля на горы (Слово).

29. Растлумачыць наяўнасць поўнагалосных форм у словах беларускай мовы і адсутнасць іх у рускай.

Валадар — владарь, валодаць — владеть, варатар — вратарь, вораг — враг, галоўны — главный, здаровы — здравый, кароткі — краткий, малодшы — младший, палонны — пленный, поल्या — пламя, саподкі — сладкий, сєрада — среда, сорам — срам, старонка — страница, сярэдні — средний.

30. Кніжнаславянскі тэкст «Евангелля» параўнаць з перакладам В.Цяпінскага на беларускую мову і высветліць суадносіны ў іх няпоўнагалосных і поўнагалосных форм.

Кніжнаславянскі тэкст Беларуска пераклад
И принѣшоша главу его на
блуде, и даша девицы. И ѿнесе
матѣри съвоеи.

человекъ некии бѣ домовитъ.
иже насади винограду, и
оплатѣмъ огради его.

Глагола имъ исѹсъ нестьтеи
члн николижъ в писаниихъ.
камень его жєне вреду
сотворица: зиждающей сен бытъ
во главу ѿлаб ѿ гда высьть єи.

И слышакъ царъ тєи разъ-
гнєвася и посѣлакъ вєа своа и
погуби ѡбница оны, и гвєрады нѹхъ
закжжѣ.

(ХГБМ, 1, 166, 169, 170, 172)

31. У словах сучаснай беларускай мовы размежаваць няпоўнагалосныя формы і формы з такой жа агаласоўкай, але іншага паходжання. Вызначыць паходжанне апошніх форм.

Блага, благавешчанне, благароддзе, благаслаўленне, благаславіць, благаць, благі, блажэнне, глава (кнігі), накладаць, накладная, направіць, напракат, напасіцца, напасці, паклажа, пакласці, паплавок, племя, правадыр, правал, правесці, праветрыць, правіла, правільна, прамысловасць, прараб, прах.

32. У словах сучаснай беларускай мовы размежаваць сапраўдныя і ўяўныя поўнагалосныя формы. Як яны ўзніклі?

Барада, бераг, валодаць, варона, вароты, волас, горад, долата, калоць, карова, колас, малады, малако, маланка, мараход, наладка, нарада, палавіна, паламаць, палатка, парабіць, параніць, парастак, парася, салодкі, сєрада.

33. З урыўка з «Прамовы Івана Мялешкі» (канец XVI—пачатак XVII ст.) выпісаць словы з сапраўднымі і ўяўнымі поўнагалоснымі формамі і ўстанавіць іх паходжанне.

Пручь Зыгмунта короля (того нічого въ людѣ личить, бо той Подлясье и Волынь вынищиль, Пяхомъ мянучыся), але Зыгмунда Первого, солодкаа памѣть іего, бо той Нѣмцевъ якъ собака не любилъ, и Ляховъ зъ ихъ хитростями велмѣ не любилъ, але Литву и нашу Русь любительно миловалъ, и гораздо лучей за іего мѣвалися, хотя въ такъ дорогихъ свитахъ не ходывали: другіе безъ ногавиць какъ Бернардины гуляли, а сорочки ажъ до костокъ, а шапки ажъ до самого пояса нашивали. Дай Боже и вновь такой годины прыждаты и теперъ. Я самъ коли по домовому убегу, то еи мосць пани Мстиславска малжонка моя натѣшиться и посмотриць на меня не можетъ...

Помню я короля Генриха, которій зъ заморской стороны Нѣмецкой былъ, да зрозумѣвъ, што іему не много давали шыбынковаты, а Нѣмцы іего не вельми перекрывали, такъ и онъ, познавши, што то не шутка, да и самъ, никому не оказавшись прочъ поѣхаль ажъ у свою сторону, ажъ за море скикнулъ.

Кажучи правду, не такъ виновать король, якъ гетые радные баломуты, што пры нимъ сидять да крутятъ. Много тута гетакихъ есть, што хоть наша костка, однако собачымъ мясомъ обросла и воняетъ; тые-то насъ дерутъ и за нихъ баламутными нашими не поживаются, Рѣчу Посполитую губять, и Волынь съ Подлясьемъ пропаль!

(ХГБМ, 1, 316–317)

34. У сказах са старажытнарускіх тэкстаў выпісаць словы з пачатковымі спалучэннямі **ра, па, ро, ло**, высветліць прычыны ўтварэння такіх гукавых неадпаведнасцей.

Горькыа сьвободзавышоу работы (Сб. 1073). Жена, егда раддаеть, печаль ималтъ... егда же родить отроча, къ томуу не помынить печали за радость. Бьса, елико ималши продаждь и раздани нищимъ (АЕ). Не воздержи злата и сребра, но роздани людемъ (СДЗ). Како є розоумѣти, ако соутъ каженниці, нже сътворшася сами црѣства ради небеськаго. Едино дрѣво обрѣтаеться дѣвою локѣтю, или трини локѣтъ (Сб. 1073). И та не разоумѣста глѣ, нже рече имѣ. Не бѣша бо дѣлече отъ земли, нъ ако дѣвѣ сътъ локѣтъ. Емоу же лопата въ роуцѣхъ его (АЕ). Не послабствуйте в локанихъ волшествоующихъ и обавникомъ не прихылянтеса, да не

осквернитеса с ними... Или моужь, или жена, аще приведетъ и бѣдетъ оу него в локанихъ волшества или обавникъ и чароуѣи оумрачяетса, каменіемъ повѣите а (ДС).

35. У словах старажытнарускай мовы ўстанавіць паходжанне галосных **у, а**, выкарыстаўшы тэарэтычныя звесткі па гэтым пытанні, а таксама «Матэрыялы для словаря древнерусского языка» І.І.Сразнёўскага.

Блюду (=блюсти), будетъ, вѣрма, голубъ, вишу (=висѣти), десаць, десатаа, дубъ, ему, зубъ, има, кланатиса, къназь, крутый, лукъ, мата, мати, масо, небеснаа, отькуду, памать, путь, пѣназь, рука, у него, утроба, сема, суть, учитель, авлатиса, ако, аковъ.

36. З урыўка з праёмовы Ф.Скарыны да кнігі «Юдзіф» (1519) выпісаць словы з былымі насавымі галоснымі і аднавіць іх агульнаславянскія формы.

Потомъ на вселенскомъ соборѣ Бѣ никии сватыми шѣи аѣволенѣ намъ сѣа Кнѣга Юдѣиъ чести, к нашему научению. Абыхомъ тако зертвалоу Жѣну сѣю преславную црѣдѣ очима имеюще в добрыхъ дѣлахъ и в любви шѣины не толкѣ жены но и мужи наследовали, и всакого тружѣния и скрѣбовъ ала посполитого доброго и ала шѣины своѣа не лотовали. Понѣже шѣ прирѣжѣния Зверѣи ходѣщие въ пущыни знають іамы своа, Птици астающе по воздѣухѣ вѣдають гнѣзда своа. Рыбы плывающе по морю и в рекахъ чуютъ виры своа. Пчѣлы и тымъ подобна боронать ульевъ своихъ. Тако жѣ и люди нгдѣ зродилися и ускормлены суть по бозѣ к тому мѣсту великую ласку имають. Протожѣ и сѣа влѣвница Юдѣиъ ала мѣста роженѣа своего, выдала есть животь свои на небезпеченство. Но гдѣ богу ала аѣвоного умыслу еѣ помогу еи, ако непобѣдимого шѣ людеи побѣдила. Потрѣба теже вѣдати нже сѣа Кнѣга ... Еврейскими словами. Но Халѣдѣнскимъ языкомъ наипервей шѣ летописцевъ написана есть. (ХГБМ, 1, 109)

37. У сказах са старабеларускіх тэкстаў вызначыць і растлумачыць выпадкі ўжывання галоснага **гук**а **е** на месцы былога насавага **е**. У якіх беларускіх гаворках такая з'ява захавалася да апошняга часу?

А была ў маюхі яго сын, і шна коми вѣдѣла Трышчана так хорошого и борздо ростучи, боечисѣ, нжѣ поуѣ еѣ сыномъ шѣзметъ панство, а сыну еѣ былъ шѣдин годѣ, и вмысливши рекла... Кѣды ю-

ролевада прышла на шны гук і выяўла сына свогё мёртва, пала на зямлю і сомала, і комі прышла кь памети і мовила шной дьвэр ... Рек король: Пустите еє, она тое тругизны не радула, аель хто звыи ненавидзечы того дитати то удала. А Говорнар, который был велми мудр, рек: Пане, рач вбдати, таа тругизна направлена тобъ або твоему сыну, тепер будь шпатрен и умби са стеречи... Трыщанъ прышолъ и пал на колѣне своємъ и на королевы поклонилъ са з великою покорою просечи у него шного дару (АТ). паметь вечную будущимъ по мне оставлю (Скар. ПБ). выберемъ нынѣ десеть мужевъ отъ ста и сто отъ тысячъ и тысячъ отъ десяти тысячъ (Скар. КС). кнѣжа панове рады воеводы старостове украинные и нѣхто зъ шмѣхы едчы по дорогамъ ѿ имениа до имениа своего и в вонско и замки украинные едучи мимо имениа шладзетскихъ и ихъ подданыхъ не мають шькодити стацѣи и подвождъ брати (ПС 1566). приступили к нему ученики его, пусто есть место ... А едучѣхъ было мужовъ около пати тысячъ... иоанъ... хотечи его забыти, боульсе тѣхъ же якъ пророка его мени... мытники и шеточницы, уверили ему, вы пакъ видѣчи, не расказалисье опослѣ уверѣи ему (ЕЦ). Села еси у солдана въ темницы годъ и три мѣсецы (АБ).

38. Ад слоў сучаснай беларускай мовы ўтварыць старабеларускія, старажытнарускія і стараславянскія формы. Высветліць умовы пераходу **е** — **о** (**ѣ**) у пачатку слова, першым складзе.

Авёс, адзін, ажаніць, алень, бяроза, возера, восень, вясёлы, жонка, жоўты, мёртвы, нічога, пшонны, пяхора, учора, цёплы, чатыры, шосты.

39. У сказах са старабеларускіх тэкстаў растлумачыць прычыны ўжывання галосных **о** або **е** у пачатку слова.

Се та к'гйна ѿгльгир'овада оулаьниа. оуставила єми бра'... на го^а по полу[ко]не грошіи оуь озерищѣ на оуханѣ со шлексе^ащныи (ГЮ). А ўслышавши исхъ, отышолъ ѿтуль в лодыи в пустое место одинъ... И ми вси и насытились... Мовили ему, лихихъ лихо погубить ихъ, а виннихъ поручить инымъ роботникомъ, которые дадутъ ему овошѣи в часы съвои... Засе послалъ инне чѣлаьники мовечи, речите званымъ ото овсаъ мои зготоваломъ... А шлоаши король видѣти седачнихъ, увидѣлъ тамъ человека небожочного въ оденѣ

свадзёньне... Тогда рекъ король саутам. зназавши ему руки и ноги озмите его, и вкните в темность внутреннюю (ЕЦ). сыну еє был шдин год... Трыщанъ, король рек: Сыну, принеси ми пити. И штворыл шдну шмарою гдѣ столаи зорые питья, и нашолъ шдин кубокъ чистое тругизны и взалвши принесть королю... Если ты шбцовати будѣи з мачою, добудѣи смерти: чѣти еє и вложми еи, але варуи са ести и пити шот нее, ннжми што да тобъ дамъ, тоє ель и пи... моа мачоа и моа пани умерла тымъ шбываемъ... А шны шблада были плама кнѣжа из Нороту... И коми то увидѣл король Марко, почал много мыслити ш том (АТ). И встал шдин кухаръ и взалъ головню горачую и вдарыл Бово по голове и всю гуню ему шпалнилъ ... купил его штецъ мои за пенези... И друженна река: чаровал еси, шатане, его, какъ борзало к тобъ привыкъ (АБ).

Фанетычныя працэсы ў сістэме зычных

40. У словах старажытнарускай мовы ўстанавіць прычыны з'яўлення другасных зычных у выніку:

а) першай палаталізацыі заднеязычных **г**, **к**, **х** і пераходу іх у шыпячыя **ж**, **ч**, **ш**: бѣгъ — бѣжить, грѣхъ — грѣшити, другъ — дружити, кнѣга — кнѣжѣникъ, кто — что, много — множество, наука — учити, рука — ручька, слуга — служба, страхъ — страшно, сухыи — сушити;

б) другой палаталізацыі заднеязычных і пераходу іх у свісцячыя **з'**, **ц'**, **с'**: богъ — бозѣ, влъкъ — влъци, высокъ — высоци, грѣхъ — грѣси, другъ — друзи, дѣска — дѣсцѣ, кнѣга — кнѣизѣ, кто — цѣмъ, сапогъ — сапозѣ, съноха — съность, ученикъ — ученицѣ;

в) трэцяй палаталізацыі заднеязычных і пераходу іх у свісцячыя: водка — водица, кнѣгына — кнѣязѣ, ликъ — лице, мъркнутѣ — мърцати, нарекати — нарицати, *отѣкъ — отѣць.

41. Са сказаў са старажытнарускіх і старабеларускіх тэкстаў выпісаць словы з пераходным памякчэннем заднеязычных, аднавіўшы іх першасныя зычныя і вызначыўшы прычыны такога чаргавання.

мьстиславъ... прислалъ въ ригу своего лучшего поа... та аба была посланъ оу ризѣ, из ригы ехали на гоцькимь берго... Аже боудѣте хольпъ оубить а. гривна сербьаа заплатити оу смолянѣскъ

43. Расплумачыць змяненне зычных і іх спалучэнняў пад уплывам *j* у старажытнарускіх формах і вынікі такога змянення ў беларускай мове.

Беречи, вождь, въстрѣча, высушу, голѣнь, горе, дождь, дружу, жечи, замолчу, клача, кожа, куча, море, мочи, надѣжа, наречи, невола, недѣла, облечи, отроча, печи, полѣднь, рогожа, саѣча, стеречи, стража, стричи, туча.

44. Слова сучаснай беларускай мовы перакласці на рускую мову, указаўшы ў кожным канкрэтным выпадку прычыны спрашчэння зычных у адной мове і растлумачыць адсутнасць гэтай з'явы ў другой. Аднавіць старажытнарускія формы гэтых слоў.

Баразнік, бязвыезны, доблесны, жаласлівы, злосны, кампаставы, маламесны, мясцовы, наезнік, нешчаслівец, пад'язны, пераезны, радасны, раз'язны, салодкі, сонца, сэрца, сямімесны, узроставы, хроснік, чужы.

такъ платити. и оу ризе и на готскомъ брезѣ (СГ). князь великий аганло. поведасть его велими оу высокыхъ. и дастъ за него сестрѣ свою роднуюю китино маюю. што потомъ была за княземъ дѣдомъ (ВЛ). бѣаше ѿ него сѣ именемъ георгіи. ѿ него же родуса си бѣлаа цотроковича (ЖЕП). ииис на лице его плабамі (ПХ). люди нгдѣ зродилиса и ѿскоомени суть по бозе к тому месту великую ласку имають... Боловь теке гнаша стала. И овецъ им же не было числа... штець выдаючы дѣвку замулъ передъ выданемъ еѣ всна и шправы ѿ злата своего не содергалъ (Скар. КЮ). А ведѣхъ предъсе тако шлахтаніхъ дѣсти або близкие повинни бѣдуть за вено дати триадѣть копѣ грошей (ЛС 1566). И принесли голову его на мисе. и дано дѣвѣ. и ѿнесла матѣ съези... млтніи і вшегочини ѿпереклають вастъ (ЕЦ). И дѣвка внаѣвши закрывала платом великим, и зѣгло са множество людей и вѣсачили дѣта вмерлоє, говорыми дѣвѣ (АТ). Подъ же теде, пакъ поведаещ, гнчу бога моего, ель глѣ хочши. все тобѣ тако савзе болюму. чому са па зборонати не бѣду, послушно бѣдѣ (АА).

42. У наступных кантэкстах выявіць заканамернасці пераходнага памячэння заднеязычных гукаў у беларускай мове і адсутнасць гэтай з'явы ў рускай.

Бел. І зноў па завейнай дарозе шалёна я мчаўся назад, і стукала сэрца ў трывозе, і далё засцілаў снегалад (А.Звонак). Сыплюцца кроплі часта і дробна, ціха па стрэсе бубняць (Я.Колас). І, раптам, схіліўшыся трохі на бок, схінуўся і знік пад вадой паплавок, вудзільна сагнулася ў спрытнай руцэ, і хвалі кругамі пайшлі па рацэ (П.Глебка). Друг, калі ты ў вёсцы будзеш, занясі пакпон зямлі, на якой, як мы раслі, нам дарылі ласку людзі (К.Кірэнка). Ад брамы аддзялілася сярэдняга росту, у суконнай вязанай хустцы дзяўчына і накіравалася да Рыгора (Ц.Гартны). На адходзе вёсцы пакланюся нізка, на мяжы бярозцы, што была калыскай (М.Танк). А бацьку да мацысе гэта не ў нос (К.Краліва).

Рус. Под дождем казак стоит и жмурится, — что ж тут долго думать и решать? И пришлось казачке через улицу к казаку домой переезжать (А.Сафронаў). Отряхнул опратно руки и, как долг велит в дому, поклонился и старухе и солдату (А.Твардоўскі). Гудки, что горны, на реке играют (А.Пракоф'еў). А вчера прислал по почте два загадочных письма: в каждой строчке — только точки, догадайся, мол, сама (М.Ісакоўскі).

(ЗЗП, 70—71)

Фанетычныя працэсы ў сістэме галосных

45. З урыўка са «Зборніка Святаслава» (1076) выпісаць словы з рэдукаванымі **ъ, ь** і прааналізаваць іх далейшы лёс.

Дзъ чадѣ рекоу вама. чловѣча житиѣ отити доштію: вѣста бо ка-
ко въ житиѣ семь житѣ без лоукы. како отъ въсѣхъ чыстѣнь бѣхъ и лю-
винѣ. не сана ради велика. нѣ норѣхѣмъ великъмъ. Не оукорихъ ни-
кого же ни вередихъ. и никого же не оклеветадхъ. ни завидѣхъ никомоу
же: Ни разгнѣхъ са ни на кого же. ни на мамѣ ни на велика: Не ос-
тавихъ цѣкве бѣга вечерѣ ни доутра ни помоудне: Не прѣзрѣхъ ниш-
тихъ ни оставихъ страгнѣна. и печальна не прѣзрѣхъ никогда же. и
ниже въ тмнидахъ зеклочени. потрѣвила имѣ длахъ: и ниже въ
пѣвниціхъ изгавихъ: Не помыслихъ на доброу чюлю. не познахъ
жены доутыла. развѣ мѣре ваю. и та доуде ва роуі и потомъ еште
не познахъ еѣ. нѣ съвѣштаховѣ са чистою съвѣстью тѣлесною. и о
гдѣ мовѣрѣ сѣраниховѣ са по православиѣи всакои верѣ: тако
сѣтворихъ до сѣмрѣтнаго дне.

(Хрип, 1, 27)

46. У словах старажытнарускай пары вызначыць змяненне рэдукаваных **ъ, ь** у галосныя поўнага ўтварэння па фанетычных і марфалагічных прычынах.

Витьбьскъ, въспитати, въстокъ, въсходъ, дѣска, дѣчерь,
дѣнь, жьньць (жьньца), кѣрмити, мотѣчьскъ, мьсти, правѣдѣнь,
пришьльць, пѣпѣрьць, пѣсьць, рѣпѣть, Смольньскъ, стѣкло,
сѣборъ, сѣнь, чѣтьць (чѣтьца), шѣвьць (шѣвьца).

47. Аднавіць старажытнарускія формы сучасных беларускіх слоў і пракаменціраваць рэфлексацыю моцных і слабых рэдука-
ваных **ъ, ь** з плаўнымі ў галосныя поўнага ўтварэння.

Блішчаць, блыха, брыю, верх, воук, воўна, вяроўка, глотка,
глытаць, горб, дрыжаць, зерне, карміць, корм, кроў, крывава,
крыю, крышыць, мыю, сляза, трывога, шыя, яблык.

48. У словах сучаснай беларускай мовы і іх старажытна-
рускіх адпаведніках выявіць і размежаваць выпадкі з наяўнасцю і
адсутнасцю фанетычных умоў для другога поўнагалосся, выкары-
стаўшы наступную схему:

Беларускія формы	Старажытныя формы	Наяўнасць фанетычных умоў	Адсутнасць фанетычных умоў
воук	вълкѣ		
вяроўка	вьрвька		
горб	гѣрбѣ		
горан	гѣрнѣ		
горла	гѣрло		
дзёран	дѣрнѣ		
дзяржава	дѣржава		
доўгі	дѣлги		
залоўка	зѣлвька		
повен	пѣлнѣ		
полк	пѣлкѣ		
торг	тѣргѣ		

49. Са сказаў сучаснай беларускай мовы выпісаць словы з двухбаковай агласоўкай плаўных **р, л** і ўстанавіць яе паходжанне.

Кожная мова, яе літаратурная, жывая мясцовая і гістарычная разнавіднасць — неацэнны скарб, які належыць не аднаму народу, а ўсяму чалавецтву (Закон БССР аб мовах у Беларускай ССР, 1990). Налібоцкая пушча... ператварылася ў адно з вогнішчаў усе-
народнай партызанскай барацьбы (Я.Брыль). Пройдзеш круг —
рукой не дакранешся да лемяхоў і нарогаў. Гарыць жалеза
(А.Бялевіч). Дзірку дзіркаю ніяк не залапіш (С.Дзяргай). Залаце-
юць на першых праменьнях сонца пяскі Сухіх грудоў (Я.Колас).
Жыта буйна каласіцца, нахіляецца чалом (П.Броўка). Для кудзелі
працуе дзяўчына — манатонна гудзіць калаўрот (Ю.Лявонны).
Там, ззаду, пракаціўся кароткі смех (І.Шамякін). Амаль што не ка-
ля кожнай хаты ляжалі кучы бярвенняў і гнілі, але нікому не пры-
ходзіла ў галаву палажыць кладачку хоць супраць свае хаты
(Я.Колас). Палашчуцца хвалі аб каменны мол, і яхта на хвалях —

як лялька (А.Дудар). У Самабыла ёсць розная жывунасць: куры, трое парасят, дзве казы і труссы (Я.Колас). Папыхваючы дымком, да прыстані набліжаўся параход (М.Лынькоў).

50. Са сказаў са старажытнарускіх і старабеларускіх тэкстаў выпісаць словы з рэдукаванымі **ы, и**, устанавіць іх моцную і слабую пазіцыю і прасачыць далейшае развіццё гэтай фанетычнай з'явы ў новых гістарычных умовах развіцця беларускай мовы.

Оаговычн хадэрыи князи достѣли на бранѣ. Инѣгварь и Всеволодъ, и вси три Мстиславичи, не худа гнѣзда шестокрылици, непобѣдимыми дрѣвѣи собѣ власти расхытисте? Кое вашн златын шеломы и суащци Ляцкѣи и шиты! Загородите полю ворота своими острыми стрѣлами за землю Рускую (Слово). Царь Мединский подвѣилъ быль многия языки подъ свою власть. И тои поставилъ градъ вельми крепкии (Скар. КЮ). Се азъ мьстиславъ володимиръ снѣ дръжа роуськоу землю вѣ свое кнажение повелѣлъ ксѣмъ снѣоу своѣму всеволоду ѿдати боуицѣ сѣмоу георгіевѣ сѣ данию и сѣ вѣрами и сѣ проодажами (и вѣно вѣтское) даже которыи князь по моему кнажению почынетъ хотѣти ѿдати оу сѣмо георгію (ГМ). Уставѣмъ ижъ воеводѣ и старостѣ сѣдовѣе мають зосѣбна кождѣ з ниу на вѣдаѣ своему вѣбрати и на сѣдѣ засадити наместника, дабо подстаростѣ сѣдѣю замѣкового и писара люден добоихъ цнотливыхъ годныхъ в правѣ и писма рѣского умистныхъ шмѣтчиковъ, в томъ же повѣтѣ шѣсельхъ и родинѣхъ того панѣства всѣмикого княства литовѣского которые то присегу вчнини[в]ши (ПС 1588).

51. У словах сучасных рускай і беларускай моў адрозніць галосныя **ы, и** і **іі** поўнага ўтварэння ад рэдукаваных і растлумачыць, чаму апошнія ў гэтых мовах не заўсёды супадаюць.

Рус. быть — бел. быць, адпаведна: ходіць — хадзіць, белый — белы, новый — новы, веселый — вясёлы, старый — стары, бодрый — бадзёры, синий — сіні, всякий — усякі, молодой — малады, крутой — круты, слепой — сляпы, кривой — крывы, крою — крываю, брѣю — брыю, мою — мыю, лей — лі, пей — пі, шей — шый.

52. Параўнаць словы старажытнарускіх і старабеларускіх моў з адпаведнымі лексемамі ў сучасных рускай і беларускай мовах і вызначыць фанетычныя змены.

Съ дан[і]ю, брат[і]ю, сыкрыи, добрыи, злыи, ночью, выю, шию.

53. У варыянтных формах слоў старажытнарускіх моў вызначыць прычыны з'яўлення чаргавання галосных **о, е** з нулём гука.

Сънь — сьня, льбъ — лѣба, посъль — посьла, мѣхъ — мѣха, днь — днѣа, пнь — пнѣа, купьць — купьца, орьль — орьла, вьсь — вьсе, коньць — коньци, замѣъ — замѣка, котль — котѣла.

54. Прачытаць словы, аднавіць старажытнарускія формы і размежаваць у іх этымалагічныя галосныя **о, е** і тыя, што ўзніклі з рэдукаваных **ъ, ь**.

Воз, дом, стол, дно, кош, ноч, косць, лёд, ножка, авечка, несці, везці, бераг, бегаць, шосты, новы, сем, кола, вечны, ведаць.

55. Чаму ў сучаснай беларускай мове адсутнічае чаргаванне галосных **о, е** з нулём гука, што паходзяць з **ъ, ь**, але адбываецца ў словах са спрадвечнымі **о, е** (ѣ)?

Роу — рова, мох — моху, рот — роту, рѣмень — [рамя]. пляцень — плятня, пярсѣнак — пярсѣнка, камень — [камя].

56. У старажытнарускіх і сучасных беларускіх словах растлумачыць адсутнасць у адных і з'яўленне ў другіх беглых (устаўных) галосных гукаў.

Огнь — агонь, бобръ — бабер, угль — вугаль, вѣтръ — вѣцер, узль — вузел, земль — зямель, сестръ — сясцёр.

57. Са сказаў з сучасных беларускіх тэкстаў выпісаць словы, дзе галосныя **о(а), е(э)** чаргуюцца з нулём гука, і ўстанавіць прычыны гэтай фанетычнай з'явы.

Упалі першыя буйныя кроплі дажджу і, нібыта крупіні жывога срэбра, задрыжалі і пакаціліся па дарожным пыле (С.Грахоўскі). Каралеўскі дварэц. Носаць... [весткі] з сяла да сяла маладыя хлопцы і дзяўчаты — ганцы падполля (П.Пестрак). Дзесьці забрахала пѣна, і здалёку пачуўся рык ільва (Я.Маўр). Пачынаецца пясок, на ім без краю хвойны лес (К.Чорны). На нашых пясках не скоро разбагацееш, — дапамагаў гараваць старшын Антось Жыгалка (І.Дуброўскі). Хадзілі чуткі, што скоро прыйдзе свабода і буржуям будзе канец (М.Лынькоў). Маці патроху тлумачыла Юльцы велізарную кнігу жыцця — гэту мудрую рэч, якую чытаеш чытаеш і ніколі да канца не даходзіш (З.Бябюля).

58. Са скажу са старабеларускіх тэкстаў выпісаць словы з пратэтычнымі і ўстаўнымі галоснымі і высветліць умовы іх ужывання.

Сего дня познаеть Дхиор ако илжеть нами, възвысѣмъ свѣдѣтель неправѣденъ есть (Скар. ПС). Ини иуди отповѣди отъ воровъ и вѣстовъ, ни отъ илживыхъ пророковъ ни отъ мертвыхъ (Скар. ДЗ). взамѣ сѣхъ овлаченныхъ въ ризахъ илживыхъ, и вынеси вонъ (Скар. КЛ). Речеъ лѣнвивыи лѣвъ есть на пути, илживѣ на стѣжкахъ (Скар. ПС). о дерзости илжителей откуда сѣтворена еси, дабы прикрывала спланивающую злость ии илжительство ея (Скар. ІС). Онъ же казаетъ камене на громаду илжести (Скар. ПС). Не верь брагу твоему вѣвѣки: ако бо меданныи сосудъ илжѣждаетъ тако и неправда его (Скар. ІС). Въ осмую темъ году лу-ну[в] вѣтеръ помянуемый (СМП). Ночь онѣю темный вѣторъ нехъи осмае, нехъи не иде в личе дѣи (Хран.). Не сдѣлалъ со чловѣкомъ азычанимъ, и не прикладъ на огонь его дровъ (Скар. ІС). умре стѣкоу ея и мужъ ея (Скар. ПЦ).

59. У словах сучаснай беларускай мовы ўстанавіць заканамернасці ўжывання пратэтычных і устаўных галосных.

іпаца (лгач), ільняны (льняны), іржа (ржа), іржышча (ржышча), ілба (лоба), ільва (льва), імгла, імглісты, імжэць, імаць, імшысты, амшалы, амшара, амшыць, аржаница, аржанішча, аржамшысты, карабель, журавель, рубель, восем, віхор, Змітрок, Пятрок.

фанетычныя працэсы ў сістэме зычных, звязаныя са стратай рэдукаваных Ъ, Ь

60. З уривка са «Слова пра паход Ігравы» выпісаць словы са спалучэннямі зычных, што з'явіліся ў выніку страты редукаваных **ъ, ь** у слабай пазіціі, і аднавіць їх ранейшыя формы.

Рекъ Боянь и ходы на Святъславля пѣс[н]отворца старого
времени Ярославля Ольгова Коганя хоти: тяжко ти головы, кромѣ
плеча; зло ти тѣлу, кромѣ головы: Руской земли безъ Игоря. Сомнѣ
свѣтится на небесѣ, Игорь Князь въ Руской земни, дѣвши поютъ на
Дунаи. Выются голоса черезъ море до Кіева. Игорь ѣдетъ по Бо-
ричеву къ Святѣй Богородици Пирогощей. Страны ради, гради
весели, пѣвше пѣснь старымъ Княземъ, а по томъ молодымъ. Пѣти

40

слава Игорю Святъславича. Буй туру Всеволодъ, Владиміру Игоревичу. Задати Кіязи и дружина, побарая за християны на поганя палки, Княземъ слава, а дружинѣ Аминь.

61. У словах сучаснай беларускай мовы растлумачыць прычыну захавання спалучэнняў **дл, тл, дт, дц, бн, дн**

Сядло, павідла, зайядлы, подлы, мятла, ветлівы, датла, пята, надтачыць, падцягнуць, адцягнуць, падтрэсці, рыбы, клубны, пробны, дробны, жалобны, падобны, вучэбны, лячэбны, патрэбны, хвалебны, ладны, парадны, бедны, медны, выгадны, ягадны, родны, людны, нагрудны.

62. На аснове супастаўляльнага аналізу старажытных форм слоў і іх сучасных рускіх і беларускіх адпаведнікаў растлумачыць прычыны змянення іх гукавога аблічча ў новых гістарычных умовах.

Поздно — поздно — позна, кождый — каждый — кожны, стлатьи — стлать — слац, чьстный — честный — чсны, усть-ный — устный — вусны, м'стьце — место — месца, стькло — стькло — шкло, сьрдыце — сердце — сэрца, стьльце — солнце — сонца, горньчаръ — гончар — ганчар, польвьтора — полтора — лаўтара.

63. У сказах са старабеларускіх тэкстаў адзначыць правапіс слоў да знікнення рэдкаваных **Ѣ, ѣ** і высветліць фанетычныя змены ў гэтых словах у сучаснай беларускай мове.

Тогда создалъ есть всѣхъ князей своихъ и воеводъ и всехъ воевниковъ. И ус^амалъ есть с ними софѣтъ свои танныи, и поведѣхъ имъ мысль свою еже имаше. Абы поубилъ под са вси земли (*Скар. КЮ*). жаловати будешъ во послѣднии часть твои, внигда соташии тебѣ свое и масо (*Скар. ПС*). И всталъ шѣини кукхаръ и взалъ головою городую и вдарыа Бово по голове и всю гуню ему толкаилъ; и Бово была вѣми жалостен, а взал головою и вдарыа кукхара по голове: онъ паа мертвъ, а мозокъ и шчы ему выскочили; и другого вдарыа, шѣини всталъ, и вси вонъ побегли, а тому бока выбилъ (*АБ*). и воеводове и старостове сѣдовые мають зособна кожны^з нѣхъ на воеводе своемъ vybrати и на сѣдѣ засѣданти наместника, або поаъ-старостого сѣдѣю замѣткового и писара (*ПС 1588*).

64. Размежаваць словы з адлюстраваннем у іх асіміляцыі зычных (па звонкасці, глухасці, цвёрдасці, спосабу ўтварэння) і дысіміляцыі.

Прозьба, маладзьба, здаровы, пасатка, рыпка, кнішка, лошка, бяроска, марос, дзет, дуп, сторах, рас, шшыць, жжынаць, грузчык, хто, што, сат, абет, хлеп, мёт, гот, лоп, вос, багаш, гарах.

65. Прачытаць словы, вызначыць іх паходжанне, прынцыпы напісання і вымаўлення заднеязычнага гука г. У якіх беларускіх гаворках захоўваецца да апошняга часу фрыкатыўнае, фарынальнае і выбухное вымаўленне гука г? Як вымаўляецца гэты гук у нашай нарматывнай мове?

Скырцайло, хурмоколы, кголдова[т], буркмістръ, Довк годъ, Жикгимонтъ, кгастовтъ, паркгаментъ, кгалганъ, фикиг, квалтъ, квалтовнѣ, сыкнетъ, микгдалы, аркументъ, моркгъ, кгрудень, шлькѣрта, кды, осподаръ, гды, гвалтъ, авѣхъсть, грекове, грецкие.

66. У старажытнарускіх формах слоў да падзення і пасля падзення рэдукаваных ь, ь зрабіць складападзел, параўнаць колькасць складоў у сучасных адпаведніках.

Домъ, сынъ, вода, земла, торгъ, волкъ, розбити, измѣнити, безгрѣшный, теплый, правда, сторона, пойти, князь, книга, кто, что, трава, огонь, много, дружба, столъ, сердце, поздно, стекло, солнце, полтора.

Фанетычныя працэсы, не звязаныя са страмай рэдукаваных ь, ь

67. Шляхам супастаўляльнага аналізу слоў сучасных рускай, беларускай і ўкраінскай моў выявіць рэфлексацыю ў іх агульнаславянскага е, які абазначаўся на пісьме літарай ъ.

Рус. дед, лес, сетка, снег, лето, сено, мера, река, месяц, смелый, хлеб, свет, двести, кем, чем, неко, нечто, шуметь, некогда (когда-то), тебе, себе, на столе, в доме, на воде.

Бел. дзед, лес, сетка, снег, лета, сена, мера, рака, месяц, смелы, хлеб, свет, дзвесце, кім, чым, нехта, нешта, шумець, некалі (калісьці), табе, сабе, на сталае, у доме, на вадзе.

Укр. дід, ліс, сітка, сніг, літо, сіно, міра, ріка, місяць, смілий, хліб, світ, двісті, кім, чім, ніхто, нішо, шуміти, ніколи, тобі, собі, на столі, в домі, на воді.

68. Словы сучаснай беларускай мовы размеркаваць на тры групы: 1) словы, у якіх гук е паходзіць з ь; 2) словы, у якіх гук е паходзіць з ь; 3) словы, у якіх гук е спрадвечны.

Лёд, мёд, цвёрды, дзень, цень, цела, пень, купец, пенсія, сенат, буфет, лафет, газета, усемагутны, вецер, песня, мацнець, белы, першы, глядзець, восем, герой, дзвер.

69. У старабеларускіх тэкстах размежаваць словы са спрадвечным ь, з е на месцы ь і новым ь.

Нѣхто пакъ оу великого княза ѿмгнрда хшолопъ вондило прѣрое бмалъ пекарцо^м а пото^м оуставилъ его постело собѣ салти и воду давати собѣ пинти пото^м пакъ поновнхса емоу велми. и да^м бмалъ емѣ лиху дръжати. и повелъ его ѱ великы^м пото^м по животѣ великого княза ѿмгнрда дрѣ лѣтѣ боши ль было. кнѣ великыи агалило поведе^м его велми оу високо^м. и дасть за него сестрѣ (ВЛ). Был же естъ елипъ принтель Енимелеховъ мужъ силенъ и богатъ именемъ Воозъ. Тогда рече Руфъ Моавитскаа ко свекрови своен. велиши ли мнѣ да иду на полѣ и буу снроти класы падающе оноемъ женцевъ гдѣ ж бы ми дозволили (Скар. КР). А кды прѣййѣйсье частъ овошомъ послалъ челауниковъ своихъ к работникомъ взатѣ овошѣ ее. И поимавшѣ работникі челауниковъ его, иншого звнли, а иншого забѣли, а иншого каменьемъ ѱбили (ЕЦ). Пришло менѣ зъ вами радити, а я на гетакихъ зѣздздухъ николи не бмалъ и зъ кородемъ его милостию николи не засѣдалъ... Але зарадно поуворымисмы о разныхъ нашихъ интересахъ. И гетая не малая штука — кони дрыганты на стайни держати: давай же имъ зъ лѣто и зъ зимѣ овесъ и сѣно, подстелай же што нощъ, ховай же для нихъ салту Ляха, конюшню и маштелѣра; а з нихъ жадной службы не пытай. А коли жъ еще Ляхъ какъ жеревецъ ржетъ коло дѣвокъ какъ дрыгантъ коло ковыль, прѣйми жъ къ нему дѣохъ Литвиновъ на стражѣ; бо и самъ лѣако не упилинусть! (ПМ).

70. З дыялектнага запісу выпісаць словы з рэфлексацыяй былога ь: супадзенне яго з і або дыфтонгам іе. У якіх беларускіх гаворках захавалася гэтая з'ява?

Пірілі німцы фошысты, мужа забралі і расстрелялі. Мене сталі праследуваць. Забралі канці концов і в цюрму посаділі. Ёа там доўго ні була, мене отбілі порцізаны. С цюрмы ўцекала чэрз балота, переплыла ріку. Просушылася німного й пошла поціхоньку. А в слідуўшым селіе мене ждалі. Но ёа не пошла селом, а пошла по-за селом. І вышла в лесок і болотом прішла на пос'олок і там дновала в сіені. Вечором мене свезныёе — брат муой і другіёе — переправілі в Хатучы. Там ліес, там йавка. Ёа в Хатучы переночувала і цэлы дзень проблукала там. Вечором на-клала огоньку, і на йеты огон'ок порцізаны прішлі. І свезныёе. І муой брат був там. Повечералі і гаворіць мніе комісар (сам комісар), што «Ліда, — гаворіць, — разбудзіце нас в чатыры часы ночы, мы собером'а пойдзем в отряд». Ёа подрамл'у дэй на часы погледаіу, штоб не проспачь. А потом в чатырі часы пошлі мы на Слободу. Ёйшлі мы йшлі, хмызн'ачок такі, лесок, болото начало'а — мы вс'о йшлі. І прішлі мы в отрад.

(БД, 275-276)

71. Са старабеларускіх тэкстаў выпісаць словы, у якіх адбыўся пераход **е ў о (ё)** пасля шыпячых. Па якой прычыне адбылася гэтая з'ява?

молодець... оустоупивши оу соу^а пришо^а до лаводііе, а ётола пришо^аши до едиси мѣста сыринского пришо^а кде шьрозъ пана на-шого езоу криста не челоувѣчн^а дело^а оудалмныи на простирни деджан есть (ЖА). былъ голо^а в земли и пошо^а мужъ ѿ бетлагема и гуѣица гостити в поли малвско^а и жона его и двоє с^ановъ его (КРС). Приподовилося королевѣство небесное. чоловіек^а, королю, который ўчинилъ свадѣву сыну своему. И послалъ челадики свои прозвати званы^а на свадѣву (ЕЦ). Коли са пробудил Маркобрун и не нашол подле себе друженныи, зманил са ему парсуна, и пошол до станни, гаѣ конь стодалъ, и не нашол тамъ ни кона ни пелгрымма, и сѣлъ у великом плачу, а вселъ у роу трувѣтн (АБ). тѣмъ имѣ реклъ старецъ: смотрѣте в горѣ, а ш^а чо^а колвекъ хочете вѣдѣ^а, в сѣ^адѣцѣ^а свой розмышлѣнтс, дѣе ничого не мовте (АЛ). роскошы тѣе, который теперъ оужываемо, короткіе сѣ^атъ, та^а зась ничого иншого на^а ка-ране и вѣчныи мѣки не еднѣють (ГВ).

72. Расплумачыць адсутнасць пераходу **е ў о (ё)** у старабеларускіх словах і з'яўленне **о (ё)** на месцы **е ў** сучаснай беларускай мове.

Делець, мыслевець, бедный, мой, твой, смелый, нехто, нешто, день, берегъ, молодець, венець, великий, село, мешкати, беречи, велети;
бярэза, гнёзды, звёзды, сёдлы, мётлы, вёсны, на клёне, пняёк, дзянёк, кулёк.

73. Відазмяняць словы сучаснай беларускай мовы ў адпаведныя формы, каб у іх адбыўся пераход **е ў о (ё)**, і выявіць умовы такога пераходу.

Зерне, павезлі, панеслі, памерлі, мае, твае, ледзяны, весе-ла, касцельны, цяля, вясло, пячы, неба.

74. У прыведзеных словах сучаснай беларускай мовы ўстанавіць паходжанне галоснага гука **о (ё)**.

Ішоў, поле, пясок, нёс, бег, сэрца, кольца, жоўты, слёз, лёгі, прыйшоў, цянёк, дзянёк, ёлка, возера, восень, сон, дом, воз, вясёлы, цёмна, дэпо, розум, волат, пясок, вянок, моўчкі, просьба.

75. Чаму ў наступных словах сучаснай беларускай мовы няма пераходу **е ў о (ё)**, нягледзячы на наяўнасць адпаведных умоў для рэалізацыі гэтай фанетычнай з'явы?

Канец, купец, маладзец, айцец, страпец, белы, век, дзед, лета, свет, хлеб, чацвер, першы, верх, смерць, серп, член, шлем, буфет, камета, лафет, газета.

76. З прыведзеных урыўкаў са старабеларускіх тэкстаў выпісаць словы з адлюстраваннем у іх галоснага гука **а** замест зтымалагічнага **о**. Выявіць умовы з'яўлення аканья.

Что есть пе^авое скланение (ГЗ). шх^аци мнѣ. ци ведаеть то ета мая баба, што я вь ета лиха попався, и ѣтымъ бязделлимъ обчипався, кали бѣ уже и на свѣцѣ не было, а всіо яна якъ вужа вилами, такъ мянѣ, инѣ идзи дакъ идзи у любавичи, ци ни папа-дзѣтца чаго гуляючи... я таки не пропущу, кали бѣ толка зачуць игдѣ забрызгають то взявши в рѣки свѣчкѣ, А в торбѣ пирапѣчку,

іх дак падзі, а так правды я і в сваюм дворѣ заставляю!
жонка бій поклони зямляныя, граза ідѣць нашу мѣрѣ нѣшта изба
цѣфѣць, нѣякѣ вякнувѣ и свяцѣнникѣ на мянѣ а цѣрхѣ вить ты
нѣякі нѣхрѣсцянікѣ; а а бацка мяне вся дзяревня знаіць, што я
к цѣркви прѣлѣжѣнѣ, што и папѣ многа вякаць. я бывала и к сабѣ
такі позаву (ШК).

77. Параўноўваючы словы старабеларускай мовы і іх сучасныя
беларускія адпаведнікі, вызначыць, якія фанетычныя змены і ў якой
паслядоўнасці адбыліся ў новых гістарычных умовах.

Старабелару- ская мова	Сучасныя бела- рускія формы	Старабела- руская мова	Сучасныя беларускія формы
болото	балота	железо	жалеза
великий	вялікі	зъединиста	з'яднацца
голова	галава	колец	каляя
горло	горла	комора	камора
господарь	гаспадар	копа	капа
держава	дзяржава	образа	абраза
добыти	здабыць	поеднанье	аб'яднанне
достоинство	дастойнасць		

78. На падставе ўзораў народна-гутарковага маўлення вы-
значыць, у якіх умовах працяляецца аканне (яканне), яго тыпы і
тэрыторыю іх пашырэння. Які тып акання з'яўляецца арфа-
графічнай і арфаэпічнай нормай сучаснай беларускай літаратур-
най мовы?

Дзела гэта было так. У вѣскрасен'а іду ў горат у Полацк.
Плач, крык, гоман. Што такойа? Аж гэта пѣчалас'а вѣйна. У го-
радзі мѣбілізацыя. Прышла іа дамоў і майго уз'алі хѣз'аіна, па
першай мѣбілізацыі яго уз'алі. Ну ў канец йул'а прымерна,
чысло н'а помнѣ немѣц у нас: пабеглі пѣ хатах курэй лавѣц', свѣней
рэзац', но алі праўды, тады н'а ўбілі нікога. Прышлі немцы, стала
н'амецкайа ўласц'. Йеслі чуц' чаго замецілі — расстрэл. З'ац' мой,
два пл'аменнікі пашлі ў парцызаны. Мы ііх кармілі, дз'аліліс'
адз'ожы. Зімой ідуц' нѣ зѣдан'н'а, мы ім белыйі простыні адѣда-

валі. Іаак тол'кі фашысты ўзнавалі, што былі парцызаны, пры-
ходз'уц' нѣзаўтра расстрэліваюц' гэтыі семі. Вывоз'уц' і рас-
стрэліваюц'! Што мы імемі с парцызанамі с'в'ас'! Ну і вот тут у
нас Бал'шый Жарцы дз'арэўн'я, тамака дзев'аноста чалавек рас-
стрѣл'алі фашысты. Дзев'аноста чалавек! Ну прыходз'ац'
парцызаны, пасылаюц' м'ане ў задан'н'а. «Нада табе, — гаво-
рац', — матка, схадзіц' узнац', што ў Жарцах тварыцца». Ну
пѣслалі м'ане ў разведку. Пѣшла іа. Іду, іду, цѣха, цѣха, спакойна.
Пѣтхаджу к самѣй дз'арэўні, хто-та хадзіц' пѣ дз'арэўні. А гэта бы-
ла лѣтѣм. Тады іа к раке. А там старушка ўстрэцілас' ды гаво-
рыц': «Куды ідзеш! Тут жа, гаворыц', пірастрѣл'алі усех. Міхай-
лаўна (іа м'ане ўзнала). І каго тол'кі злов'уц', гаворыц', рас-
стрэліваюц'. Іаак-нібуц' уцікай». А куды ш уцікай — пол'а чыстайа.
Іа тады ў раку у ваду. Дзе глыбока, дзе мелка, атыйшлас'а іа за
кускі, вылізла і прыбігаю с'уды, дыкладываю, што ў Жарцах
пѣрасстрѣл'алі, каго нашлі. Ну і Жарцы расстрѣл'алі. І Копавішча,
і Мѣладз'ошкі, ц'елерака Верабій, Булаўкі, Лукашчы, С'астронкі —
ус'о было папалена пачыстуіу (Полацкі раён, в. Маладзѣжкі).

(БД, 25-26)

У нашым л'асу растуц' пѣдасінавікі, быравікі, сыравежкі йос'.
Вылав'анкі йос'. І грузды йос'. Гыркачы йос'. Ус'акіх йос'. І рыжыкі
йос', дужа ўкусныіе. І гыварушкі йос'. Ну і зысаливаюц' ііх. Като-
рыа, іаак от быравікі, пѣдасінавікі, бабычкі, іа ііх крепка вар'у ў
іаком-небудз' судне на газу, а тады аццаджыіу і зысалиіу. К зіме
іаны хырашо. Пріправу іа ні закладываю туды, іаны
акісл'айуцца тады дужа. А іаак к сталу, тады і часнок можна і вук-
сус. А часц' сушу грібоў. Сушу грібы ў нас йос' жалеза такайа і
скроз' прабітыйа дзіркі, каб іаны і спадыспадзі сохлі і зверху. Йе-
жылі н'а будзіц' дзірык іетых, дык грібы плоха сохнуц', пріліпнуц' і
ўс'о. А так іаны сохнуц' хырашо. На печы сушу, тол'ка ў печы. На
сонцы ні разу ні сушыла, мухі сыдз'ацца і чэрві заводз'уцца
(Мсціслаўскі раён, в. Мазалава).

(БД, 91)

Л'ашчыну выразаў на вудаіу. Хавакайа вудаіуо вышла.
Шчэ кап леску ў кручок, хвацакайа йалцоўка будз'а. Йалцоўка —
вуда доўгайа, гнуткайа. Йалцы — байзальвійа рыбы, каб ііх
злавіц', трэба дал'ока закінуц' вуду. Шчупацка вуда таўсцейша,

кручок і лиска тожа таусцейшыя. Вудамі ц'апер слаба ўловіш, не-
вадам або трыгубіцай — бол'ай.

Н'адаўна яа ў рыбу хадзіў, дваццаць штук плотак вудай
злавіў. А рас у Юлаві надзіў, надзіў тры дні і выц'аг йаза, брат ты
мой, страх г'адзец', вел'азнага. Ідзецце, калі хочац'а, пакажу, йон
пат страхойу вісіц': яа сушу йаго да піва. А ў той аз'арыне, што
купіа многа, яа пранадзіў і добра ц'агаў. А на другі дзень пашоў —
хоц' бы тарганулас'а. Думаў, што з трыгубіцай хто прайшоўс'а, а
тады — не, там з трыгубіцай н'а ўбіес'а, там купіа многа, на
трыгубіцу зловіш, дзе быстрачок, купіа н'ама. Відац', там па-
хадзіла выдра, йана чыста падбірайа; куды ўбіецца. Яа сам нек-
бачыў — выдра вылазла і ўверх па ц'ацонні давай плавац'. За-
кружылас'а і зноў ўверх паплыла. Тады йашчэ рас! Слэчатку йа
думаў, што тры выдры, а тады здагадаўс'а, што йае тут гн'аздо,
норы пароб'аныйа ў аз'арыну з Н'омана (Стаўбоўцоўскі раён,
в. Мікалаеўшчына).

(БД, 143)

Вайна. Л'ац'ац' самап'оты. Раптам кал'а нас нешта йак рва-
не! Мы ўсе на зямл'у папалалі, папалохаліс'а. Йак падыму галаву,
так кругом ц'омно, л'удзі нешто гаворац', а йа нічога ні чую. С по-
лаху ні магу ніяк сама ў сабе прысці, у вачах матылі л'атайуц',
ногі паткашвайуцца. Слабасц'. Моташнасц'. Раптам нешто ўсе
збударажыліс'а і хлынулі на полі л'ацец'. І яа за йімі пабегла. Беглі
аж да Лаўскіх, а там паселі ўсе пад гумном, с'адзім, так бамб'ошку
і перас'адзелі. А йак в'арнуліс'а дадому, ус'о параскідано, пе-
рав'орнуто, ой-ой, страх г'адзец'! Наша хата то цэлайа асталас'а,
але ў сценах стол'кі было асколкаў, што йак вымеш з дзерава, так
йак рана на цэле астаецца (Навагрудскі раён, в. Уселяб).

(БД, 214)

Дагаворымс'а с хлопцам, ну ўжо сваты прыйдуц'. У біелых
штаноух, у лапц'ах, йак зімой, кожных на цілі. Старыё потперэ-
зацца поясам красным. Дзелалі бабы йетыйе пайасы.
Шарсц'аныйа. Ну й вот ужэ прыдуц' тыйе сваты, прынесуц' у кай-
стры пл'ашку гарэлкі і пірог хліба. Сабірам л'удзей, пйом, йак у
нас кажуч', первую чарку. А патом ужэ ак свадзбе гатовімса. Це-
пер ужэ сабіраюц' л'удзей і пайедуц' ак венцу. Бац'ушко по-
венчае, прыйдам дадому, госц'уйуц'. Прыдуц' по молоду група

л'удзей. За молоду — поведуц' ак молодому. За молодойу госці
йдуц'. Патосц'уйем тамака, разойдуцца. І ус'о. А молодайа живе ў
хаці. Потом ідуц' у пэрэзвы. А ў прыданна давалі, што ў кого йе.
Бац'ка ці matka корову подаруйе, авечку, порос'а. Скрын'у ў пры-
дан давалі, сундук мы зовом. У скрыні одзежа, полотно, андаракі.
Пеклі коровай. Баб саберецца да учынім дай піесні піелі
(Калінкавіцкі раён, в. Вялікія Аўцюкі).

(БД, 161)

79. Прымаючы пад увагу напісанне галосных пасля шыпячых
і ц у старабеларускіх тэкстах, устанавіць спецыфіку ў іх вы-
маўленні ў розныя гістарычныя перыяды.

Мы мужыи полоча^а, дае^мь вѣдати, кто на сню громо^т оузри^т
иан оуслыши^т ч'тун^и, кна^з великыи витовтъ анговыскыи, на^ш оспѣаръ
доконча^а промѣжи на^с и смѣонилъ на^с вѣчно, межѣ полоцко^у, ризько^у
города, штобы полочано^м добровольно еха^т к ризѣ, такъже ризаном
к полоцку безъ всакоа завады, ни содано^у не выемиш (ДПР 1407). да
вѣдомо мае^ть быти, иже бетлеємъ, не видѣтсѣ всакого зачинка албо
вемикости. да мае^ть почныи фюндаментъ албо дно тлежѣ соу^т тамъ
многѣ коморы. и іаскіне полземъне (АТКВ). Предсловіе доктора
Франциска Скорины. с Полоцка въ книги нѣдифъ вдовниці... Ко-
нѣць Предсловіа (Скар. КЮ). Витовтъ... вза города Кривыи тогда
же немцыи оубиша кнѣза Скиргана Сальтировичъ, а Лааскон заставе
во високом городе тогда соущи, и не пѣстиша по градѣ кнѣза Кор-
гана (ССЛ). Пришедшы передъ вродъ войтовства Могилевскаго
учтивый пан Кузма Авусов, радца сего року на справахъ мѣстскихъ
засѣдающий, за жеданемъ Пантелѣя Ивановича, онекуна мѣстности и
сыну Роману, черезъ мѣщанку Могилевскую невольницу Демидовую
Марю вчиненного и тѣстamentной остаточной воли еѣ подтверженного
на обрадоване дому и мѣстности поменное Марѣ зъ урѣду посланный,
оповѣда ижъ тамъ востолокъ зъ людьми добрыми, мѣщаныи Мо-
гилевскими, нижеи писаными былъ образовавшыи и меновите описавши
того всего, рейстрѣ ку записанно до книгъ подала, которыйи такъ ся въ
собѣ мае^т (ВАКМ 1578). Въ тотъ часъ, услашавъ иродѣ
четвертнюю владѣющий: слыхъ о ис^сѣ. И рекъ саутамъ своимъ: то е^ст^ь
иоанъ креститель, тотъ вскресъ зъ мѣтвухъ, и того дѣле моцы
дѣлютсѣа черезъ него. Иродъ бо поймавши иодана звѣздалъ его, и всадилъ
въ темницѣ (ЕЦ). А Пульканъ прыскачылъ и кинуа на него содну

жэродъ и конгъ Бово шытомъ не заложилъ са, на том же въ мѣстѣ
его провѣя; а з другоѣ стороны богъ естъ защитилъ, што его не вѣд-
рмалъ... велии смутенъ былъ Бово, не могъ Пѣлкана ударыти никакожъ, и
скинулъ копѣ с коня и вскинулъ узду на седало, а шитъ обернулъ на
плечы, и взяв мѣчь, вѣ объ рѣцѣ, внималъ владити Пѣлкана и пры-
скочы к нему, а Пѣлкан скочылъ черезъ мечъ, а мечъ са в землю за-
бѣлъ, а Бово мало не задохъ отъ жалости, а Пѣлкан ему далъ содинъ
ударъ у шитъ (АБ).

80. Расплумачыць захаванне мяккасці шыпячых у назойніках і дзеясловах рускай мовы і адсутнасць яе ў беларускай.

Рус. печь — бел. печ, *адпаведна*: ночь — суш, вещь — рэч, помощь — тушь — туш, мышь — мыш, сушь — суш, вещь — рэч, помощь — помач, картечъ — кареч, пишешъ — пішаш, думаешъ — думаеш, ловишь — ловіш, прочитаешъ — прачытаеш, подумаешъ — паду- маеш, ответишь — адкажаш.

81. У словах са старабеларускіх тэкстаў прасачыць развіццё пратэтычных зычных.

Тада копа масть быти чынена воколя по дѣе мѣни (ЛС 1588).
мѣль покой зо вснхъ сторонъ вьоколо (Хран.), и до восени повоаки
великие были (БЛ). онъ же отвѣща ему не иди прямо к вочи имъ
(Скар. ДЦ). Осердана челоуѣка безумнаго суть ако коло в телезе, и
ако вось обрашдася (Скар. ІС). они же погыбоша воцѣмнѣнии и не
понимали суть ихъ рече (Скар. ПЕ).

82. Удакладніць заканамернасці ўжывання пратэтычных і ўстаўных зычных у наступных словах.

Вугаль, вуж, вузкі, вулей, вуліца, вус, вусце, вуха, вобад, во-
бласць, вобраз, вобыск, возера, вока, восень, востры, вось, вы-
дра, павук, навука, гармата, гарбуз, Ганна, гэты, гэі; але: убіваль,
увиць, умова, усмешка, ушыць, унікум, унія, уран, урна, утопія,
азёры, акно, астравы, ордэн, орган, ода, опера, оптыка.

83. На падставе ўрыўкаў з «Ліста да Абуховіча» (XVIII) і «Камедыі ў зборніку Марашэўскага» (XVII) прасачыць развіццё дзекавання і цекання ў беларускай мове.

Камедыя ў зборніку Марашэўскага

Och jak nieszczaśliwojo życie majol chadzu ja, chadzu pieraz caluhenki dzień, aż nohi aniemieli, ruk nie czuwać ad pracy i tapara, a horsz jeszcze ad capa, małaczu ad samych kurey, aż mało szto nie da praudnia jakby sam adzin: prauda szto i żonka pamahala, da szto ż jeje za rabota, wiedama żanockaja sprawa; ciuknieć kolka razy carom, aż zaraz jeje lichu i bieręć, to śladzieć, to lażeć, to kolki padapruć, tolki czort łoński jeje dusić, a potym jeszcze z homanom i klećboju poydzieć, papytajusia ja tylki jeje kudy? poydziesz? aż zaraz skażeć, Dziecieley karnić, strawu waryć...

(ХГБМ, 1, 446)

Ліста да Абуховіча

I tak znaiu, szczo nudno Waszey Miłości na żywotie. Nie hniewajsie, twoja miłość, na mene, szczo tytułu wojewodzkoho nie dołożyw; napisawszy ia wojewodoiu Smoleńskim — tob ia solhał; napisawszy opiat bezwoiewodzkiem, toby, się Wasza Miłość hniewaw, choc, niet za szto. Ja tak rozumieju: koli Smoleńsk prodali, to y tytuł prodali. Mnoho ludey ob tom zwieszczali, szto ludie y hroszy pobrali. Lepiej bylo panie Filipie, sedet u Lipie A tos uwalausie u wielikoiu sławu jak świnia u hraz. Horsz to sie stało, koli chto upadieł w nowym kaźusie w hustoie boboto. U złom rozumieniu, w obmowach ludzkich y w soromoti, sedit, kak diawel u dupli.

(ХГБМ, 1, 440)

84. Чаму адсутнічаюць дзекаванне і цеканне ў наступных словах сучаснай беларускай мовы?

Дэбаты, дэбют, дэвіз, дэкада, дэкаратыўны, дэлегат, дэльта, дэпутат, дэсант, дэтэктыў, дыялект, дыдактыка, дынастыя, дып- ламатыя, дырэктар, дырэктыва, тэлефон, тэхнік, тыраж, тытан, тытул.

Кантрольныя работы па раздзелу “Фанетыка”

1. Выпісаць словы з рэдукаванымі Ъ, Ь, вызначыць іх слабую і моцную пазіцыі, звярнуць увагу на далейшы лёс гэтых рэдукава- ных і вынікі іх страты ў беларускай мове.

2. Аднавіць рэдукаваныя Ъ, Ь у тых словах, дае яны ад- сутнічаюць.

3. Выпісаць спалучэнні рэдукаваных **ъ, ь** з плаўнымі і растлумачыць іх далейшыя змены.
 4. Выявіць фанетычныя змены, звязаныя з падзеннем рэдукаваных.
 5. Выявіць фанетычныя змены, не звязаныя са стратай рэдукаваных **ъ, ь**.
 6. Выпісаць словы з галоснымі **а, у** і вызначыць паходжанне гэтых гукаў. Прывесці польскія формы гэтых слоў.
 7. Выпісаць асобна словы са спрадвечнымі галоснымі **о, е** і з тымі, што ўзніклі з іншых (якіх?) гукаў.
 8. Вызначыць складовы састаў слоў, што не супадае са складовым саставам іх адпаведнікаў у сучаснай беларускай мове.
 9. Выявіць і пракаменціраваць фанетычныя рысы небеларускага паходжання.
 10. Выявіць і пракаменціраваць тыпова беларускія фанетычныя рысы.
- З а ў а г а. Адказы на пастаўленыя ў заданнях пытанні можна атрымаць у залежнасці ад варыянтаў тэксту.

І ВАРЫАНТ

Том же лѣтѣ свѣтъ золь свѣдѣша на кнѣза своѣ Полочане, на Ростислава на Глѣбовича, и тако приступиша крѣпное цѣлование, на то^м бо цѣловали баше крѣтъ к нему. Іако ты на^м кнѣзь еси, и дѣи ны бѣ с тобою пожити, извѣда никакого же до тебе доложити, и до крѣпного цѣлования, и тако съступиша еже рекше, и послаша в тѣни^{нѣ} к Рогъволоду, Борисовичю Дрьютьску рекуче ему кнѣже нашъ, съгрѣшиши есмь к бѣ и к тобѣ, же востахомъ на та, без вины, и жизни твою, всю разгрозькомъ, и твою дръжину, а самого емше выдѣх^а та Глѣбовиче^м, на великую мукѣ, да аще ныне поманеши всего того, иже створи^хо^м своимъ безумиемъ, и крѣтъ к на^м цѣлуеши то мы людемъ твоѣмъ, а ты еси нашъ кнѣзь а Ростислава ти емше, влады в рѣчѣ, а еже хоцещи то створиши ему, Рогъволодъ же цѣлова к намъ крѣтъ, на томъ іако не поманути ему всего того, и ѿпусти іа въ свои^мси.

(ПВЛ)

ІІ ВАРЫАНТ

Паки ли бѹдетъ что татевно коупилъ въ тѣроу, или конь или пѣртъ, или скотиноу, то выведетъ свободоуна мѹжа два, или мѹтнѣи ка дѣе начнетъ не знати оу кого коупилъ, то ити по немъ тѣмъ ви-домоу на тѣроу, на рѹтоу, а истыю свое лице вѣзати, а что с нимъ погыбѹ, а того емоу желѣти, а ономѹ желѣти своихъ коунѣ, зане не знатъ оу кого коупивъ, познаетъ ли надолѣз оу кого коупивъ, то свое коуны вѣзметъ, и емоу платити что оу него погыбѹ, а кнѣзю продаждѹ... Дѣе кто познаетъ чѣладинѣмъ свои оукраденѣ, а поиметъ и то ономѹ вести и по коупамъ, и до третьяго свода, полати же чѣладинѣмъ нѣ чѣладина мѣсто, а ономѹ дати лице, отыдетъ до конечнаго свода, а то естъ не скотѣ, немѣзъ рѣчи, не вѣдѣ оу кого есмь коупилъ, нѣ по пѣвыкоу ити до концѣ, а кѣбъ бѹдетъ конечни татѣ, то опать воротитъ чѣладина, а свои пометъ, и прѹторѣ томоу же платити, а кнѣзю продаждѣ вѣ, грѣвнѣ чѣладинѣмъ или оукрадѣше.

(РП)

ІІІ ВАРЫАНТ

Казиміръ бѣю ма^тью коро^м польскыи, великыи кнѣзь литовскыи и рѹскыи кнѣжа прѹсское и жомонтскыи и инѹхъ. Чинимъ знаменіто сімъ наши^м листомъ, хто намъ посмотри^т или чтѹни ўслыши^т, иже мы съ кнѣзьми и съ паны радою нашею, великого кнѣзьства литовскаго и съ всимъ постольство^м согадавши оурадіи есмо такъ што с ліца^м прѣвѣдѹтъ тата, бѹдетъ ли чимъ платити, ино запластити истиннѹ, паки чого оудомѹ не бѹдетъ, а бѹдетъ ли то жѹна вѣдала з дѣтми оужо изрослыми жоною и дѣтми запластити, само^м на шнѣвнѣцю, а што бѹдѹ^т малыи дѣти нѣже семи годѹ", Тын в томъ не винни, Пакаи и злодѣи не имѣти бѣждѣ чимъ платити ино и ліда оу двѹрѣ не имать, Воротити истыю оу кого оукрадѣю, и просоки половинѹ вернѹти, а злодѣа на ѡвешеніе а просока по старомѹ, а в кого бѹдѣ^т ўкрадѣно; а в кого бѹдетъ ўкрадѣно, а што сѹдѣи прѣсѹдѣти ино прѣво запластити истыю, а пото^м ѡсподаръ тата тогѹ винѹ свою вери а коѣ выдѣдѹ^т жоноу а лѹбо дѣти тѣи^ни а оу коѣбъ сѹдѣи скажѹтъ, а пото^м возмогѹтъ ли са выкупѣти и лѹбо ѡсподаръ и^х ўсхѹчетъ выкупѣти, и они могутъ са выкупѣти, а бѹдѣ^т ли того домѹ статокъ тата того и онѣ домѹвыи статкы плати ѡлаж бы не было чимъ платити з домѹ, ино жоною и дѣтми платити какъ ўверѹху пісано, а ко-

ли ны злодѣи што оу кого ўкра^б а игдѣ ўкрадѣно а тамъ его оувѣдѣть с^лідо^а а конѣ ў домъ не прінесъ, жона и дѣти то не поѣхали, злодѣи тѣри а жона и дѣти и домъ ихъ не віненъ. А коли злодѣи из домѣ оукрадѣть што и потѣрае^б а либо што извѣсть оокромѣ жоны и дѣтен. ина домовыми статки што того тата власное заплати а жона и дѣти и статки женѣни а ѿтого порожи.

(СКК)

IV ВАРЫЯНТ

Того жь року^б была зима злда, снѣги великие и сѣны были морозы многи^а морозъ поморозило кому ногу кому пѣцѣ другому ви^буши ность, а друие з морозѣ померли: А коли вже была весна в року дѣхъ тотъ нахо^б аюде^б множество почали мѣрты по пѣтерѣ по тѣриати ў іамѣ хворѣ^б голодны^б пѣхлы^б многое мно^бство, стра^б видѣти гневѣ бѣлого, а та^б при велики^б мѣстахъ чѣвка по сѣноу^б у іамѣ ховами сѣченики проноули: Та^б же которые ишли ни ннѣ тыс всн тамъ померли мало се зостало, а та^б мерли ѿны при мѣста^б на вулицѣ по дорога^б по лѣсахъ на пустыни при росіу^бниахъ, но пустѣ^б избѣхъ по гумна^б померли. ѿцѣ сѣа снѣ бѣца, ма^бка дѣки дѣки ма^бкѣ, му^б женѣ му^бжа покинувши дѣки свои розно по мѣста^б по села^б разышмиса, ѿаи^б дру^бго покидали не ведѣючи ѿдѣнь ѿ дру^бгомъ мало не всн померли: А коли то^б нахо^б ў воро^б дѣво в дому ў кого столѣи хлѣба просили. ѿцѣ з сыно^б сынѣ с ѿцемъ, ма^бка з до^бкою до^бка з ма^бкою, бо^б з брато^б, сестра з сестрою, му^б з жоною, тыми словы мовили сиане слезне горко, мовили та^б мату^бхно зезу^бмѣно ўту^бно пѣноушко, сподарина сѣнѣ мѣцъ звезда^бхно, да^б крошку хлѣба, ту^б же полѣе воро^б будетъ стояти з рана до ѿбеда и до полу^бниа та^б то просачи, та^б же дру^бги^б под платомъ и умре^б... А коли барива просили тые слова мовили, сподарина перепело^бко зорѣхно, зерне^бко со^бнушко да^б ло^бже^бку дѣтѣткѣ баривца оырого.

(БЛ)

V ВАРЫЯНТ

Такъ са то масть, іакъ зерно пшеницы в зѣлю вкниеное: з^б одного сѣца многи^б и ро^бныи зерната выдаючи. И зновѣ з^б самого коло^ба оа^бны сѣт^б бошими а дру^бги^б мѣшиими: а вси до одного гѣмѣна, и до ѿднѣи спижарни звыраютъса: и хотѣи розны сѣтѣ з^б собою, однакѣи едѣнакѣ хлѣбъ з^б нѣкъ чинитъса. Аьшо іакъ в^б одномъ мѣстѣ мно^бство людей есть, з^б которыхъ оа^бны дѣти и немовѣтѣка,

а дру^бги^б младенци и мѣжи: а вси з одного жрѣлаа берѣть воу^б ѿднѣи хлѣбъ ѣдѣть и одного поѣтъра заживѣють. Аьшо іакъ мѣтари два, однѣи о^б двѣ свѣта^б, а дру^бги^б ѿ сѣдами, в^б которомъ бошѣа свѣтаости ѿбѣитость, іаснѣи свѣтитъ: такъ которѣи сѣтѣ в огни и свѣтаости, не могу^бть быти в^б темностиахъ: лѣчь велікаа мѣжи іими розниа. Іакъ ѿтѣць дво^б снѣвъ, ѿднѣи дѣтѣтѣмъ, а дру^бгого мѣ-денцемъ маючи, бошѣго до мѣсть и краи^бни ѿбѣхъ пасылаетъ, а ма-логѣ которѣи ничого справовати не можетъ, при собѣ ховаеть.

(Макарий)

VI ВАРЫЯНТ

Och jak nieszczaśliwojo życie majol chadzu ja, chadzu pieraz caluhenki dzień, aż nohi aniemieli, ruk nie czuwać ad pracy i tapara, a horsz jeszcze ad capa, małacu ad samych kurey, aż mało szto nie da paudnia jakby sam adzin: prauda szto i żonka pamahala, da szto ż jeje za rabota, wiedama żanockaja sprawa; ciukniec kolka razy capom, aż zaraz jeje licho i biereć, lo siadzieć, to lażeć, to kolki padapruć, tolki czort łoński jeje dusić, a potym jeszcze z homanom i klećboju poydzieć, papytajusia ja tyki jeje kudy? poydziesz? aż zaraz skażeć, Dzieciey karnić, strawu waryć, a ja jak paczuję, aż jena upluszysię u karczmie pad łaukaju jak świnią kaczajetca... A ja sam adzyn jak ciuk, tak ciuk, małacu aż da potu, a jak świet aż żonka i tu, użo każeć szto i drou nada nasiecz, choć ty treśni i prapadzi z taparom, ad cepa jeszcze nie adayduć, aż tu ad tapara mało szto nie adsochnuć, heta żart, narubay u piecz, u asieć, u browar, a usio jak adzin tak adzin, Syna peratom udawiu, nie raścieć, a parabka nie za szto naniac; Wot i cieper u les treba jechać, a nie s kim, heta żart, adnamu sosnu spuścić, paszczapać, i na woz hoć ty treśni zwalić treba, a przywoższy da chaty i parubać, a usio jak ja, tak ja pamachczy niekamu. Prapadzi jeno, nieszczaśliwojo życie naszojo, bo usio jak harawać, tak harawać musim... Kap to Adam pierwszy nasz acieć nie zahraszju, tak by i my hetak nie pracawali b. Och! Durak ty durak, naszo tabie bylo irwać jabyk z dzierawa prakataho? prapadzi jeno, kab mnie wieleno było, to by ja ani paruchau by a szto horszaje ani paruhau by: a my b u raju, jak pany b na ziemił żyli b, klopatu żadnoho nie mieli b, ab siermiahu tahdy by nie kłapacili by się i hołyje b u Raju perachadzili by...

(KM)

- Анічанка У.В. Гістарычная фанетыка ўсходнеславянскіх моў. Гомель, 1982.
- Блінава Э., Мяцельская Е. Беларуская дыялекталогія. 2-е выд. Мн., 1980.
- Булыка А.М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы. Мн., 1970.
- Падручны польска-беларускі слоўнік. Варшава, 1962.
- Янкоўскі Ф. Гістарычная граматыка беларускай мовы. 3-е выд. Мн., 1989.
- Яновіч Е.И. Историческая грамматика русского языка. Мн., 1986.

ЛЕКСІКА

Агульнаславянская лексіка індаеўрапейскага і славянскага паходжання

1. Агульнаславянскія словы індаеўрапейскага паходжання размеркаваць па пэўных лексіка-тэматычных групах.

Авечка, алень, бабёр, балота, бераг, брат, брыво, бык, бяроза, вада, вечар, воз, вол, востры, вось, воўк, вугор, вуж, вуха, вымя, вярста, вясна, гара, грудзі, гусь, дачка, дзевяр, дзень, дзясна, дом, дрэва, дуб, жолуд, жорны, жоўты, зерне, зіма, зуб, каза, карова, конь, косць, кроў, левы, локаць, маці, муха, мяса, неба, ноч, свёкар, свіння, сонца, сын, сэрца, сястра, ярмо.

2. Агульнаславянскія словы эпохі агульнаславянскага моўнага адзінства размеркаваць па пэўных лексіка-тэматычных групах.

Боль, вавёрка, вуй, гаіць, гара 'частка жылога памяшкання', губка 'мера палатна', даліна, дзевяр, жана, жолуд, жыта, млын, нявеста, нядзеля, палец, пасака, племя, пляменнік, пруд 'штучны вадаём', стрый, язык, ятроўка.

Старажытная лексіка

3. Словы ўласнастаражытнарускай лексікі падаць у сучасным беларускім афармленні і вызначыць агульныя і адметныя рысы ў спосабах іх утварэння.

Веревка, горышина, деваносто, дада, жаворонок, знахарь, клача, коровай, лъжка, медоваръ, ноговици, осока, пироги, варъ, подушка, помсь, пушка, собака, сковорода, соболь, солома, сорок, тажба, урожай, цѣлина, холопь, черевикъ.

4. Са старажытнарускіх кантэкстаў выпісаць выдзеленыя лексемы і вызначыць, якія з іх не сталі здабыткам сучаснай беларускай мовы, а якія без унутрыструктурных змен былі ёю наследаваны, але пашырылі або звужылі сваё значэнне. Пры адказах на пастаўленыя пытанні выкарыстаць «Матэрыялы для слоўня древнерусского языка» І.І.Сразнеўскага. «Словарь русского языка XI-XVII вв.» і «Глумацальны слоўнік беларускай мовы».

Аже ударить мечемъ, а не утнеть на смерть, то 3 гривны, а самому гривна за рану, оже лѣчебное; потънеть ли смерть, то ви-

ра (РП). Се азъ мѣстиславъ ... повелѣтъ есмь сѣу своему всаво-
лоду отдати буицѣ ... гешригеви сѣ данию и сѣ **вирами** и сѣ про-
дажами (ГМ). И бы(сть) ему [соломону] женѣ **веденицѣ** 7 сот, а
хотии 333 (Цар.3). Възлелѣй, господине, мою **ладу** къ мнѣ, абыхъ
не слала къ нему слезъ на море рано (Слово). Видѣньше **народи**
знамение, еже створи іс (АЕ). Коли имѣть свиниа на **бѣлку** лаяти,
тогда безумныи уму научится (СДЗ). А отъ печати намѣстникомъ
по три **бѣлки**; а дьякомъ отъ писма отъ судные грамоты двѣ
бѣлки (КДП). Будете работающе полку сѣомъ **ислєвымъ**, **водо-**
носи и **древоноси** (ПИ). **Лоханъ** съ **рукомойникомъ**, 2 **водоно-**
са, **коробка** (РИ). Володимѣрь ... нача ставити **города** по Деснѣ
и по Востри (ЛП). Едегѣй приходилъ къ Москвѣ и стоялъ у **города**
мѣсяцъ (АЛ). И до Москвы едуци, по вѣсмъ **городамъ** и по **се-**
ламъ (ЖПА). Подзоръ пришить круживо золотное плетеное съ
городами, розшитъ по **атласу** алому или жаркому (ДПРЦ). И утво-
рихъ тя утварию и възложихъ **обручи** на руцѣ твои и гривну на
выю твою (БГ). на красоту еже ему и на лѣпоту мѣдяны **обручи**
прекова (ХА). И оковаль [Шереметева] тяжкими **веригами** по
вые, по **рукамъ** и **ногамъ**, и къ тому еще и по чресламъ **обручъ**
толстыи желѣзныи, къ тому **обручу** десять **пудовъ** желѣза при-
вѣсити повелѣтъ (КИ). Лѣче азъ ѹмрѣхъ, неже поимете Венѣмина
отъ **пазѹхѹ** моря (ЖИП). Заножіа и **пазоухы** морскыя (ШЕБ). При-
де Ярополкъ, яко полѣзе въ двери, и по подъяста и два Варяга
мечьми подъ **пазусъ** (ПВЛ). Въ **пазѹхѹ** мою естъ прибѣгль
(ЖАЮ). Оукрѣлися весь **люде** гнати в слѣдъ ихъ (ИН).

5. Вызначыць тэрыторыю пашырэння і ўжывання выдзеле-
ных слоў ва ўсходніх славян на дыялектным або нарматывным
узроўні.

Мывся богъ в мовьници и всплотився отерся **вѣхтемъ** (ИП).
Разгнѣва⁹ и въ то время сшел **черевикъ** и претрѣже его и с по⁹-
швою (ПВЛ). писици **брешутъ** на чрѣпеныя щиты (Слово). И
Ивань ему учаль говорить: что ты **брешешъ**, приходя пьянь?
(ПБ). И просимъ и **жедаемъ** мы ... что бы еси повелѣтъ саму на-
шему служебнику и посланнику безъ задержанья дойти къ своему
государю (ДСМГШ). Богъ милостивъ и щедръ, **жадая** на пакаяние

человѣче (ВМЧ). Стоя вѣсѣ ведромъ и пригорѣ вѣсѣ **жито**, а на
осень побѣ ярь морозъ (НЛ. I). О добрыхъ же женахъ рече
[Соломонъ] ... Обрѣтши **волну** и лень отворить благопотребная
рукама своимъ (ИЛ). Не приличествуетъ [держать шапку за **пазу-**
хой] ... яко поселянинъ ягнате или пьяная баба клубковъ краде-
ная **волны** (ГОД). А уторопчи урока 40 гривенъ и 15 лисицъ и 10
черныхъ кунъ, неводъ ... **бредникъ**, трои сани рыбы (Дол.). За
кормъ, и за вологу, и за мяса, и за рыбу 7 кунъ на недѣлю, 7
хлѣбовъ, 7 убороковъ пшена, 7 **луковъ** овса на 4 кони (РП). И
призвавъ повара и рѣхъ ему приготовити **вологу** (СКБМ). Госу-
дарь... пожалуй насъ нищихъ своихъ... на то селцо Холопково да
на озерко на Олшаницы съ **болоньемъ** (Дол.). Нача находити
дождь силенъ ... и наполнишася рѣки и ручьи и **болонья**, аки вес-
не, водою (ПЛ). Ни мразъ, ни **варъ**, ни вѣтръ побѣди терпѣния его
(Пр.). Гражане же воду въ котлѣхъ варяще, льяху на нихъ **варъ** и
такъ възбраняху имъ (П-НЛ). А люди на нихъ варятъ дванадцать
варовъ пива, а дванадцать ночей имъ ночовати у волости (СМ).

6. Вызначыць значэнні слоў са старажытнарускага слоўніка і
ўстанавіць іх семантычны аб'ём у сучасных беларускай і
украінскай мовах:

а) сярод назоўнікаў: гай, глекъ, гора, гребля, долонь, дятъ,
засекъ, ирий (ирей), коваль, криница, крыжъ (крижъ), лазня, небо-
га, ноговици, ослонь, паробокъ, плотъ, полпель, ролъя, селянинъ,
серень, статокъ, стягъ, судина, сънедание, треска, укропъ,
шывъць;

б) сярод дзеясловаў: вечеряти, лагодити, орати, пьрати, ра-
зумети, серебати, сънедати, тулитися.

7. Расплатуначыць, што азначалі ніжэйпрыведзеныя выдзеле-
ныя словы ў старажытнарускай мове і што — у сучаснай белару-
скай.

В понеделники и в среды единою днемъ сухоядение без **ва-**
рива вкушаше (Пов.). Никто не может соли **зобати**, ни въ печали
смыслити (СДЗ). Ненавиди настоящя сея жизни, видиши бо іа
акы **коло** валящеся (Сб. 1076). Онъ же вѣдомый воръ Бориско и
подобные ему товарищи его... учиня бѣсовское игрище, идола
человѣческимъ подобиемъ, на **колѣ** по улицамъ возили (Дол.).
Омуживъши же ся сьмыслымъ, **одѣние** истъкала еси багъръ
кръвию своею (СМКН). По Словеньскоу же языкоу **свепеть**

[приписка к тексту: медь дивий] (ЕМ). Да испечеть два пряжа предъ очима моима (КЦ, 2). Рекоша ж Деревляне: што хоцещи оу насъ, ради даемъ медомъ и **скорою** (ПВЛ). Того же лѣта **сухмень** бысть загаряхутся болота и борове (ПЛ). Бѣ въ **соуходоу** лъвъ (ПС). Вшедше въ дворъ, узрѣша Игоря на **сѣнѣхъ** и разбиша **сѣни** о немъ, и сомчаша и с **сѣнии** и ту убиша и конецъ всходѣ (ПЛ). И Авель принесе и тѣ отъ прыворо^бны^х овецъ его и отъ **тоуховъ** ихъ (КБ, 4). **Бывши ноши рябиной**, бысть тѣма, и громъ шибаше (СЛ, 1). Князь великий Василий хотѣлъ его [своего брата] в человање привести подъ своего сына Василия; и онъ не хотя быти подъ своимъ **братаничемъ** (НЛ, 1). Добыша челоомъ новъгородци, бояре и **черныи люди**, архиепископу новъгородскому владыцѣ Василию, чтобы еси, господине, ехалъ нарядить **костры** въ Орѣховѣ (НЛ, 1). А что въ три дни дрова и беренъ усъкутъ, и тѣ имъ дрова и берна въ **костры** покласти (УГПИ).

8. Растлумачыць, чаму ў старажытнарускай лексіцы ўжываліся запазычаныя з неславянскіх моў словы. З якіх моў яны былі запазычаны, што азначалі і які іх лёс у сучаснай беларускай мове? Для адказу на пастаўленыя пытанні выкарыстаць «Матэрыялы для слоўвара древнерускага языка» І.І.Сразнеўскага, «Словарь русского языка XI–XVII вв.», «Этимологический словарь русского языка» М.Фасмера, «Этимологический словарь русского языка» А.Р.Празднёрскага, «Этимологический словарь русского языка» пад рэдакцыяй М.М.Шанскага і «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы».

Адъ, аксамитъ, алтаръ, алтынъ, аметистъ, аминъ, ангель, антихристъ, апостоль, арива, ароматъ, аспидъ, астрономия, базаръ, бархатъ, барышъ, башмакъ, безмень, библия, бобъ, вага, варягъ, витязь, грамота, гротъ, деньга, диа(я)воль, евангелие, епископъ, еретикъ, зипунъ, идолъ, история, кабакъ, кадило, калиграфия, караулъ, квалтъ, кель(и)я, кипарисъ, клетъ, коврига, крокодиль, коробъ, къръчма, костель, кубъкъ, кумиръ, купель, лошадь, макъ, манастырь, мантия, мастеръ, мечъ, митрополитъ, морморъ (мороморъ), олей, органъ, оцьтъ, панихида, пенязь, пирамида, полатъ, прологъ, пълкъ, раховати, ригати, риторика, рубль, сапогъ, сапфиръ, сарай, сарафанъ, скоморохъ, стаканъ, стежаръ, телега, тигръ, топоръ, трапеза, тюфякъ, фасули, философия, фото, хрусталь, цеберъ, чуланъ, шатеръ, шахы (шахматы), ябедникъ, ярлыкъ.

9. У старажытнарускіх і старабеларускіх кантэкстах значыць семантычны аб'ём выдзеленых слоў. Якія семантычныя зрухі адбыліся ў гэтых словах у новых гістарычных умовах?

Старажытнарускія тэксты

И нача плакати над нимъ [Андреем Боголюбским] еси не очутиль сквѣрныхъ и нечестивыхъ пагубоубиственнихъ **ворожбитъ** своихъ идущихъ к тобѣ (ИЛ). Не терпит вода на **горахъ**, ни мудрость в сердцы безумныхъ (СДЗ). А въ памяти де писано, чтобъ Албазинские служилые люди для ясачного сбору и внизъ по Амуру въ судѣхъ не ходили, а велѣлъ ходитъ **горою**, и о томъ де ему Николаю онъ Игнатей говорилъ (Дол.). И видѣша бывше на степенѣ церковнѣмъ, и всклкнуша, и растерзаша ризы своя отъ **горы** до низу, и телесе его не обрѣтоша (ВМЧ). На десную 60 ступеней естъ домъ святыхъ Вероники, яже видѣ Христа потна, принесе **обрусь** и отре вссвятое его лице (ПСМИ). И дворъ зажгоша, и **статокъ** его весь поимаша (ИЛ). Аще кто кому отдаваху **статокъ** свои живота или дѣти, то ти тако жъ мнози, на борзѣ разболѣвшися, умираху (ПЛ). И въ нынѣшнемъ же во 182 году... пришли изъ Ачинского служилые люди... пять челоуѣкъ, которые **годовали** въ острогѣ (Дол.). Юнотасъ... тѣ спонки носили на персѣхъ, и что ни помыслилъ, то все при себѣ имѣлъ... и всегда раскошине **годоваль** (РД). А ще ли будетъ русинъ, горожанинъ, или гридь, или купецъ, или тиунъ боярскыи, или **мечникъ**, либо изгой, или словѣннѣ, 40 гривень положити за нь (СЛ, 1). А желѣзного платити 40 кунъ, а **мечнику** 5 кунъ, а пол гри[ань] дѣтскому (РП). И шедъ **мечникъ** принесе другый мечъ, и реч[е] попу: поклонися, и хот ударити (ПЧСН). Постави ж[е] ... Феодота, саномъ бывшу **мечнику**, наречены Оловудъ Мечъ (ХГА). **Мечевникъ**... и петрузиля, и любисток и горуну — и всех сих [в изд.: сил] поровну, истолчи их, и пий сок их, паряся (Ляч.). Словѣмъ **личить**, исправления ти чудесъ множество, по ряду не възможеть издѣречи (СЛМ).

Старабеларускія тэксты

чародейніцы і чародейніцѣ вѣдмы і **ворожбыты** противу того слова грѣшаль, хотахъ пакъ часомъ на ихъ шептанье люди и скотъ здоровы бывають (Будны). Вышли оуси ис синаі **кгоры** з

великою печалию и бодзнію быюче гроуди свое (ПХ). а на то чтобы в далъ, колко людеи прислухаеъ к городу тому ... ка^а переживають во шблеханіи, крепити горо^а твои вежами, и **горами** и моурою и всакою шбороною городскою (АВ). будучи дей онъ вжо зраненый ... ушольт дей на **гору** до избы (АВК, 20). я зъ великою охотою и ревностю церковный столъ евангелскимъ **обрусомъ** прикривши, збавеный потравы прекладаю (ЕК). сынове ... идакововы ... сплендровали место на помсту згвалченю овцы ихъ и рогатыи **статки**, и ослы (Бельск.). **статками** на весне сами господари свое збоже травили (БЛ). ми лепѣи было коли бых тебе ни родила ни **годовала** (ЧМ). того дна **годовал** Александер з царевую веспол и з еи сыны (Алекс.). село же соломоново зъ хоробрыхъ около еи отъ хоробрецовъ израилевыхъ вси **мечники** научени на войну и каждый мечъ его на лядвинахъ его отъ страху в нощахъ (ЗБ, 262). тое поле было небожчика продка моего Занка **мечовника**, отъ которого я и землю маю (АВК, 17). Пручъ Зыгмунта короля [того ничего въ людѣ **личить**], бо той Подлясье и Вольныъ вынишчыль (ГМ). самаріне ... **личили** ихъ себе за братью (Бельск.).

10. Установиць значенні видзеленых слоў старажытнарускага (старарускага) і старабеларускага слоўнікаў у сучаснай беларускай мове. Ці ўзніклі ў іх семантычныя адрозненні за прайшоўшы перыяд?

У нас такіх **варажбітоў** не было (СБГПЗБ, 1). На многа вёрст былі відаць з **гары** ... палі жытоў і канюшыны (З.Астапенка). Мадам Гамракелі ад пачатку лета выехала з Го ... у **горы**, на дачу, дзе не было малярні (Э.Самуїленак). Шумеяка зняў **гару** нейкіх папер і кніжак з крэсла (У.Дамашэвіч). Праўду могуць падказаць толькі дзве глыбокія маршчыны на лбе, ды яшчэ рукі, вялікія цёмныя рукі, якія перарабілі **гару** работы (А.Васілевіч). [Люба] палезла на **гару** і заўважыла, што дождж саяе ў акенца без шкла ў шчыце (К.Чорны). Так скупа шле святло з **гары** (Я.Колас). Сталы адсунулі ў куток, да ложка, на якім ... **гарой** узвышаліся падушкі (У.Шахавец). Гаспадыня прынесла **абрус** з прошыўкай на сярэдзіне і заслала ім стол (А.Кулакоўскі). Чымся родным, мілым, даўно знаёмым веяла ад аksamітных **абрусаў** маладага жыта (Я.Колас). Хлапчук летам пасвіў вясковы **статак**, лазіў з ім па балотах, каб схавачь ад варажага вока (А.Калусцін).

Спалоханы ... грукатам [танкаў], аднекуль з гарадоў шугае ў паветра вялізны, на паўнеба, **статак** вераб'ёў (В.Быкаў). На шчасце наша, на шляху сустрэлі **статак** свой (А.Астрэйка). Племянны **статак**. **Гадаваць** дзяцей. **Гадаваць** цяля. З сонцам **гадуе** зямля вінаград (Я.Кулала). **Гадаваць** бараду. У кожнага мара свая залатая, якую мы песцім, **гадуем** і любім (П.Панчанка). Сярод рамеснікаў успамінаюцца прафесіі кавалёў, слесароў, гарматнікаў ... **мечнікаў** («Польмя»). **Лічыць** да дзесяці. Я ў школе вучуся, я галыштук нашу, чытаю, малюю, **лічу** і пішу (А.Астрэйка). Ціха ён ідзе дарогай, нібы **лічыць** кожны крок (П.Прыходзька). [Калтаснікі] грошы **лічаць** тысячамі, а дабро — тонамі (В.Палтаран). Ад Пяд-цаў да Дабрадзееўкі каля чатырох кіламетраў, калі **лічыць** ад цэнтра да цэнтра (І.Шамякін). Аж пасля відаць — стаяць каровы! І нешта шук з пятаццаць. Гэта калі не **лічыць** кароў Банадысёвых (К.Чорны). Марынка разумела добрыя намеры бацькі і ўсё ж прычыну пераходу [на трактарны завод] **лічыла** не грунтоўнай (Т.Хадкевіч). Маці **лічылі** лепшай гаспадыняй (І.Гурскі).

11. У працэсе станаўлення і развіцця старабеларускай лексічнай сістэмы ўзніклі новыя словы, невядомыя старажытна-рускаму слоўніку, але ўжыванне іх не было абмежавана толькі беларускай тэрыторыяй. Ніжэйпрыведзеныя словы падзяліць на тры групы:

а) словы, што атрымалі пашырэнне яшчэ ў адной з усходнеславянскіх і заходнеславянскіх моў;

б) словы, вядомыя і адной з заходнеславянскіх моў;

в) словы, што захаваліся і ў адной з усходнеславянскіх моў.

Пры адказах на пастаўленыя пытанні неабходна выкарыстаць перакладныя руска-беларускія, -украінскія і -польскія слоўнікі.

Вашынецъ, вытнуты, блуканье, ботьян, брудъ, выдатокъ, вызволити, выконанье, гомонъ, гукъ, гультай, даремно, дбати, докуль, допомогати, досконалый, дотуль, ежа, живо, забобоны, закутокъ, залежыти, заморенье, заморщыкъ, заручыны, захопити, зброя, звычай, згода, зневага, зычыти, иный, истота, клятьба, ковзота, кожний, колеса, колись, крокъ, крывада, куделя, кухарка, лаптити, личба, мацати, мовчки, надто, наполахати, насенье, нимашъ, обовязокъ, олатка, перечыти, пленивый, подлога, пожитокъ, полова, помста, поособку, попаръ, прыгода, прытомность,

прихильність, промова, розмова, сведомый, севальня, севня, селитьба, сенцы, справа, стайня, страва, сухмель, тутошний, тямити, умова, уполоникъ, ушакъ, хайти, хмара, шлюбъ.

12. Проаналізаваць «Слоўнік мовы Скарыны» і вызначыць словы, якія:

- а) без прыкметных унутрыструктурных і семантычных змен захаваліся ў беларускай мове да апошняга часу;
- б) пашырылі свой семантычны аб'ём;
- в) звужылі сваю семантыку;
- г) на фоне іншых можна прызнаць лексічнымі беларусізмамі;
- д) з'яўляюцца наватворамі Скарыны;
- е) запазычаны з іншых моў: княжнаславянскай, чэшскай, польскай, нямецкай (праз польскую), лацінскай і грэчаскай.

13. Наступныя словы ўласна старабеларускай лексікі размеркаваць на дзве групы:

- а) словы, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове;
 - б) словы, якія ўжываюцца ў сучасных беларускіх гаворках.
- Апундырыць, берестень, гетаки, геты, гологузы, доловъ, дыкъ, залюкаць, заслети, застенить, железный, каверзень, кремъ, лапица, наповеръ, небачникъ, нетуци, одождити, озеродъ, опрянути, опрятка, откуль, оттуль, пиралпоть, покуль, русмистый, саяганъ, сачень, споручъ, суножка, тагды, тарарычка, хварышь (фарышь), цюкнуць, челевникъ, шолудивый.

14. Карыстаючыся перакладнымі беларуска-рускім, украінска-беларускім і польска-беларускім слоўнікамі, выпісаць словы:

- а) агульныя для беларускай і рускай моў;
- б) агульныя для беларускай і украінскай моў;
- в) агульныя для беларускай і польскай моў;
- г) уласцівыя беларускай мове.

15. У запазычанай з іншых славянскіх і неславянскіх моў старабеларускай лексіцы вызначыць семантыку незразумелых слоў і ўстанавіць іх лексіка-тэматычныя групы, карыстаючыся «Гістарычным слоўнікам беларускай мовы», «Слоўнікам мовы Скарыны» і «Этымалагічным слоўнікам беларускай мовы»:

- а) *паланізмы*: адамашка, бранецъ, быдло, валечный, валька, вальчыты, владза, влодаръ, вонтпипи, вскурати, вязень, дворова-

ти, дело, драбина, живель, залого, застава, збоже, здрой, знайдоватися, зычыти, капалинь, квалитися, кветъ, кгарнецъ, кминъ, кновати, костель, кохати, кривный, кроль, крушень, ксендзъ, ложкиско, маентокъ, маетность, мешкане, мрозъ, облежене, озериско, олбримъ, палаць, панство, панъ, парканъ, паробокъ, паствиско, пенкный, повшехный, погребиско, посполитый, посольство, похлокъ, привилея, прилбиза, пуздерко, пятро, роковати, сподеватися, статечный, строй, тескнети, трода, троска, усромити, утарчка, хлопецъ, хлопъ, цвинтаръ, чекати, шарпати, шата;

б) *германізмы*: баволна, барва, барверъ, бартка, башта, бляха, броваръ, буда, бурмистръ, вага, вахляръ, войтъ, гакъ, гомовати, гандаль, гафта, гелмъ, гербъ, гонгъ, грошъ, дахъ, драбъ, дротъ, друкарня, друкъ, душкиль, дяковати, жолнеръ, зедадь, калва, канцлеръ, кганокъ, кгдахъ, кгрунтъ, клямка, кляшторъ, кнотъ, колдра, колнеръ, крама, крамница, крейда, кубель, кугляръ, куля, кухня, лаштъ, малеръ, маршалокъ, машталеръ, мотра, мунштукъ, мындаръ, офицеръ, панцыръ, плясьць, пудъ, пулгакъ, ратманъ, рахунокъ, рота, рура, рыгель, рыдель, рымаръ, рынокъ, слесаръ, столмакъ, стрихаръ, талеръ, тивунъ, труна, трунокъ, тузинъ, фалда, фарба, фольварокъ, фольшь, фортухъ, фунтъ, фура, цеберъ, цегла, цвиликъ, цло, цугли, цукеръ, цына, чыншь, шафа, шлягъ, шляхта, шолтысь, штука, ярморокъ;

в) *лацінізмы*: адміністраторъ, адміністрация, аренда, асигнация, дата, девларация, дефектъ, диктнтаръ, директоръ, диспутация, дишходия, екзакторъ, ексекуция, инструкция, интересъ, информация, календаръ, канторъ, каштелянъ, кварталъ, конвокация, контрактъ, конституция, концептъ, коронация, краденсь, курсось, лекция, литера, маестать, министръ, потентать, прокресъ, пропозить, пропозиция, професоръ, публика, реентъ, сенать, сесия, супликация, схолярый, титуль, традиция, шкрипторъ;

г) *грэцызмы*: адамантъ, адъ, аксамитъ, алтаръ, анафема, апрель, ароматъ, архангелъ, библия (бивлия), василискъ, генваръ, гистория, грамота, диаволь, диадима, диолтра, евангелие, зипун, июль, июнь, кадъ, катехизисъ, кедръ, кинавионъ, кипарисъ, корабль, лавра, ладанъ, лексиконъ, монастыръ, монахъ, пасха, сатана, сентябрь, февраль;

д) *цюркізмы*: арканъ, аршынь, атаманъ, бадвей, багказея, баранъ, барышь, баскакъ, бахмать, бачмагъ, белта, бесурмянинъ

(бурсурмянін), бехтеръ, боклага, булгакъ, бурый, войлокъ, гайдукъ, деньги, доломанъ, епанча, кабала, кабатъ, калека, камка, кантаръ, карбачъ, карый, кафтанъ, глинчалъ, килимъ, клубукъ, кобанъ, колпакъ, кончаръ, кунтушъ, мултанъ, мурза, наджчакъ, оромакъ, орда, ормякъ, палашъ, сагайдакъ, салтанъ, сурма, таволга, тамга, тафия, толмачъ, торба, чалый, чаушъ, чобанъ, чоботъ, чуга, шишакъ, шлыкъ, ямщикъ, ярлыкъ, ярчакъ;

е) *літванізмы*: бакшта, бонда, ванчосъ, витина, деготъ, дойлида, дякло, евня (евья), ендовка, кетвиртайня, клебанъ, клуныя (клуныя), койминець, кола, кулыша, кумпъ, лейтъ, мезиво, милта, орудъ, пріймень (примѣнь), роистъ, роитинникъ (роитынникъ), рыкунья (рикунья), садыба, свирень, скитра, склютъ, стирга (скирта), стодола, текунъ, торкостай.

16. 3 "Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы" выпісаць лексічныя запазычанні:

- а) з усходнеславянскіх моў;
- б) з заходнеславянскіх моў;
- в) з паўднёваславянскіх моў;
- г) з балта-славянскіх моў;
- д) з неславянскіх моў.

17. На аснове сінанімічных і блізказначных слоў старабеларускай мовы вызначыць:

- а) паходжанне названых лексічных паралелей;
- б) якія новыя лексічныя, форма- і словаўтваральныя варыянты сталі ўжывацца цяпер замест былых сінанімічных пар, што выйшлі з ужытку ў сучаснай беларускай мове;
- в) агульныя і адметныя словаўтваральныя мадэлі старабеларускай і сучаснай беларускай мовы.

Пры адказах на пастаўленыя пытанні выкарыстаць «Слоўнік сінанімаў і блізкароднасных слоў» М.К.Клышкі і «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы».

Владыка — владетель — господарь, воевати — боевати, воевникъ — боевникъ, возбудити — побудити, возглядъ — возглядание, въздыхати — уздыхати, возойти — узыйти, воколо — вооколо — околъ — около, всякий — всяческий, второй — другой, втрата — страта — утрата, выбавитель — избавитель, выбавити — збавити — избавити, vybrati — избрати — обрати, выкладъ — выложение, выкопати — ископати, вымова — вымолва,

глубина — глубокость, глупость — глуповство, грехъ — грешение, густы — гудети, далече — далеко, дармо — надармо — всуе, девица — девка, деля — для, десятина — десятое — десятиница, дивокый — дикий, дитя — дитище — дитиць, добро — благо, доброта — добротливость, дозрелый — зрелый, долина — водоліе, докуда — покуль — поколе — поколь, домовъ — додому, дорослый — зрослый, дочка — дщера — дщи, жадание — желание, женець — жнатай, жидъ — еврей, загинути — згинуты — изгинути — погинути — погибнути, запоминати — запометати, збавитель — выбавитель, сбирание — сборъ — собиране, звычай — обычай, згинуты — загинути — погибнути, землемерение — геометрия, злоба — злость, злюбивый — злюбный, кликати — звати, красно — пригожо, либо — або — albo (альбо) — или, любитися — кохатися, любовь — любовь, мало — вmale, мати — matka, мехъ — мешекъ — мешецъ, мешкати — жити, мокрина — мокрость, молитва — моление, мрачность — мракъ, навернути — наратити, навечеръ — увечеръ, надармо — дармо, надея — надежа, статьи — вытати — утати, черлenny — червонный — черветый — червцевый — червчетый — чермень — черчетый.

18. Устанавіць, якія старабеларускія аманімічныя пары, не змяняючы свае значэнні, захаваліся ў сучаснай беларускай мове, а якія відазмянілі свой сямантычны аб'ём. Для гэтай мэты выкарыстаць «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» і «Словарь антонимов русского языка» М.Р.Львова.

винный¹ — вінаваты; дастойны чаго-н.; абавязаны; які мае доўг; падданы; неабходны, патрэбны

винный² — прызначаны для віна; вінаградны

волна¹ — хваля

волна² — воўна

градъ¹ — горад; жыхары горада

градъ² — град

животъ¹ — жыццё; маёмасць, пажыткі

животъ² — частка цела чалавека або жывой істоты

месець¹ — адрэзак часу ў 30 дзён

месець² — планета, самая блізкая да Зямлі

печень¹ — унутраны орган чалавека і жывёл

печень² — буханка, булка, бохан

полночь¹ — адзін з чатырох напрамкаў свету, супрацьлеглы поўдню

полночь² — сярэдзіна ночы
речь¹ — слова; размова; справа
речь² — прадмет, рэч
стечи¹ — збегчы па нахільнай паверхні ўніз (пра вадкасць)
стечи² — наляцець, напасці
суд¹ — пасудзіна
суд² — разважанне
худый¹ — з тонкім, сухарлявым целам
худый² — дрэнны, дурны

19. У старабеларускіх мнагазначных лексемах вызначыць значэнні, адны з якіх захаваліся, другія не захаваліся:

а) у сучаснай беларускай мове;

б) у сучаснай рускай мове.

важыці — мець пэўную вагу; каштаваць; узважваць; ацэньваць; шанаваць, паважаць; лічыць, расцэньваць; мець значэнне; мець намер, наважваць; пасягаць

варыці — варыць, гатаваць страву; вырабляць напітак (піва)

верх — верх; купал; вышкі, дах, страх; века; верхняе цячэнне ракі; пачатак; вышэйшая ступень чаго-н.

віно — вінаградная лоза; вінаград; віно

волк — воўк; злы чалавек; воўчая шкура

воля — свядомае рэгуляванне чалавекам сваёй дзейнасці; жаданне, хацэнне; улада, права; дазвол, згода; незалежнасць, свабода дзеянняў; вольная служба

выдаты — даць, уручыць, заплаціць; выдаткаваць, зраскодаваць; вярнуць, перадаць у чые-н. рукі; здрадзіць, выдаць, ашукаць, падвесці; раскрыць, зрабіць вядомым што-н. сакрэтнае, тайнае; выпусціць з друку, надрукаваць; аддаць замуж; аддаць, кінуць, ахвяраваць; абвінаваціць, прыгаварыць, асудзіць; выставіць, прадставіць; вылучыць, распаўсюдзіць; аказаць, аддаць; паказаць, апісаць; загадаць, задаць

выліці — выліць, выплюхнуць; даць выйсці якім-н. пачуццям, выказаць што-н.; паслаць, накіраваць; праліць (слёзы, кроў); адліць, зрабіць што-н. шляхам ліцця

выложить — пакласці, выняўшы што-н. адкуль-н.; асігнаваць, выдаць, пусціць у абыход што-н.; выклаці, вытлумачыць, выказаць, перадаць (думку)

вымова — вусная і пісьмовая мова; вымаўленне; красамовства; навука, веды; адгаворка, апраўданне, выкрут; адмова

вытечи — выцечы, выліцца; узяць пачатак (аб раца, агні і інш.); выйсці, выбегчы, выскачыць; зрабіць вылазку

горкий (горький) — горкі, пакутлівы, цяжкі; няшчасны, варты спачування; гаротны, маркотны, журботны; выкліканы цяжкім горам; які прыносіць гора, няшчасны

день — частка сутак; час ад усходу да заходу сонца; суткі; календарная дата; адзінка вымярэння адлегласці; дата нараджэння, святая памяці або шанавання якога-н. святога ці евангельскай падзеі; пэўны час, пара, жыццё

домъ — дом, хата, будынак для жылля; пакой, памяшканне; сядзіба, сталае месца жыхарства; радзіма; гаспадарка, установа, сям'я, род (дынастыя); пэўная частка неба, сузор'е.

20. Са старабеларускіх тэкстаў выпісаць устойлівыя спалучэнні са словам **дзень** і вызначыць іх значэнні. Пры выкананні практыкавання вярта карыстацца «Гістарычным слоўнікам беларускай мовы».

Абачъ ѿковым вчорашняго дня был, а ѿкъ естем нынѣ (Алекс.). ты пастухоу черес оую зиму оу ден и оу нощ мешкали (АТКВ). мыслил ш том во дни и в нощи (АА). жебыхомъ день ѿ дня ѿкладаючи злостю опанованы не zostали (Макарий). ўставичне ден по ден бенкеты кошовныи справованы (Стрыйк.). што бо-вѣмъ днѣ Панскій приходитъ... абы спустошил всю землю и грѣшников з неи выгубил (Варл.). Кгды се зодѣт в день постный (Бельск.). ѿсне вѣдаемъ то ест вѣ страшный днѣ приста христова (ГВ). ѿколе ж дна судного мает прыити судити живых и мертвых (ПР). Не фрасѣйтеса ш дню завтрашнем, абовемъ завтрашний днѣ ш своей потребѣ фрасоватиса бѣдет (ГВ). ѿн зникнувши зас се был в тѣм... шедль а ѿ чапка рутилем на нѣи ѿкно ѿтворилѣм ѿж малыѣ ден был а то згинула (ДЕ). Почавшы ѿ свитанья аж до деватое години на день быстра битва трывала (АА). жебыса вѣ нась зневаженье ѿд дна до дна не множило (Макарий). по вси дни живо-та твоег терние и ѿсот вбо плод родит тобѣ (Бельск.). Посред бегоу абовѣмъ дна. ѿкъ моват мѣжъ сей бѣгъ живота своего проводить (Сматр.). пошла еси к люду иже не знала еси вчора, третего дни

(Зб. 262). Если дасте, мы примемъ мир, а если не хочешь дати ве-
даи тое иж у малых днехъ не ѡстанеть тут падъ земли штобы не
скажона (АТ).

21. Пра што сведчыць пераклад старабеларускіх устылііўых
спалучэнняў на сучасную беларускую мову? Вызначыць тоесныя
па значэнні спалучэнні і іншыя сродкі перакладу.

Близко того — прыкладна так; **бокъ о бокъ** — побач; **подъ
бокомъ** — побач; **чорная болезнь** — чума; **брати въ память** —
запамінаць; **брати въ разумъ** — разумець; **брати къ рукамъ** —
прысвойваць; **брати гору** — браць верх, перамагаць; **брати во
уши** — слухаць, прыслухоўвацца; **брати на себе** — згаджацца;
братство взяти — устанавіць брацкія адносіны; **вчорашний
день** — былое, мінулае; **выдати загадку** — загадаць загадку; **вы-
дати слово** — загадаць; **выпасти зъ разуму** — страціць розум;
выпустити слово — выказацца; **выпустити гласъ (голосъ)** —
усклікнуць; **выпустити душу (духа)** — памерці; **выпустити на
светъ** — нарадзіць, парадзіць; **выпустити зъ головы (зъ памя-
ти)** — забыць; **высати с палца** — выдумаць; **горачий следъ** —
свежы, нядаўні след; **гостинная справа** — загранічная справа; **гос-
тинный дворъ** — будынак для прыездных купцоў з асобным па-
мяшканнем для вазоў з таварамі; **даватися знать (ведати)** — па-
ведамляцца; **даромъ не пройти** — не абысціся без пакарання;
дати (даты) битву — уступіць у бой; **при дверехъ** — блізка, по-
бач; **давати руки** — вітацца; **дворъ денежный** — манетны двор;
держати престоль — кіраваць; **держати на сердце** — памятаць;
древо живота — дрэва як лекавая расліна; **подавати руке** —
пакланяцца.

22. Некаторыя помнікі старабеларускага пісьменства пе-
ракладаліся з кніжнаславянскай мовы на беларускую. Ва ўрыўку
з «Лякарства на знясілены розум чалавечы» («Лѣкарство на ос-
палый умыслъ чоловѣчій»), выдадзенага на Валыні (1607), і з ку-
цейнскага выдання «Канавіёна» (1618) выявіць адносіны перак-
ладчыка да лексічных кніжнаславянстваў. Якімі лексічнымі не-
адпаведнасцямі адрозніваецца старабеларускі тэкст ад
кніжнаславянскага?

Кніжнаславянскі тэкст
не к томоу повеаю, и предѣ-
становѣ ми ѿрочи. не
повелѣаю, и сокроушають² ма
воинства. не заповѣдоуо, и
градѣ, весь повелѣиное мною
творить. что сътворю стра-
ный; что съдѣа иже безъ
ослабленіаи належащимъ бо-
лѣзнемъ. не вѣмъ оумолю ли;
помолю ли оубо клекоуциую ма
сѣртѣ аще и нравъ милости не
имать.

23. Выявіць лексічныя разыходжанні ва ўрыўку са старажыт-
нарускай рэдакцыі «Сказання аб Мамаевым пабоішчы» (XIV–XV) і
аднайменнай старабеларускай (XVII), вызначыць іх крыніцы.

Старажытнаруская Старабеларуская
рэдакцыя рэдакцыя

Поганыи ж Мамай тогда
повеже с побойща и пригѣже къ
граду Кофѣ. И, потангъ свое имя,
пригѣже в свою землю и не мога
трѣпѣти, видя себе повѣжена и
посрамлена и поругана ... и
испроверже злѣ животъ свой Сіа
же остави здѣ.

Гышавѣ же Олгердѣ
антовскый, іако князь великий
Дмитрей Иванович повѣдѣа Мамаа,
къзвратис къскоаси с стѣдом
многым.

Олегъ ж резанский, слышак,
іако хощет князь великий послати
наго рать, оубоаса и повѣже из
своеа отчины и съ кнѣзем из коары.
И резанці догнша челом великому
кнзю, и кнзъ великий послади Резани
свои наместники.

Беларускі пераклад
не расказу́ перадо мною сталі
савіт. не за́казу́ лѣвы ма
цосторожне сцерагло войско, не
загрожу́ абы мѣсто все штокоу-
векъ іа расказу́ оучыніла, што
бѣдны; што маю оуфолгована
налегалі на ма болюсты. не вѣдаю
если оупрошу́. Попрошу́ прадаса
сѣртѣ, котораа ма волючѣ́ хотѣ
то іона змилуватіся іабычаа не
маеѣ.

(БУПМС, 112–113)

Безвожнѣ¹ засѣ цѣѣ та-
тарскіи² мама³ з побойща,
побѣгши прывѣг до гороу,
над моремъ лежаного кафы,
тамъ затань іама свое аде
познаны⁴ завиты⁵ зосталъ ѿ
фрагѣ, сас животъ ско⁶чиль.
услыша⁷ши тое все о⁸гѣ⁹дѣ
кнзѣ анто¹⁰скіи і¹¹ всмкнѣ¹²
кнзѣ амитроі¹³ звѣтали¹⁴ ма-
маа, ве¹⁵ну¹⁶са с соромомъ
великимъ назадъ олеѣ¹⁷ теѣѣ
реза¹⁸скіи кнзѣ также в¹⁹паші
фрасуноу²⁰ великий зле сво²¹
животъ ско²²чиль, обратіса
боле²³нь его на главу его і
впаде²⁴сѣа въ іаму юже содѣа.

(БУПМС, 189)

24. Некаторыя творы старабеларускай літаратуры ствараліся на аснове польскіх арыгіналаў. Выявіць лексічныя асаблівасці перакладу «Алакрысіса» Хрыстафора Фіпалета (1597) з польскай мовы на старабеларускую (1599). Устанавіць лексічныя неадпаведнасці і заканамернасці беларускага тэксту ў параўнанні з польскім арыгіналам.

Po synodzie Brzeskim
 nastąpił blisko przeszły seym z
 bardzo wielu wojewodztw, a
 osobliwie z tych, w których się
 ludzie religijey Greckiey payduia.
 Posłom, z powiatow seymikowych
 nań wyprawionym, sprawce nasze
 poruczono. A co wważeniu iest
 godno: w siłu instrukcyach za
 papierwszy artykuł poruczono,
 żrżetelnym dolożeniem prośby y
 instancyey do krola iego m., aby
 krol iego mść tylko tey przez
 oderwańce skleconey vniey nie
 popierać, ale też aby, na mieysce
 ich, insze, ktorzy by właśnie
 religijey Greckiey byli przelożone
 duchowne, na beneficya, przez
 nie trzymane, nam podać raczył.
 Prośli o to z pilnością, domawiali
 się tego, starali się o to postowie.
 Coż za skutek? Na słowech się
 nie sadząc, rzecz sama świadczy.
 A to przed się i po dziś dzień ci
 odstępcy nie tylko na beneficiach,
 sobie wedle prawa nienależących,
 siedzą, ale ieszcze y iurysdyccyą
 swą nie tylko sztuki y fortele (z
 ktorogo żrżodia y trucizny
 wynikaia), ale y przez moc a gwałt
 nad nami gościagaia.

(ХГБМ, 1, 267–268)

25. Ва ўрўуку са школьнай камедыі сярэдзіны XVIII ст. размежаваць размоўна-бытавую і агульнанародную лексіку.

Мяня вся дзярэвня знаиць, што я к церкви прилѣжинъ, што и папу много вякаць. я бывала и к сабѣ такі пазаву, да и кладу ъго блинами сачнями якъ гонтомъ, ажну и папа нявидна ѣши да и пѣза развяжиць, шхъ ци мнѣ цѣрихъ я и у пана такъ ни гѣлявъ якъ у цябѣ цяпѣрь! а кали такі и бѣз мянѣ, дык я такі приказваю: жонка глядзи кали попу приедзиць, приумѣй яго харашенка чимъ нибудь хуць каровыяго наверни, штобѣ попу у вочи ня лѣзъ и в опосли людзіомъ нѣ жалився! А цяперъ вотъ пановѣ попался у фѣты кросны, што вотъ под старость: сувавшись якъ рынисся дыкъ нѣгдзи и згинишь а пѣць у мянѣ и сыновыхъ сыновъ якъ дѣбовъ, што па ихъ вотъ цяпѣрь, и ниhto ни давѣдаитца, яны рады што старого з двора збыли: хухъ ажъ встамився вжо жѣ такі адыхнѣ. Авось такі который ци ня придзиць.

(ХГБМ, 1, 443–444)

26. Па аналогіі з папярэднім практыкаваннем прааналізаваць апавяданне, запісанае ў Барысаўскім павеце ў 60-х гадах XIX ст.

...ѣдзець малиць на кирмашъ, увидзиць дзѣўку. Дакъ ёнъ яе пытаецъ: ци пойдзеш ты за мяне. Яна яму отвѣчаиць: дакъ я пытаю ў таты, ў мамы, коли тата скажеш, дакъ пойду. Сватъ приходзиць ў домъ яе родзицелей и пытаецъ: мы чули ў цябе ёсть птушка; отдай намъ яе. А бацька кажиць: коли ваша, дакъ бярице собѣ. А што ты думаишь? [на дзѣўку] дай руки коли думаеш. Дакъ я не знаю, якъ тата. Гэто не мое дзѣло, якъ сабѣ хочеш, отвѣчаецъ тата. Сватъ! да сколько-жа мнѣ горэлки ўзяць? Возьми, сватъ, вядро. Ну, жонка! кого мы будземъ зваць? Ўсю родню. Приносяць горэлку, собираецца родня. Молодая поклоница ў ноги матки, татки, ўсими. Бацька: што-жѣ цяперъ, сватъ, надо пола годзиць. Сватъ бярець пѣтуха и кварту горѣлки, вязець попу, тамъ погодзиць попа. Чиразь дѣв нядѣли ў суботу вечиромъ просяць къ сабѣ жонокъ коровай расчиниць. Тутъ поставяць сяродъ хаты дзежу. Замѣсяць хлѣбъ, причемъ каждая баба должна рукой помѣшаць. Въ гэто время пѣюць.

(ХГБМ, 2, 8)

27. Выпісаць са «Слоўніка беларускай мовы» І.І.Насовіча словы, якія выяўляюць непасрэдную сувязь з мовай старабелару-

скага пісьменства. Адказ на гэтае пытанне патрабуе выкарыстання «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» і «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы».

Узор выканання: гора — ст.-бел. 'гара, узвышша; земляны вал; верхні паверх дома' — дыял. 'узвышэнне цаны; насыпка звыш меры; паддашак' — літ. 'паверхня, якая ўзнімаецца над мясцовасцю; нагромаджэнне чаго-н.; гарышча; верх, вышыня'.

Лексіка сучаснай беларускай мовы

28. 3 праявінага і пазычанага купалаўскага перакладаў «Слова пра паход Ігарава» выпісаць словы з фанетычнымі і марфалагічнымі прыкметамі стараславянскага і старажытнарускага паходжання і вызначыць, у якой ступені яны кантрастуюць з адпаведнымі беларускімі моўнымі сродкамі. Для адказу на пастаўленыя пытанні варта выкарыстаць адпаведны старажытнарускі тэкст з гэтага помніка.

Старажытнарускі тэкст

На седьмомъ кѣиѣ Трояни врьже вѣселемъ жревиѣ
о дѣвицѣ севѣ мову.

Тѣи клоками подрѣ ся о кони
и скочи кѣ граду Києву,
и дотчєся стружнемъ

злата стола кнезкаго.

Скочи отъ нѣхъ мотымъ звѣремъ
кѣ пльночи нзъ Бѣлградѣ,
звѣсєся снѣ мѣглѣ;

угрѣ ж возни стрижсы, —
отвори врата Новуградѣ,
разшибє славу Ярославѣ,
скочи влѣкомъ.

До Немини сѣ Дудутокъ.

На Немизѣ снопы стелютъ головами,
молотятъ чєи харалужными,
на тоцѣ животъ кладутъ,
вѣютъ дѣшѣ отъ тѣла.
Немизѣ кровави врезѣ

не бологомъ вѣхутъ посьѣни —
посьѣни костѣми рускихъ сыновъ.

(Слово, 92–94)

Купалаўскі пераклад Пазычны

У сёмы траянавы век
жэрабя кінуй Усяслаў аб
дзяўчыне, мілай сабе.
Падпёршыся клякамі, ён на
кані паймаўся да горада
Кіева і даткнуўся дзідай да
кіеўскага залатога пасада.
Ад іх скочыў зверам дзікім
апоўначы з Белгарада, аху-
таўся сіняй імглой, а на
раніцу, узняўшыся, браму
адчыніў Ноўгараду, разбіў
Яраслаўлеву славу і скочыў
ваўком да Нямігі з Дудутак.
На Нямізе снапы сце-
люць галовамі, малоцяць
цапамі сталёвымі, жыццё
кладуць на таку, душу ве-
юць ад цела. Нямігі крыва-
выя берагі не дабром былі
засеяны, — засеяны былі
касцямі сыноў рускіх.

У сёмы Траянавы век
Уздумаў Усяслаў варажыць
Аб мілай дзяўчыне сабе,
Што з славай яго заручыць.
Пусціўшыся ў хітрыкі, ён
На борздага ўсеўся каня
І скочыў, паймаўся чым свет
Да Кіева-града, да дня
І кіеўскі дзідаю там
Пасад дакрануў залаты;
Ад іх скочыў зверам лютым
з Белгарада ў поўнач; тады
Ахутаўся сіняю імглою,
А раннем, узняўшыся да зор,
Навограду браму лязом
Сякераю насцеж адпёр.
Разбіў Яраслававу там
Прыдбаную славу мячом
І скочыў праз поле і лог
К Нямізе з Дудутак ваўком.
На Нямізе снапы сцелюць
Галовамі,
А малоцяць жа сталёвымі
Іх цапамі.
На таку жыццё кладзецца
Неспадзейна,
І душу ад цела веюць
Безнадзейна.
Берагі ў крыві Нямігі
Па калені;
Не дабром на ім пасеяў
Сейбіт жмённай.
А былі яны гусценька
У процьмах вузкіх
Там засеяны касцямі
Сыноў рускіх.

29. На падставе супастаўляльнага аналізу ўрыўка з апавядання М.Горкага «Архіп і Лявонка» на рускай мове і перакладу яго на беларускую мову ўстанавіць:

а) у якой ступені выяўляецца рускі лексічны ўплыў на перакладны тэкст;

б) склад лексікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы з пункту гледжання збліжэння з народна-гутарковай мовай і нармалізацыі лексічных сродкаў.

Рускі тэкст

Ожидая паромъ, оба они легли въ тѣнь отъ берегового обрыва и долго молча смотрѣли на быстрыя и мутныя волны Кубани, плескавшіяся у ихъ ногъ. Лявонка задремалъ, а дѣдъ Архипъ, чувствуя тупую, давящую боль въ груди, не могъ уснуть. На темно-коричневомъ фонѣ земли ихъ отрепанныя и скорченныя фигуры едва выдѣлялись двумя жалкими комками, одинъ — побольше, другой — поменьше; и ихъ утомленныя усталостью и зноемъ загорѣлыя и пыльныя физиономіи были совсѣмъ подѣ цвѣтъ бурымъ похмотьямъ, покрывавшимъ ихъ тѣла.

Костлявая и длинная фигура дѣдушки Архипа вытянулася поперекъ узкой полоски песку, что желтой лентой тянулася вдоль берега, между обрывомъ и рѣкой, а задремавшій Лявонка, хрупкій, въ своихъ лохмотьяхъ казавшійся корявымъ

сучкомъ, отломленнымъ отъ дѣда — стараго изохшаго дерева, принесеннаго и выброшеннаго сюда на песокъ холодными и сильными волнами рѣки — сбоку его свернулся калачикомъ.

(ХГБМ, 2, 223–224)

30. Па аналогіі з папярэднім практыкаваннем прааналізаваць урывак з «Яўгенія Анегіна» А.Пушкіна і яго пераклад на беларускую мову, зроблены А.Куляшовым.

Рускі тэкст

Я к вам пишу — чего же боле?
Что я могу еще сказать?
Теперь, я знаю, в вашей воле
Меня презреньем наказать.
Но вы, к моей несчастной доле
Хоть каплю жалости храня,
Вы не оставите меня.

Сначала я молчать хотела;
Поверьте: моего стыда
Вы не узнали б никогда,
Когда б надежду я имела
Хоть редко, хоть в неделю раз
В деревне нашей видѣть вас,
Чтоб только слышать ваши речи,
Вам слово молвить и потом
Все думать, думать об одном
И день и ночь до новой

встречи.
Но, говорят, вы нелюдим;
В глуши, в деревне, все вам

скучно,
А мы... ничем мы не блестим,
Хоть вам и рады простодушно.
Зачем вы посетили нас?
В глуши забытого селенья

Беларускі пераклад

Я вам пішу — ці не даволі?
Што я магу яшчэ дадаць?
Цяпер маглі б вы, як ніколі,
Мяне знявагай пакараць.
Ды літасць да няшчаснай долі
Хай сэрца вашае кране,
Вы не пакінеце мяне.

Спачатку я маўчаць хацела;
Ліст гэты, сорам мой жывы,
Каб я хаця надзею мела
Хоць рэдка, хоць у тыдзень раз
У вёсцы нашай бачыць вас,
Ваш голас чуць, хоць не

дарэчы
Сказаць вам слова — і затым
Бясконца думаць аб адным
І дзень і ноч да новай стрэчы.
Ды, кажуць, вы заўжды ў тузе,
Самотна вам сярод прыроды,
А мы... такія, як і ўсе,

Хаця і рады вам заўсёды.
Нашто наведалі вы нас?
Не мела б з вамі я спаткання,
Ніколі я не знала б вас,
Не ведала б пакут каханья.

Я нікогда б не знала вас,
 Не знала б горького мученья.
 Души неопытной волненье
 Смирив со временем (как
 знать?).
 По сердцу я нашла бы друга,
 Была бы верная супруга,
 И добродетельная мать.
 (Там жа, 128)
 (ЗЗП, 126–127)

31. На падставе супастаўляльнага аналізу верша Я.Кулалы «Мая навука» і яго рускага перакладу, зробленага М.Ісакоўскім, устанавіць:

- а) ці адчуваецца беларускі лексічны ўплыў на перакладны тэкст;
 б) састаў лексікі арыгінальнага і перакладнага тэкстаў з пункту гледжання збліжэння з народна-гутарковай або кніжнай асновай.
Беларускі тэкст	Рускі пераклад
Мне мудрасці кніжнай не даў бог	В науку нужда не давала
Мой бацька не мог даць раскошаў	И книжной премудрости я
Наўчыўся я слоў беларускіх ад	Язык белорусский и думы
І дум беларускіх без школы і кніг.	От матери знал я — без
Ад самай красы маіх дзён	школы и книг.
Настаўнікам быў беларускі абшар;	Наставником — с детства,
Усходы палеткаў і гоманы ў сёлах	с годов невеселых,
Навуку сваю мне прыносілі ў дар.	Служил мне простор в
Душу акрылялі прыгожасці свету,	белорусском краю,
Па гонях пад небам лунала яна,	И восходы на нивах и говор
Купалася ў сонцы вясёлкай	по селам
распетай,	Мне в дар приносили науку
Сама, як вясёлка, як казка-вясна.	свою.
І п'яная чарамі, п'яная песняй,	И душу мою окрыляло
Як сон заварожаны райскіх мясцін,	раздолье,
	И в небо, под солнце,
	летела она;

Шаптала мне дзівы цвітучых	Светилась, сияла, как
прадвесняў	радуга в поле,
І песняй лілася з паходам часін.	Как радуга в небе, как
Бурлівая рэчка і млын гутарлівы	сказка-весна.
Адмерным, раскоцістым	И пьяная чарами, буйным
плюскатам вод	цветеньем,
Складалі мне рытму мастацкія	Как будто в каком-то
звівы,	сказочном сне,
Парадквалі складаў раскоцісты	Шептала о чуде поры
ход.	предвесней
Цянiстыя бітага шляху прысады	И радостной песней лилась
І ў вырай лятучыя гуляў шнуры	в тишине.
Гармонію ўводзілі ў песельным	И мельницы шум над
складам,	рекою бурливой,
Сачалі нязгоднай зваротак ігры	И грохот, и говор, и
Зялёнае поле рунючым збожжам,	всплески реки
Цвітучая ў сонечны цвет сенажаць	Давали мне песенных
Мне песню квяцілі узорам	ритмов извивы,
прыгожым.	Давали мне ходы для
Вучылі, як словы ў вянок завіваць.	каждой строки.
Ад шопату спелых пшанічных	Густые березы, что шлях
калоссяў,	сторожили,
Ад шэlestу лісцяў узмежных ігруш	И цепью летящие вдаль
Музычнае водгулле ў песнях	журавли
лілося,	Гармонию стройную
Звівалася з жалёбамі	в песни вложили,
ўскрыўджаных душ.	Мелодию песни без
Шум бору адвечнага казкавым	фальши вели.
сказам	Зеленые всходы
Нашэптываў смутную повесць	бескрайних просторов,
жыцця	Цветов на лужайке веселая
І песню ў шум-гоман захопліваў	раць
разам,	Для песен моих не жалели
Заснуўшыя думы будзіў з небыцця.	узоров,
А сонца, скрозь сеючы іскры	Учили венками слова
па свеце,	завивать.
Мне песню іскрыла нябесным	В напев мой — от шепота
святлом,	спелых колосьев,

А вецер, што ў полі рве дзёрны і сеці,
 Даў волю і крылле лунаці арлом.
 Каса і сякера, і цэп малацѣбітны
 Магутную волатаў сілу далі;
 Марозы і слёкі далі гарт нязбытны —
 Мне песню, як звон, як пярун, адлілі.
 Так іншай не знаўшы навукі і школы,
 Ў пацёмках шукаў і знайшоў
 божы дар:
 Цяпер маймі скарбамі —
 думі-саколы,
 Цяпер беларускай я песні ўладар.

От шелеста яблонь,
 черемух и груш —
 Неспыханной музыки эхо
 лилося,
 Сливаясь со стоном
 обиженных душ.
 Шум древнего бора
 таинственным сказом
 о жизни, о счастье мне
 смутно шептал,
 И песню в шум-говор
 захватывал сразу,
 Заснувшие думы от сна
 пробуждал.
 А солнце, что в небе
 безоблачном тонет,
 Вливаясь в песню
 лучистым огнем;
 А ветер, что травы высокие
 клонит,
 Дал крылья, чтоб песня
 взлетела орлом.
 В той песне могучую силу
 взрастили
 И цеп, и топор, и стальная
 коса;
 Жара и морозы ее закалили,
 И песня гремит, словно
 гром в небесах.
 Так я, ни науки, ни школы
 не зная,
 Отыскивал дар свой и
 долю свою.
 Теперь моя дума, как
 сокол, летает,
 Теперь я свободно и гордо
 пою.

32. Ва ўрыўку з паэмы «Гайдамакі» Т.Шаўчэнкі і ў купалаўскім перакладзе на беларускую мову вызначыць:

- лексічныя разыходжанні ў перакладным тэкście ў параўнанні з арыгіналам;
- словы, агульныя для беларускай і ўкраінскай моў, і рас-тлумачыць прычыны гэтай з'явы.

Українські текст

Давно те минуло,
 як мала дитина,
 Сирота в рядніні, я колись
 блукав,
 Без свити, без хліба,
 потій Україні,
 Де Залізняк, Гонта з свяченим
 гуляв.
 Давно те минула,
 як тими шляхами,
 Де йшли гайдамакі, — малими
 ногами
 Ходив я, та плакав, та людей
 шукав,
 Щоб добру навчили. Я тепер
 згадав.
 Згадав, та й жаль стало,
 що лихо минуло,
 Молодое лихо! як би ти
 вернулось,
 Проміняв би долю,
 що маю тепер.
 Згадаю те лихо,
 стели ті безкраї,
 Дідусь ще гуляє, а батько
 вже вмер.
 Бувало, в неділю, закривши
 мінею,
 По чарці з суседом випивши
 тієї,
 Батько діда просить,
 щоб той розказав
 Про Коліївщину, як колись
 бувало,
 Як Залізняк, Гонта ляхів
 покарав,
 Столітні очі, як зорі, сіяли,

Беларускі пераклад
 Даўно то мінула, як малой
 дзяцінай,
 Сіратаю ў зрэбі я калісьці
 блукаў
 Без святкі, без хлеба па той
 Украіне,
 Дзе Залізняк, Гонта з свяцённым
 гуляў.
 Даўно то мінула, як тымі
 шляхамі,
 Дзе йшлі гайдамакі, — малымі
 нагамі
 Хадзіў я ды плакаў, ды людзей
 шукаў,
 Што дабру навучылі б.
 Я б цяпер пазнаў.
 Пазнаў, ды жаль стала,
 што ліха мінула.
 Маладое ліха! Як бы ты зірнула,
 Прамяняў бы долю, што цяпер
 маю,
 Ліха тое ўспомню, бяскарыныя
 стэпы
 І бацьку і дзеда, — дзед яшчэ
 мой крэпак.
 Бацька ж не жыве мой, дзед
 яшчэ гуляе.
 Бывала ў нядзелю,
 старадаўным следам
 Выпіўшы той горкай па чарцы
 з суседам
 Бацька дзеда просіць, каб той
 расказаў
 Пра Каліеўшчыну, ды як ваявалі,
 Як Залізняк, Гонта ляхаў
 пакараў...
 Сталетнія вочы, як зоры, зіялі,

А слово за словам смялось,
лілось:
Як пяхі коналі, як Сміла
горіла.
Сусідзі од страху, од жалю
німілі.
І мені, малому, не раз довелось
За титара плакаць. І ніхто
не бачив,
Що мала дитина у куточку
плаче.
Спасібі, дідусю, што ты захаваў
В голіві столітній ту славу
козачу:
Я іі онкам тепер розказав.
(Кобз., 113–114)

33. Прааналізаваць верш Я.Кушалы «А хто там ідзе?» і пераклад яго на польскую мову. У якіх лексічных адносінах знаходзіцца мова арыгінала і перакладу? Вызначыць:
а) словы, агульныя для беларускай і польскай моў;
б) лексічныя беларусізмы;
в) лексічныя паланізмы.

Беларускі тэкст

А хто там ідзе, а хто там ідзе,
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.
А што яны нясуць на худых
плячах,
На руках у крыві, на нагах
у лапцях?
— Сваю крывіду.
А куды яны нясуць гэту
крывіду ўсю,
А куды ж нясуць напаказ сваю?
— На свет цэлы.

А слова за словам крыніцай
лілося:
Як пяхі каналі, як Сміла гарэла...
Суседзі ад страху слухалі
нясмела.
І мне, йшчэ малому,
не раз давялося
Па кытару плакаць. І ніхто
не бачыў,
Што дзіцё малое ды ў куточку
плача.
Дзякуй табе, дзеду, што ты
захаваў
У галаве сталетняй славу
нам казачу.
Я цяпер унукам яе раскажаў.

Польскі пераклад

A kto tam idzie przez lasy i bagno,
kto idzie tak ogromna gromada?
— Białorusini.
A co dźwigają? Każdy się potyka
i pogrąży w krwi mą idąc w
łapciach z tyka.
— Dźwigają krzywdę.
A dokąd niesą krzywdę swą i
żalność,
komu pokazać im się ja
zachciało?
— Całemu światu.

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крывіду несць наўчыў, разбудзіў
іх сон?
— Бяда, гора.
А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым,
глухім?
— Людзямі звацца.
— Нieszczęście, nędza.
А czego chcą dziś idąc w świat
daleki,
glusi i ślepi, gardzeni przez
wieki?
— Chcą zwąc się ludźmi.

34. У такім жа плане, як і ў папярэднім практыкаванні, прааналізаваць балгарскі пераклад названага купалаўскага верша.

Кой иде там?
Кой иде там? Какви са тези хора,
стъпнени като облак под простора?
— Белоруси.
Какво върху плещите си те носят,
прегърбени, съсухрени и боси?
— Нищетата.
Къде я носят те тѣга дълбока,
къде ям мъкнат те като на показ?
— По земята.
А кой от дългъ сын ти е събудил,
с тегло на рамо кой ти е прокудил?
— Злата мъка.
Какво те искат — голи, глухи, слепи,
от този век премазани свирепи?
— Да са хора.

Контрольные работы по разделу «Лексика»

- Зрабіць лексічны аналіз ніжэйпадазеных беларускіх перакладаў са старажытнарускай, царкоўнаславянскай і польскай моў, а таксама арыгінальных беларускіх тэкстаў розных часоў.
- Выпісаць словы, якія па каранёвай структуры адносяцца ад старажытнарускай, царкоўнаславянскай і польскай лексікі.
- Выпісаць словы, якія па словаўтваральнай структуры адносяцца ад старажытнарускага, царкоўнаславянскага і польскага словаўтварэння.

4. Выпісаць словы, якія ў семантычных адносінах адзін на адзін ад старажытнарускай, царкоўнаславянскай і польскай лексікі.
5. Выпісаць уласна беларускую лексіку.
6. Выпісаць лексічныя дыялектызмы.
7. Выпісаць лексічныя напаставаныя і іншыя моў і ўстанавіць прычыны іх ужывання ў беларускамоўных тэкстах.
8. Размежаваць матываванасць і нематываванасць розных лексічных напаставанняў.
9. Вызначыць разрады лексічнай інтэрферэнцыі ў перакладах з іншых моў на старабеларускую.
10. Устанавіць залежнасць лексічных дыферэнцыяў старабеларускай лексікі ад жанрава-стылявой разнавіднасці пісьмовых помнікаў.

І В А Р Ы Я Н Т

[святый Ондрэй] пріде
въ словѣни, идеже нынѣ
Новгородъ, и видѣ ту люди
сущая, како есть окымай имъ,
инако ся мыють, и хощоуться, и
удивися имъ. И иде въ Варяги,
и пріде в Римъ, и исповѣда,
елико научи и елико видѣ, и
рече имъ: Дивно видѣнъ
Словенскую землю идучи ми
сѣмо. Видѣхъ бани древены, и
перезжгуть є рямьно, и
солокутъся, и будуть нази, и
облѣются красомъ уснинымъ,
и возмрутъ на ся прутьє младае,
и кыють ся сами, и того ся
добыють, едава слѣзуть лѣ
жнви, и облѣются водою
стѣшеною, и тако ожнутъ. И то
творять по вся дни, не мучими
никимъ же, но сами ся мучать, и
то творять мокенье собѣ, а не
мученье.

(ПВЛ)

(Стрыцьк.)

ІІ В А Р Ы Я Н Т

Не прелѣщангеса оубо,
вкѣтъ подражаемъ не бываеътъ.
земля прочее злая носити не
можетъ. воздохуъ даже до
самага нѣсе окверненъ бысть.
имѣнѣа радн, житіє нежн-
телно бысть. имѣнѣа ради,
сководнаѣ стнхѣа продана
быша. поутіє мытарство-
уютъ. земля же раздѣлена
бысть. десатини и трѣго-
вини грады сѣдрѣжатъ. воды
влѣчестоуемы соутъ. воздохуъ
цѣнами шлагаемъ есть.
богатѣи полеченыи иста-
каютъ. дѣлжнѣи печальми
оубадаютъ. хшнѣи житіє
смоуцаютъ. мокенимѣнѣи
соуднѣа поджождаютъ. шѣлга-
теле лжоу продаютъ. коути
напастѣ коуписьтвоуютъ, другъ
лѣжотъ.

(Ляк.)

ІІІ В А Р Ы Я Н Т

И окретоша тѣ мѣжа
египтанѣа на селѣ. и поаша и.
и приведоша и кѣ дѣдѣ. и даша
емѣ хлѣбѣа пастѣ, и напоиша и
воды. И даша емѣ оукрѣхъ
сыра, и пастѣ. и ста дѣхъ его в
немъ, ко баше не палъ хлѣба,
ни пилъ воды, ѣ дни, и ѣ ноци.
И рече дѣдѣ ѡкдѣа еси, и чѣи
еси ты. и рече емѣ отрокъ.
египтанѣи емѣ азъ и рабъ
се рознемоглъ нынѣ третнй день,

(Кін.)

мѡжа аммаланкова, и остави мѡ
господинѣ мон, іако разболѣхса
днесъ оуже третій дѣнь. и мы се
вхранихомъ на югѣ до хелефи и
на іорданскѣа страны. и
нагелѣвѣ и сикенаѣ, зажгохомъ
огнемъ. И рече еѡмъ дѣдѣ.
вести ли мѡ имашн до вон тѣхъ.
он же рече к немѣ клени ми са
вѣмъ іако не оубѣиши мѡ, и не
продаши мене к рѣцѣ господинѣ
моемъ и доведѣ тѡ на вол си.
(Ас Б)

IV ВАРЫЯНТ

И пригнѣхлоса иже снрала
на поли Бооза он же былъ естъ
прнечель блимелеховъ и ѿ роу
его. И сам Боозъ вышолъ былъ
тогда на полѣ из вееANOма, и
рече женецѣмъ своимъ гдѣ с
вами. Они же отвѣщаху еѡму да
благославити тѡ гдѣ бо. И рече
паки Боозъ ко ѡроку столешѣму
за жєнцѣ гла чѡа то естъ
младѣца. ѡкєща ѡрокъ то естъ
таа Моавланика еже пришла с
ноемою из земли Моавскєе, и
просѡла менѣ аьхѣхъ еи дозволиа
свирати класы падающие опослє
женєцк и прєвысѣаетъ тѣхъ на поли
ѡ ѡтра даже доселе и нигдє не
ѡходѣла. Тогда рече Боозъ к
рѣфє слыши тѣ дщєро не ходи
жѣ нндє зєирати класовъ, и не
ѡходи с полѡ сєго но вѣди с
дєвками монми, и нгдє они жати
вѣдѣтъ тѣ снрѡи послє нѣхъ.

бо есмо мы были выторгнѣли на
полудне до хелефи и протн юн-
деов и нагѣвѣи и сикемаѣ спѡ-
лини есмо ѡгнемъ. и рекъ дѣдѣ:
а можєшь мене довести до того
тамъ войска: а ѡнъ рекъ:
простагни мѣѣ прѣ бога тѣ мене
не забєшѣ, и не выдаси мене в
руцѣ пана моего. а на тебе доведѣ
до того во ска.

(Библія)

Понєже есми приказалъ отрокомъ
монѣмъ дѣбѣ ин єдинѣ не
перєкажалъ тогѣхъ. Захощєтъ ли
ти са пакъ пѣти то да идєши к
єсѣдомъ и напѣсѣа воды южє
пѣють жєнцѣ мон.

(Скар. КР)

V ВАРЫЯНТ

Gdy Iepak narodził się Iezus w
Bethlehemie ludzkim, we dñi
Heroda krola, oto mędrey ze
wschodu przyszli do ierolimy
mowiąc: Gdzie jest narodzony krol
ludski? widzieliśmy bo iego
gwiazdę na wschod, u przyszliśmy
pokłonic się ie. vslyszawszy Iepak
Herod krol, stwożył się u wszystkich
ierolimian z nim. A zebrawszy
wszech arcyopamiłkow, u Doktory
ludu pytał v nich gdzieby się
Christus rodzić miał. A oni mu
rzekli, w Bethlehemie ludzkim.
Tak bo napisano przez proroka: A
ty Bethlehemie ziemie judowa,
nieżym mnieyszy nie iesteś między
Wodźmi judowemi, z ciebie mi bo
winidzie Wodź, który paść będzie
lud moy Izraelski. Tedy Herod
potaємnie przyzwaśwy mędrce
wypytał się v nich czasu wskazania
gwiazdy. A odsyłając ie do
Bethlehema rzekł: szedźmy pilnie
się wypytać o dziecieci, a gdy
ie naydziecie oznaymicie mi, że y ia
szedźmy pokłonię się mu.

(Будны)

твои в поли нт тнѣть и поидєшь
за ними вєдѣ же вказалъ есми
молочєнцѣмъ дѣбѣ са не доты-
кати тебе и пожадєшь и по-
идєшь къ сѣдомъ и бѣдєшь пѣти
ѡхѣмъ иже пѣють молочєнцѣи...

(ЗБК)

Ісѣ пакъ родившєе вѣ
видимє юдѣскѡмъ, во дñи ірода
корола. ото мѣдрєцѣ зо вєхѣхъ
прншли до ерѣсолѣма. Мовєчи,
гдѣ естъ народєный королѣ юд-
скїи, видєлєсмо бо звєздѣ его
на вєхѣдє. и пришаємо пакѣ-
ннѣсѣа еѡму. І ѡслышавши іродѣ
королѣ стрѣвожнѣла и всѣа
ерѣсолѣма с нимъ. а собравши
всѣхъ перєдєнншихъ сѣєнєнєковъ
и ѡчѣнѣхъ з моѣхъ, пыталъ ѣ
нѣхъ гдѣ хсѣсъ народѣтсѣ. а они
рекли еѡму. в видимѣє юдѣскѡмъ,
так бо напѣсано естъ чєрєз про-
рока. И ты видєлємѣ землѣа
юдѣва, нрнчѣмъ не мєнѣша еси
мєжѣ старѣїмѣ юдѣовымѣ. с тебе
бо выдєтѣ вождѣ, которїи
ѡнасєтѣ моѣа мои израєльскїи.
Тогда іродѣ потѣємнє призвѣвѣ
мѣдрєцовъ, и выпыталъсѣ ѣ нѣхъ
часѣхъ, ѡказанъа звєзды. И по-
слѣа нѣхъ до видєлєма, рекучи,
шєдѣши выпытѣтєсѣ пєвнє о
дѣтѣтѣ. а гдѣ наидєтє.
вѣвѣстѣтє мѣ, ижѣы и а шєдѣши
поклонѣнѣсѣа еѡму.

(Цялінскі)

VI ВАРЫЯНТ

Montwił, książę żmudzkie roku od Chrystusa Pana 1216, usłyszawszy iz Tatarowie ruskich książąt przełomili, samych porazili i Polowców, naród waleczny, z dzikich pól wygladzili, zebrał woiska Żywiubudem Dorsprungowym potomkiem książęciem litewskim, a tak przełożwszy hetmany nad oboim wejskiem, litewskim i żmudzkiem posłali ich do Rusi na plundrowanie, upatrzywszy czas po temu i zime twarda dla przebycia rzek, jezior i brodów. A gdy wołosćim ruskil wszerz i wzdłuż poganską srogością okrutnie splundrowali, a z wielkimi łupami do Litwy śpieszno uchodzili, zebrał się na nich książę Jarosław Wsewołodwicz z Nowogrodzanu, a dogoniwszy ich, poraził Litwinów.

(Stryk.)

(Стрыік.)

Літаратура

- Анічэнка У.В. Гістарычная лексікалогія ўсходнеславянскіх моў. Гомель, 1978.
- Анічэнка У.В. Мовы ўсходніх славян. Мн., 1989.
- Болгарско-русский словарь. София, 1976.
- Большой польско-русский словарь. М.; Варшава, 1980. Т. 1-2.
- Булахов М.Г., Жовтобрюх М.А., Кодухов В.И. Вос-точнославянские языки. М., 1987.
- Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Мн., 1993.
- Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мн., 1982-1998. Вып. 1-17.

- Лемцюгова В.П. Украінска-беларускі слоўнік. Мн., 1980.
- Падручны польска-беларускі слоўнік. Варшава, 1962.
- Прыгодзіч М.Р., Ціванова Г.К. Старабеларускі лексікон. Мн., 1997.
- Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. СПб., 1893-1903. Т. 1-3.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1964-1973. Т. 1-3.
- Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мн., 1978-1993. Т. 1-8.

Назоўнік

1. Прыведзеныя словы згрупіраваць па родах і вызначыць, якія канчаткі мелі ў старажытнарускай мове назоўнікі мужчынскага, жаночага і някагага роду ў **Н**. склоне адзіночнага ліку.

Бѣла (белка), болванъ, брань, видокъ, власть, дворъ, елѣй, женчюгъ, забороло (забрало), имѣние, истолка, корчага, лодия, мужъ, осенина, пламя, село, скора, татьба, челядинъ, яйце, япончица, яругъ (яруга).

2. Карыстаючыся слоўнікамі, вызначыць, да якога роду ў старажытнарускай мове адносіліся назоўнікі **боль, гортань, моль, печатъ**. Які род маюць гэтыя назоўнікі ў сучаснай беларускай мове?

3. Ахарактарызаваць асноўныя прычыны змешвання граматычнага значэння роду назоўнікаў у помніках старабеларускага пісьменства і ў сучаснай беларускай мове.

Адамашка чорная на шату (*Літ. метр.*); послапи ему зъ скарбу господарского одамашокъ (*Арх. ЮЗР*); олею кварталъ десятъ у давнюю баклагу налили (*ИЮМ*); шла и полнила боклагъ (*Біблія*); привезлъ барилу великую полную оливы (*Пр.*); шест барил вина (*Бельск.*); в том напрагнувшись один валъ з моря и выкинет оное барило под ноги (*Зб. вып.*); купованье вапны розное цѣны (*ИЮМ*); покоіовый, ледао вымовивъ тые слова, заразъ его вкинули в вапно горашее (*Зб. вып.*); оу город вси идете на диво (*ЧМ*); в тот час сталъ са есть дивъ ѿ бѣа (*Сіеіла*); купили дровъ до ратуша возовъ тридцать шесть (*ИЮМ*); якъ начали направовать печи въ ратуши (*ИЮМ*).

Гэтае яго [Іванава] недаўменне абарваў ашалелы ўдар у грудзі, нясцерпны боль пранізаў горла, коротка бліснула хмарнае неба, і ўсё назаўжды знямела (*В. Быкаў*). Ігнась адчуў зноў знаёмую боль у грудзях (*М. Лынькоў*). У глыбі лясоў цеццерукі ўжо зачыналі свае токі (*Я. Колас*). Была ўжо ноч, як яны ўдвух падаліся ў самы глыб лесу (*К. Чорны*). Віктар крочыў з МТС вузкай сцяжынкай, зарослай пахучым рамонкам і лапушыстым трыпутнікам

(*М. Даніленка*). Пахне ў хаце чаромхай, і клёнам, і рамонкай вясновай, і мятай (*К. Буцко*). Прасторная і светлая зала была ўбрана чысценька і акуратна на мяшчанскі лад (*Я. Колас*). Велізарны, вясковы, ясна асветлены зал быў перапоўнены (*З. Самуілёнак*).

[Сусед] узяў антонаўку, зноў пакрыццў яе ў руках, удыхнуў пяшчотны пах і зноў пакапаў яблык на столік (*А. Васілевіч*). А Ваяпечка яго — нічога сакатуха. Румяная з марозу, нібы яблыка (*Я. Брыль*). Некалькі разоў [сябры] гукнулі разам і слухалі, як разлягалася рэха (*Я. Колас*). Зварухнулася сіла, толькі рэхаю стогне абшар (*М. Чарот*).

4. Прыведзеныя назоўнікі запісаць па нормах XI–XIII ст., вызначыць іх род.

Бацька, ваявода, вецер, гатунак, дзядзька, довад, евангеле, здароўе, лазня, лес, маёмасць, моль, навука, пасольства, прысяга, сукно, сэрца, царква, цень, цесць.

5. Вызначыць, у якім родзе, ліку і склоне ўжываюцца назоўнікі ў наступным урыўку з «Слова пра паход Ігарава».

Ярославна рано плачеть Путивлю гороу на заборолѣ, аркучи: О Днепре словутнико! ты пробилъ еси каменныя горы сквозъ землю Половецкую. Ты ласхалъ еси на себѣ Святослави носадъ до плзку Кобыкова: възмелѣи господине мою ладъ къ мнѣ, а быхъ не сала къ нему слезъ на море рано. Ярославна рано плачеть, въ Путивлѣ на забралаѣ, аркучи: светлое и трѣсвѣтлое слънце! всѣмъ тепло и красно еси: чему господине простре горячую свою лучю на ладъ вои? въ полѣ безводнѣ жаждею имъ спържае, тугою имъ тули затче.

6. Ахарактарызаваць значэнне прыведзеных назоўнікаў. Чаму яны ўжываюцца або толькі ў множным, або толькі ў адзіночным ліку? Якія лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў у старажытнарускай мове не мелі суадносных форм адзіночнага і множнага ліку?

Бѣлость, блѣскъ, кротость, медъ, месть, насенье, пиво, потъ, стыдость, тишина, чело; врата, гусли, перси, сани, уста, ясли.

7. Аднавіць старажытную ўсходнеславянскую форму **Н**. склону адзіночнага ліку ў наступных назоўніках.

Бровы, дачка, камень, кола, кроў, маці, морква, попымя, свакроў.

8. У якіх славянскіх мовах і зараз ужываюцца формы парнага ліку? Расплумачыць прычыны страты парнага ліку ва ўсходне-славянскіх мовах. Ці заўсёды формы парнага ліку замяняліся формамі множнага ліку?

9. Расплумачыць гісторыю спалучэнняў назоўнікаў з лічэбнікамі **два, тры, чатыры**. Якія формы назоўнікаў ужываліся з лічэбнікамі **дэва, оба** ў старажытнарускіх мовах?

Дэва (оба) столь, дэва (об) земля, дэва (оба) теля, дэва (об) коро́ва, дэва (об) поле, дэва (об) нога.

Якія формы назоўнікаў ужываліся з лічэбнікамі **дэва, оба, обадыва** ў старабеларускай мове?

Дэва (оба) сын, дэва (об) сестра, дэва (оба) брат, обадыва поле, дэва (об) село, дэва (об) стэна.

Якія формы назоўнікаў ужываюцца з лічэбнікамі **два, тры, чатыры** ў сучасных рускай і беларускай мовах?

Два (стол, конь), тры (чатыры) стол, конь, дэва (сцяна, зямля), тры (чатыры) сцяна, зямля, два (сяло, поле), тры (чатыры) сяло, поле.

10. У старажытнарускай мове існавалі наступныя формы слоў:

Адзіночны лік	Множны лік	Парны лік
бегъ	бегези	бегега
бокъ	боци	бока
глазъ	глази	глаза
рогъ	рози	рога
рукавъ	рукави	рукава

Чым расплываюцца, што гэтыя словы захаваў былыя формы парнага ліку ў рускай мове (**бока, глаза, бегега**), якія сталі абазначаць множны лік, у той час як формы множнага ліку гэтых слоў у рускай мове страціліся? Параўнаць з адпаведнымі формамі гэтых слоў у сучасных беларускай і ўкраінскай мовах.

11. Расплываюцца, чым выкліканы розныя склонавыя формы назоўніка **вочы** ў мове сучаснай мастацкай літаратуры.

І глядзяць вачмі блакітнымі, Як святлыя з абразоў, Сто разоў вайною бітыя, Паленыя сто разоў – Краўныя мае! (У. Някляеў). Адзін салдат з блакітнымі вачмі, Нібыта ў таты ... дужа добры

дэдызка, Мне працягнуў трубу: — Сынок, вазьмі! (Р. Барадулін). Рудыка з пільнай увагай зразумеў нешта ўзраўся ў яго твар сваімі пакутна-няўцямнымі вачамі і енчыў ціхенька, бы просячы штось (В. Быкаў). Я ж у сэрцы нязменна і дагэтуль нясу Сініх воч задушмных Неразаданы сум (Н. Гілевіч). Леановіч глядзеў на зграбную постаць маладога чалавека нейкімі дзіўнымі, саркастычна-пагардлівымі вачыма (У. Караткевіч). Нарадзе Рыжы, відаць, старшы з іх, падняў галаву і ўстаўся на Саўку пранізілімымі лупатымі вачамі (Я. Колас). Мёртвымі вачамі моўчкі глядзеў у залатую будучыню трыццаць пяць (А. Дудар). Ганька не зводзіць з Мані захопленых вачэй (А. Васілевіч).

12. Вызначыць склон і лік выдзеленых назоўнікаў. Указаць, якія формы замест гэтых старажытных форм ужываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, а таксама ў народных гаворках.

Взяў пань Літавор **две стырте** жита (*Літ. метр.*). так жь бобруеск **обѣ половины** (*Гр. 1387*). коли надобѣ што имѣ право вѣсити на **обѣ сторонѣ** (*ДПР*). поиде проч осадивъ тыи **два городы** (*ВЛ*). как бы за **двѣ миле** оное земли (*АВК*). а на кажоу днину оу его домоу **три столы** оубогим сиротамъ перыкримом и вдовамъ поставливаны (*ЖА*). в корчме пашковой вбито ми **два слуги** (*Літ. метр.*). и обе невестыце ся с нею (*Скар. КР*). и обещал ми у пущы моей **тры лашты** попелу выробить (*ИЮМ*). выскочыла а вѣхватила его за горло **обѣма руками** (*АТ*). и взаль мѣчъ вѣ **обе руцѣ** (*АБ*). конь ... вдарыл его всими **ногами чотырма** (*АБ*). виделом на брате его Бенедыкѣте на ругыце рану тятю, на запясты **палцы два** посечоных, **раны две** шкодливых (*АВК*). шапка оксамитъная женская кошовала дей **две копе** и грошей пятнадцать (*АВК*). от положенья того листу ... за **чотыри недели** (*ЛС 1588*). **обема руками** назадъ кидала (*БЛ*).

13. Назоўнікі мужчынскага і ніякага роду запісаць па старажытнаруску, размеркаваць іх па старажытных тыпах скланення і ўтварыць формы **Р** і **М**. склаонаў ва ўсіх трох ліках.

Акно, вока, здароўе, знаток, мора, неба, садоўнік, слова, халоп, язык.

14. Назоўнікі мужчынскага роду запісаць па-старажытна-наруску, размеркаваць іх па старажытных тыпах скланення і ўтварыць формы **Н** і **В**, склонаў ва ўсіх трох ліках.

Агонь, гаспадар, голуб, дзядзька, знак, зубец, непрыяцель, палачанін, садок, хлопеч.

15. Назоўнікі жаночага і ніякага роду запісаць па-старажытна-наруску, размеркаваць іх па старажытных тыпах скланення і ўтварыць формы **Т** і **М**, склонаў ва ўсіх трох ліках.

Баярыня, дарога, дзіця, злосць, мыш, поле, сеняцаць, сонца.

16. Да якога тыпу скланення (*jo асноў або *i асноў) адносіліся прыведзеныя назоўнікі? Па якой прыкмеце гэта можна вызначыць?

Голубь, зверь, зять, конь, край, лебедь, лось, медведь, перстен, полудень, рубль, тесць.

17. У чым асаблівасць скланення назоўнікаў з суфіксамі **-тель, -анинъ, -ѣнинъ** (тыпу **житель, случанинъ, словѣнинъ**)?

18. Расплумаць, чаму ў старажытнарускай мове не было назоўнікаў жаночага роду, якія б заканчваліся на **-тя, -дя, -бя, -ва, -мя, -ня**? Ці ёсць такія словы ў сучасных усходнеславянскіх мовах?

19. Супаставіць парадгімы скланення назоўнікаў з асновамі на ***а, *ја, *о, *jo** ў стараславянскай і старажытнарускай мовах, выпісаць скланавыя формы назоўнікаў з рознымі канчаткамі. Расплумаць фанетычныя змены, якія адбыліся з гэтымі формамі ў старабеларускай мове.

20. Вызначыць старажытную аснову назоўнікаў, утварыць клічную форму.

Дружина, жена, звезда, князь, отць, сосѣдъ, сынъ, челоуѣкъ.

21. Указаць правільнае і няправільнае ўжыванне клічнай формы ў наступных урыўках.

Не дѣло ли ны бяшетъ братіе начати старыми словесы трудныхъ повѣстии о пѣлку Игоревѣ; почнемъ же братіе повѣсть сию: съ вами русици хоуцу главу свою приложити; о Бояне слововиу старого времени; уже княже туга умъ полонилъ; О моя сыновца Игорю и Всеволоде! (Слово).

Сыну, поннеси ми пити; пане, для бога не пи того питя; королю, для бога будъ ми милостивъ; сыну мои Трыщане, ты ен мысани;

пане Говорнаре, я милую твоего Трыщана большей нияли себе; дочко, ты мои Трыщана (АТ).

Але гаў ты, пелгрыме, Бова вндед? выслуахи, королю, што тот пелгрымъ гаворытъ; очаровал еси, шатане, его, якъ борздо к тобѣ прывыкъ! мое витези, тепер ми вас потреба; Пулкане, нехан будеть на твою волю; родичко, што ся тебе поткало (АБ).

22. Ці ўсе назоўнікі ў старажытнасці мелі клічную форму? Як перадаваўся зваротак у тых назоўнікаў, якія не мелі клічнай формы? Ці мелі клічную форму словы іншых часцін мовы, акрамя назоўніка?

23. Назоўнікі з асновай ***о (*jo)** мелі клічную форму з канчаткам **-е (городе, стоже)** або **-ю (коню, врачу)**. Расплумаць паходжанне гэтых канчаткаў.

Назоўнікі на **-зь, -ць (князь, отць)** адносіліся да мяккага варыянту скланення з асновай на ***о (*jo)**, у якім клічная форма мела канчатак **-ю (коню, врачу)**. Чым расплумаць, што словы на **-зь, -ць** у клічным склоне мелі канчатак **-е (князь — княже, старць — старче і інш.)**?

24. У які час клічная форма знікла ў рускай мове і чым яна замянілася? Параўнаць дадзеныя з сучасных усходнеславянскіх моў.

Девыцы, красавицы, Душеньки, подруженьки, Разыграйтесь, девыцы, Разгуляйтесь, милые! (А.Пушкін). Звени, звени, златая Русь, Волнуйся, неуемный ветер! (С.Ясенін). Тише, ораторы! Ваше слово, товарищ маузер (У.Маякоўскі). Я не мать и не родня, хозяйка, чужие вовсе — приемыши (Л.Талстой). Товарищи бойцы, сынки мои, солдаты! Мы сегодня хороним нашего лейтенанта, последнего офицера, какой оставался у нас в полку (М.Шолахаў).

— Сулакойся, Ганночко. Усё добра будзе!.. (І.Мележ). Ой, які ты, браце ты мой, Ваця, фазэтны (К.Чорны). — Што ты кажаш, небарача, — кілі з Астапа рабочыя (М.Лынькоў). — Не, дачухна, — хрыпла прамовіў ён. — Няма чаго мне ўжо туды ехаць (А.Кулакоўскі). Мартыне, мой голубе! Вырваўся ты з панскай няволі, і гэты карабін, што лёг на тваю нежывую руку, здабыў ты, баронячы сваю волю (Я.Колас). Углядайся, мой сыне, пільней углядайся ў святыя абрысы бацькоўскай зямлі (Н.Глевіч). — Куды ты, Іване? — пытаецца цяплівая і ціхая жанчына — маці (Я.Брыль).

(АВК). збожъе готовое все отъ мала до велика побрали и мне са-мого з дому выгнаши (АВК). естли бы чѣвъкъ простого стану другого человека тежъ простого стану... на забить (ЛС 1588). головщина маеть быти водлугъ стану шляхетского (ЛС 1588). Ижъ сам ѣ въ росказане голосу архангелового... (Каз.), редкий ѿнъ минул без снугу (БЛ).

27. Визначыць, якія формы выдзеленых назойнікаў з'яўляюцца больш старажытнымі.

И шед в поле с Литовскимъ воискомъ побилъ татаровъ (ССЛ) и почне тот Воидило з нѣмцы соимы чынити (ЛР). овса бочокъ четьрнадцать (АВК). протож бы тое смиренъе вѣчно стояло непорушено со обою сторону, межи нами **полочаны** и **рижаны** (ДЛР). иже яко кажоут **дкторове** и **мистрове** тсачию дирь его сѣяа голова была преколота (ЛХ). иже каждый сторожъ тых до-мовъ знаеть **кони** и **звѣрата** (АТКВ). а потом жаловали нам тыи мешане тот деи Васко елоза ыншими **товарыши** своими (Лит. метр.). А Дружнненна с пелтрымом ѿсталися въ стаини, и корол пошол с **паны** у палац (АБ). И кнзь великий Кестутей ѿпустил его з матерю его и з братею, и со всимъ его **скарбомъ** и со всеми **статки** (ЛР).

28. Визначыць тыл скланення выдзеленых назойнікаў, рас-тлумачыць ужыванне канчаткаў -а, -у.

Порадили мне **галасу**, **купервасу**, да бурачнаго **квасу**, мо-ху, **чортополоху** и яще нечаго троху (Инترم.). **року** 1564 месеца генваря (ДЕ). и до **кгмаху** входити маеть (СПТ): тую працу на себе подьнати, а **коштѹ** и **накладѹ** своего не жалѹючи (Салега). того жъ лета взяли къ свержну двадцать и три ведри **меду** пресного (Лит. метр.). а товара еси ѿяль на 3 берковьскы **воску** (Гр. 1300). на добровольной дорожѹ вжо по абдыкацѹи его королевское милос-ти зъ **монастыря** Касуцкого тутъ до Вильни ѿдучому, о взятъе челядника его Андрея Буткевича (АВК). Приведено теде дорогое а сѣое, дѣа сѣаго начале, яко жожа а крепкого каменѣ адаманта, вѣри, то ест фешдора... до царѣ самого (Лр.). котель меденый въ четьри камѣни безъ полдесѣта **воска** (Лит. метр.). онъ ми того **воску** не отдаеть (АВК). яко гды який богачъ готѹючи з коштовных

— Зробі, жінко. Дуже це хитра страва,— сміється Мирон (М.Стэльмах). Краю мій, ти, краю, кращого нема, як тебе, розмаю, та по всіх світах (У.Сасюра). — Я на одну хвилинку, мій голубе! — молишь Мотря (П. Мірны). — Благослови, отамане, Чайки поспу-скають Та за Тендер погуляти, Турка пошукати (Т.Шаўчэнка). Ой, му-зо-чарівнице, ти, вірна помічнице, пролинь до мене з неба! (Л.Українка). Місяцю, князю, Ти, чарівниченьку! Смуток на твоєму Ясному личеньку (І.Франко). Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате. Маєш крипа, маєш силу, коли літати (Т.Шаўчэнка). Що таке наука, молодий чоловіче, мені трохи відомо як членови-кореспондентів Академії наук (З.Мароз).

25. У помінках старабеларускага пісьменства ў функцыі за-ротку ўжывалася як спецыфічная клічная форма, так і форма на-зоўнага склону. Прааналізаваць прыведзеныя сказы і слова-злучэнні і вызначыць форму назойніка. Калі ў тэксце сустракаецца клічны склон, то побач запісаць гэты ж назойнік у форме Н. скло-ну і наадварот, пры назойным склоне запісаць назойнік у клічнай форме.

Матухно зезулюхно утухно панюшко, сподарыня сѣнце мѣць звездухно, дай крошку хлеба (БЛ). И твоя кѣже воля тако будет (ЖЕП). Беда мне снору мои свѣчо ѿчью моих (ЛХ). Слышиш ли възлюбленныи мои брате, ижъ ты самъ ѿдъ остерегаеть (Будны). Деть, иди нине роби в виницы моей (Цяпінскі). Добре милосчивая королевна, для вашей милости то вчыню (АТ). Найяснѣйшій ми-лостивый король, и на меня ласкавья паны братія! (ЛМ). О, Аф-насий, иди до Царя Михаила (ДЕ). Жонка глядзи кали поп прие-дзидъ, приумѣй яго харашенька чимъ нибудъ (ШК).

26. Прааналізаваць формы назойнікаў мужчынскага і ніякага роду роднага склону адзіночнага ліку. Указаць, які канчатак мелі такія назойнікі ў старажытнарускай мове.

Радость живота моего (ЛХ). люди того мѣстца и дому (АТКВ). вижю тебе сторожа старости моее (ЛХ). вбили до смерти доброго чѣвка волостного на имѣ Михаила (Лит. метр.). того ре-месла потросе умел, ино не от него, але от небожыка отца сво-его научилъ (ИЮМ). а он былъ сын одного короля (АБ). И кнзь ве-ликий Якеило вельми ся урадовал пръезду великог кнзя Витов-та (ЛР). Я Тихон Васильевич, возный гдѣрський повету Меньского

34. Визначыць тып скланення выдзеленых назойнікаў, ука-
заць, якія скланавыя формы з'яўляюцца больш старажытнымі.
Пад уплывам якіх форм з'явіліся новыя канчаткі?

І оть тьсти своего оть Андрѣя (ЛЛ). Женися у богата тьстя
(СДЗ). И възмолися Котянъ зяти своему (НЛ. Л). Посрѣдѣ оуглии
огньныхъ (СБ. 1076). Веля емоу поклонитися огневи и болва-
номъ (ЛЛ).

35. Даць гістарычнае тлумачэнне выдзеленым формам на-
зоўнікаў множнага ліку. Ці захавалі гэтыя назойнікі ў сучаснай бе-
ларускай мове першапачатковы канчатак меснага склону множна-
га ліку?

Якая здарыцца прыгода ў маім блуканні без дарог?.. Ідуць,
ідуць у вечнасць годы, Як хмаркі ў сініх небях (Я. Колас). І та-
кая надзея ў грудзях, і такая бадзёрасць і слодыч. Мо затым,
што снягі на палёх, а рака пад скляпеннямі лёду (У. Дубоўка). І я
здзіўляўся часта, як ён мог Праз век спрачацца з бурамі ў палёх
(К. Кірэнка). Так прайшло, мінула, Што калісь жыло, у курганох
заснула, Зеллем зарасло (Я. Кулала). Пала раса; у палёх Зага-
рэліся пацеркі мілых Жоўта-чырвоных агнёў... (М. Багдановіч). А
ў палёх, палёх Ды большнэг палёг, Зацвілі сады Цвётам-
шэранню (П. Трус). Ты запёў нам песню аб барох сасновых, Аб
пахільных ў полі, сумных дзясятках, Аб цудоўных межах з цвётам
васільковым, Што здаюцца часта на чужыне ў снох (Л. Геніюш).

36. Расстлумачыць паходжанне выдзеленых форм назойнікаў
з асновай на *і. Якія з гэтых форм не замацаваліся ў сучасных
усходнеславянскіх мовах?

Благоволение отъ митрополита Ризьского, ко своему мила-
му сынови, князю великому Федору (РЛА). Сыне члвчій сторожем
оучинилемъ тебе домови израілевому (ЕК). рекла коу сыноу
своемоу (ЛХ). сѣну и Бѣу своему (Карл.). по волу узяти имаеть
(АЗР). они мене зграбили ўзіли ми два волы (АВЗС). жита вее-
ного бочокъ троха з верхемъ дванадцать (АВК). даровавши его
розмаитыми дарми и многцэнным коштомъ в золотых седлах и в
зброах и ѡтпустиль его къ Москве (ЛР).

37. Утварыць старажытнарускія формы Н. і Д. склонаў множ-
нага ліку ад наступных назойнікаў. Параўнаць з адпаведнымі
формамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

потрав вечеру, з скарбу богатства своего чинить выдатыки, и не
боится оущербку (Макарыў). волна морская вчинится от вѣтра
высока (ЧМ), от великого вѣтру древа от кореня помит са
(Алекс.).

29. Назойнік хлеб у гісторыі ўсходнеславянскіх моў у родным
склоне адзіночнага ліку ўжываецца толькі з канчаткам -а. Чым
расстлумачыць гэтую асаблівасць?

Мъзѣда любодееици ледѣва стоить за единъ боханъ хлеба
(Скар. ПС). Чоловек не ўмирае без хлеба, да з хлеба (Прымаўка;
Тураўскі слоўнік). Большасць сабранага хлеба калгаснікі... па-
дзялілі паміж сабой на працадні (І. Шамякін). — Экой непосед, —
проворчала старуха, — на, вот тебе помтик, — и сунула в окошко
помоть чѣрного хлеба (А. Пушкін). Тим часом потреба зарабатывать
на шматок хліба забирае у мене весь час і сили (М. Кацюбінскі).

30. Перакладзі ўкраінскія словазлучэнні на беларускую і рус-
кую мовы, параўнаць канчаткі назойнікаў.

Гора снігу, мішок цукру, багато шуму, метр ситцю, смак меду,
чоловічого роду, навколо столу.

31. У якіх назойнікаў канчаткі роднага склону больш стара-
жытныя, чаму?

Домов (дамоў), городов (гарадоў), учеников (вучняў), сынов
(сыноў), столов (сталоў), рядов (радоў).

32. Назойнікі ніякага роду з цвёрдай асновай у родным скло-
не множнага ліку маюць як нулявы канчатак (акон, азёр, месц),
так і канчатак -аў (вокнаў, азёраў). Чым расстлумачыць наяўнасць
гэтых варыянтных форм у сучаснай беларускай літаратурнай мо-
ве? Якія з іх з'яўляюцца больш старажытнымі?

33. Расстлумачыць змены, якія адбыліся ў формах назойнікаў
у родным склоне множнага ліку.

Старажытнарускія формы	Сучасныя рускія формы	Сучасныя бела- рускія формы
безъ конь у сторожъ до городъ до полъ до моръ	без коней у сторожей до городов до полей до морей	без коней у старажоў да гарадоў да палёў да мораў

Городъ, годъ, домъ, крикъ, лесъ, листь, море, поводъ, учитель, хоботь, чинъ, шепомъ, юныцъ.

38. Праскланяць старажытнарускія зборныя назойнікі **листіе, братія, дружья (друзья)**. Параўнаць парадыгмы скланення гэтых назойнікаў у старабеларускай і сучаснай беларускай літаратурнай мовах.

39. Выпісаць з тэксту ўсе назойнікі, вызначыць іх тып скланення, род, лік, склон, устанавіць гісторыю кожнага канчатка.

Тогды за тое звера совито заплатити повинень будеть, а за винъ же ѿ пѣшѹ чужюю стрелати ходиль, масть седети ѿ везенью в замкѹ або в дворе нашомъ, шесть недель, и не масть быти выпѹцонъ з везенья, ажъ за зверъ заплатѹ ѿчинить, а где бы панъ того стрельца або ѿрядникъ на рокъ ѿ врудѹ зложонны не прибыль, тогды вжо врудъ самъ масть того стрельца, такъ ако вышеи ѿписано, сѹдити. А естли бы хто застрелиль албо раниль звера ѿ своеѹ земли, а тотъ зверъ ѿшоль бы ѿ чужюю землю, тогды хотя за раньным зверомъ череѹ границѹ ѿ чужюю землю ни хто ходити не масть, а хто бы за границѹ зашедшы звера того добыль, тогды таковыѹ же вине ако вышеи в семъ артыкулѹле естъ ѿписано поддегаеть, вед же за волькомъ и лисицою зо псы и на чужыѹ крѹнтъ в полѣхъ и в зарослахъ волно ехати, только бы шкоды акоє в подоптанью збожѣ не вчиниль.

(ЛС 1588)

40. Вызначыць склон, род і лік выдзеленых назойнікаў. Расклумачыць гістарычныя змены, якія адбыліся ў гэтых формах у сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Прощѹ рачѣте жѣ всѣм тѹю працѹ ѿ мене вдѣѣ не принати А маючы **вольности** свои **правомъ** добре ѿбъварованыє, того постерегати, абысте до **сѹдовъ** и до трибуналовъ, не только людей добрыхъ а тыхъ правъ нашихъ добре ѿмеєтныхъ ѿбирали, але боимъхъсе пана бога а цнотливыхъ, Которые бы не для **пожыткѹ** своего а кѹ **шkode** ближнего для лакомства своего и для подарковъ права выкрѹчали, але простымъ трыбомъ, идѹчы светое **правды** и справедливости постерегали, А тѹю вольность которою се тешим в целости намъ заховали. С тымъ се **ласце**, и милости вашѣи брательскоѹ порѹчаю.

(Прамова Л. Сапегі на Варшаўскім сейме 1588 г.)

41. Расклумачыць паходжанне выдзеленых форм назойнікаў у творах сучасных беларускіх пісьменнікаў.

Якой асветай і культурай Твае здзіўлялі гарады — Не толькі **Полацак** ці Тураў, А й **Друцак**, зніклы назавжды (Н.Глевіч). Тром родным **братом** Бог даў аднакі розум, аднакія мыслі і думкі (Я.Колас). Як дрыжыць спяса ў вачах сіроцых, Як гудзе агонь на **небясі** (Я.Янішчыц). Будуць і ў нас адпачынак і свята, **Косю** адданы мой, **косю** крылаты (Г.Каржанеўская). **Народзе** мой, якія словы Ты шэпчаеш, зорачы **вачмі** (М.Мятліцкі). Высокія хвой Над быстрай **ракою** Гутораць з **сястрою** — Півучай **сасною** (К.Кірэнка).

42. У тэксце з апавесці У. Караткевіча «Сівая легенда» вылучыць назойнікі. Адзначыць словы са старажытнымі формамі канчаткаў. Асобна запісаць назойнікі з новымі формамі, узнавіць побач старажытнарускую форму гэтага склону.

У гэты вечар над вежамі свяціў месяц — такі пяшчотны, аліўкавы, ружовы, — так бы і з’еў яго. А ў байніцах таксама сямтам гарэлі агеньчыкі. І на сэрцы было лёгка, таму што ў нас, ваякаў, ад нараджэння заўсёды лёгка на сэрцы, калі мы жывыя.

У адказ на трохкратны гук нашага рога з вежы над брамай тройчы праспявала дуда, і гукі яе ў майскім вясёлым паветры таксама былі асабліва сумнымі і празрыстымі. Гэта было такое паветра, што яго хацелася піць.

Хрушч ударыўся аб маю кірасу і ўпаў на грыву каня, бездапаможна перабіраючы лапкамі. Хрушчы на гэтай вар’яцкай зямлі зусім такія, як на маёй радзіме, — гэта трохі прымірае.

На майго каня ўпаў прамень святла са спадзornaга акна.

43. Выпісаць назойнікі з урывка з паэмы Я.Купалы «Курган». Параўнаць формы гэтых назойнікаў у беларускім тэксце і ў перакладзе на рускую мову.

Паміж пустак, балот беларускай зямлі,

На ўзбярэжжы ракі шумнаечнай,

Дрэмле памятка дзён, што ў нябыт уцяклі, —

Ўдзірванелы курган векавечны.

Дуб галлё распусціў каранасты над ім,

Сушазелле у грудзі ўпілося;

Вецер стогне над ім уздыханнем глухім. —

Аб мінуўшчыне ў жалёбах галосе.

На купалле там птушка садзіцца, пая,
У піліпаўку воўк нема вые;
Сонца днём распускае там косы свае,
Ночкай зоры глядзяць запатыя.

Между дубрей, болот белорусской земли,
На прибрежье реки шумнотечной
Дремлет память о днях, что ушли, протекли —
Одернелый курган вековечный.
Древний дуб распростер свои ветви над ним,
В груди вцепился репейник кромешный,
Ветер стонет над ним воздыханьем глухим,
О былом голосит неутешно.
Посвист птиц на Купалу разнесится там,
Люто волк на Пилиповки воет,
Солнце косы там чешет свои по утрам,
Ночью небо глядится живое.

(Пер. Н. Кісліка)

44. Зрабіць поўны граматычны разбор назойнікаў па ўзору:

Слова ў тэкście	Пачатковая форма	Старажытная аснова	Род	Лік	Склонавая форма	
					старажытная	новая

0. головщинахъ ремесныхъ люди. Золотарѹ шганисте пѹшкарѹ, гафтарѹ, малерови соколникѹ машталерѹ, кравцѹ, гафтарце, ковернику, ткачу, слесарѹ столмахѹ, дойлиде ковалю столарѹ, псарѹ возницѹ, мѹларѹ шевцѹ гончарѹ, тым всим голвицины по тридцати копѹ грошей, а навезки по три рубли грошей а жонамъ ихъ совито потому ж и иншимъ ремесникомъ которихъ тутъ не написано масть быти плачоно шко и тымъ вышеи менованымъ а жонамъ ихъ совито (ЛС 1588).

Даемя тежъ доброволенство всим мешаном подле давного шбычаю брати дерево на будованье домовъ их и тежъ на кѹхню в

борехъ и в лесехъ за три мили школо мѣстыца в нашихъ борехъ и в лесехъ и в пуцахъ шкромѣ бортного дерева которого жъ рѹшить не смеють (Прывілей Мінску 1499 г.).

В ночи были немилостивые страхи великие дожды квалтовные дома подрывали, верхи позносили, яко черезъ всю тую ночь не засыпали люде, по поламъ ѹ пастѹховъ статки градомъ побило, А в лесе деревсмъ, у кѹла Головинского много стирть з житомъ перунъ пожогъ, по селамъ статки мало не вси побивъ градъ по полямъ (БЛ).

Займеннік

1. Вызначыць значэнне і склонавыя формы займеннікаў у старажытнарускай мове. Параўнаць іх з адпаведнымі формамі займеннікаў у сучасных рускай і беларускай мовах.

И приспѣ осень, и помяну Олегъ конь свой, иже бѣ поставил кормити и не вседати на нь (ЛВЛ). Святыи же моляше я да и помимуть въ слѣдъ себе и сплутника и съ творяти и съ собою (ЖФЛ). Се азъ недостойныи игумень Даниль Русския земля, хужши во всѣхъ мнѣхъ, смѣренныи грѣхи многими, недоволенъ сый во всякомъ дѣлѣ блазѣ понуженъ мыслию своею и нетерпѣниемъ моимъ, похотѣхъ видѣти святый градъ Иерусалима и землю обѣтованную (Хадж. игумена Данила). А се вы повѣдаю, дѣти моя, трудъ свой, оже ся есмь тружаль, пути дѣя и ловы с 13 лѣт (Манамах). Послушах сына своего, написах ти грамоту: аще ю приммеш с добромъ, ли с поруганьемъ, свое же узрю на твоёмъ писаныи (Там же). И рече ему буй туръ Всеволодъ: Одинъ братъ, одинъ свѣтъ свѣтлый — ты, Игорю! оба есвѣ Святъславлича! Сѣдлай, брате, свои брѣвыи комони, а мои ти готови, оспѣдлани у Курска напередѣ... (Слово). Не корабль толпит челоуѣка, но вѣтръ; тако же и ты, княже, не сам владѣши, в печаль введут тя думцы твои (Мал.).

2. Выпісаць энклітычныя формы асабовых і зваротната займеннікаў, вызначыць іх пачатковую форму, лік, склон. Ахарактарызаваць спецыфіку іх ужывання ў помніках старажытнарускага і старабеларускага пісьменства.

Молите ба за ма и за моѣ дѣти (ГМ). кто же дръзнеть сътвори се... властелинѣ или князь или пискоупѣ или игоумѣнѣа или инѣ которыи любо члѣвѣ а боуди ємоу клатва си (Надліс). реч же єму варяхько не ходи княже оубьють та (ЛЛ). И повелѣста ми, иконом и ключарь святого гроба, принести ми кандило свое съ маслом (Хадж. ігумена Даниїла).

Что са дѣиєтъ по вѣрѣмьнемѣ то ѿидето по вѣрѣмьнемѣ (СГ). ѡже ѿць мои мыслить причтати ма мужеви (ЖЕП). На воли в корчме пашковои вбито ми два слуги (Лит. метр.). Катихисисъ слово естъ греческого языка, сказует же са на словенскую рѣчь оглашеніє или гласомѣ ученіє (Будны). Хота ми умерети, а мушу Трыщана вморит (АТ). покорне та прошу абысь єй отпустил пнев (Там жа). И рече Бово: Пане, выслухаи ма: я в них просить дла бога, а ѡнѣ ма вдарыл головнею и всего ма зъжогѣ, а я са єму боронил. Не меи ми за зле (АБ). и приняль ю с великою честію и радостию (Свіла). А потомѣ, удавши се на службу, трафяли ми се теки паны, которые ме оборочали до браня поборовѣ и чиненя личбѣ (ДЕ).

3. Растлумачыць змены, што адбыліся ў формах роднага (вінавальнага) склонаў.

Старажытнарус. мене, себе, тебе.

Сучасныя рус. меня, себя, тебя.

Сучасныя бел. мяне, сябе, цябе.

Ці сустракаюцца ў беларускіх гаворках формы **мене, себе, тебе**?

4. Растлумачыць змены прыназоўніка і займенніка ў спалучэннях.

Агульнаслав. кѣнѣ єму, сѣнѣ имѣ, вѣнѣ емѣ.

Старажытнарус. кѣ нєму, сѣ нимѣ, вѣ немѣ.

Як змяніліся гэтыя спалучэнні ў сучаснай беларускай літаратурнай мове?

5. Расказаць пра асноўныя гіпотэзы аб паходжанні форм займенніка **я**. У якіх мовах і зараз ужываюцца формы **азь і яз**?

6. Неасабовыя займеннікі мелі асобнае займеннае скланенне, цвёрдую і мяккую разнавіднасці. Праскланяць у адзіночным і множным ліку словазлучэнні **тѣ городѣ, та рана, то сребро**.

Падкрэсліць формы займеннікаў, якія захаваліся ў сучасных рускай і беларускай мовах.

7. Аднавіць старажытнарускія формы займеннікаў перыяду X–XI ст.

Бел. ніхто, нішто, чый, хто, што.

Рус. никто, ничто, чей, кто, что.

Укр. ніхто, ніщо, чий, хто, що.

Ахарактарызаваць гукі ў адноўленых формах займеннікаў.

8. Вызначыць род, лік, склон займеннікаў у сказах са старабеларускіх тэкстаў.

А ѿ кого будеть какаа обида нашему монастырю ино домотрат и боронить намъ самимъ а по нас роду нашему (УГ 1399). А мы всю маетность и люди его с тымижъ послами твоими с панства нашего выпустили, якожъ о томъ и о инъшихъ речахъ, о которыхъ еси до насъ писалъ, ширей черезъ гонца твоего Андрея Михайлова до тебе описати, кажемъ и тебе отнаймимъ (КПМ). А Говорнаръ в тот час был на господе и доведал са. што Трыщанъ естъ в темниці, и был ѿ том велми жалостен, рек самъ к себе: ѡ есми загиб, нигдѣ не мам веселя, а ѡ себе не вѣм што ми будет (АТ). И прышол мой отецъ и Маркобрун, и поимали моего ѡтца и Маркобруна, а я, злочастница, поставили Бова в тот час витезем и тогда са есми довѣдала, хто его ѡтец (АБ). а княжатомѣ и паном Римскимъ шлахте и всему послолству крывды и втиски великие чынилъ дла чого ж всакый подданныи его дла великоѣ ѡкрутенства и невставичности его не был нихто павэн а ни бззпечонъ (ЛР).

9. Вызначыць склон і разрад па значэнню займеннікаў. Укажаць найбольш старажытныя формы і формы, якія ўзніклі пазней.

Се азъ мьстиславъ володимиръ сѣѣ держа роусьскоу землю въ свое кнажение повелѣтъ єсѣмъ сѣоу своємоу всеволодоу; а се ѡд всеволодѣ далъ єсѣмъ блюдо серебрѣно (ГМ). и реч єму володимерь. можеши са с ни бороти (ЛЛ). бѣда мне иже нинєка ѡпоустѣла есми... теперь росселоса зеркало мое и згиноула на дея моя (ЖА). не мають шѣкодити стаѣи и подводѣ брати але себе слугамъ и конем своим за пѣзи водле торгу цѣною куповати будут повинни (ЛС 1566). и ѡное мешкане ихъ над тыми реками

вельми са имь подобало и назвали туо землю Жомоить (ЛР). И то есть наша волност, которою се мы межн иншими народы хрестиянскими хвалимъ же пана ижбы водле воли своее а не водле правъ наших пановал над собою (Salega). Уставѹемъ хто бы чые ловы квалтомъ половиль тогда томѹ в чые пуши бѹдетъ половиль маєт квалтѹ заплатити дванадцать рублѣ гроше (ЛС 1588). Я самъ коли по домовому уберусь, то еи мосць пани Мсти-славска малжонка моя натѣшиться и посмотрѣть на меня не можеть (ЛМ). Схъци мнѣ, ци ведаеть то ета мая баба, што я, въ ета лиха попався, и ѣтымъ бязделлимъ обчилався, кали бѣ уже и на свѣцѣ не было, а всіо яна якъ вѹжа вилами, такъ мянѣ, инѣ идзи дакъ идзи у любавичи (ШК).

10. 3 прадмовы В.Цяпінскага да «Евангелля» выпісаць займеннікі і зрабіць іх поўны марфалагічны разбор.

У з о р в ы к а н а н н я

Слова ў тэк-це	Пачатковая форма	Разрад па значэнню	Род	Лік	Склонавая форма		Сучасная беларуская форма
					старажытная	новая	

Зъ ўбогое своеє маєтнѣсти народохъ моемѹ хсѹстѹю, на которой і те^а при ней и на имѣ^ачюу хота^а то было невеликое вѣо але на-кадохъ, а зааца кнѣ старѣ^а давнѣ^а. на ро^аныхъ и невя^акнѣ^а месца доставлючи. На^а то еше в минууле лѣта та^акѣ дороги але друку^а и потребъ^а томѹ належа^ачѣ^а подымлючи. а прѣве^а все до того зачинаючи зновѹ, а вельми^а сто^а ве^а же прѣсе и до^ажачисе. и бы ми те^а, иже^а то не вѣо^а не нѣмечъ або не доктор и нѣиакѣи го-становенный межн попы. але з чого бы мѣли пана з выкрѣ^адѣмъ фа-лѣти и радѹватсе. же зъ и^а з посре^ачоу рѹсѣнъ и^а имъ своєи рѹси оусладо^ачючий. бы ми мовѣо іако то призванто бывасть и такою неважнѣстїю, вѣгардохъ, а некоторые вѣсто помочи або даки, и

зазороствю платити хотѣли. не ѡ^ано ми тоє все даа^а моеє повѣ^аности. и кѹ^а нѣ^а змычливѣсти, не є^а прикоо, але и ѡвше^а, за ласкою пѣ^аа бѣа. вѣа^ано, стареючиса о и^а збавѣ^аносѣ, а на ѡстатокъ оучѣствное, и за-цнос^а хоу^а и оупреимо^а срѣ^аца моего и^а показова^а, и то кѹ^а фаме бѣиен кончить: Бжѣ бо а еше хота^а то не бѣ^а болшое троу^аности пришло.

Приметнік

1. 3 урыўкаў са старажытнарускіх тэкстаў выпісаць іменныя і займенныя формы прыметнікаў, вызначыць разрады прыметнікаў па значэнню, род, лік, склон.

Покладаеть ѡфросинѣа чѣстныи крѣсть ... чѣстное дрѣво, бесѣцнѣо (Надліс). Оже придетъ кровавъ^а може на дворъ или синѣ то видока емоу не искати (РП). во мнозѣхъ же времѣнѣхъ сѣли суть словѣни по дунаевѣ гдѣ ест ныне оугорска земля и болгарска ѿ тѣхъ словѣнъ разидошася по землѣ (ЛЛ). Рече Кончакъ ко Гзѣ: аже соколъ къ гнезду летитъ, а вѣ сокола опута-евѣ красною дѣвицею (Слово). поидемъ съ идущимъ на сѣрсть волную: возмемъ крѣсть свои претерпѣниемъ страсти всакоя, ѡбиды (Тураўскі). и ишдыше раби ти на пѣти. събѣраша всѣа. иже обрѣтоша зѣлыи же и добрыи и наплѣниша бракъ възле-жачиихъ (АЕ). и возмуть на са прутѣе младое, бѹють са сами, и того са добѹють, егда влѣзуть ли живи, и ѡблѣются водою студе-ною, тако ѡживуть и то творать по всѣа дни (ЛП). володимерь же възвратиса вѣ кыкѣвѣ с побѣдою и съ славою великою (Там жа).

2. Приведзеныя словазлучэнні паставіць у месным склоне адзіночнага ліку, назоўным і месным склонах множнага ліку. Адза-начыць выпадкі фанетыка-марфалагічнага чаргавання зычных.

Зѣла моуха, дорогы дроугъ, хытръ врагъ, магыкъ поухъ, крѣпкъ домъ, бѣло тѣло, милъ челоувѣкъ.

3. Вызначыць сінтаксічную функцыю іменных прыметнікаў.

А оже кто всѣдетъ на чюжь конь не прашавѣ, то з гѣвы (РП). Також полочаном и видѣбланину волно гостити в ригу и на готъскы берегъ (Гердэнь). А еше юна еси возрастом, не можеси

5. Вызначыць сінтаксічную функцыю і стылістычную ролю кароткіх (іменных) і ўсечаных форм прыметнікаў у сучаснай беларускай мове.

Вечна родны тыя губы, Што нас змалку цалавалі (К.Кірэнка). Грукні ў акно, вясна малада, Грукні ў акно, калі сівер з паўночы (Ён жа). Наўна-нявінныя сны, Як птушка-вястушка Дружыла (Р.Бардулін). Сваяча бліскучая зіея, Каб расступілася імгла; У яе агні — краса жывая! — Яна прыгожа і святла (М.Багдановіч). А вада — як шкло празрыста, ў ёй лабачы ты ўсё чыста (У.Дубоўка). Клікаў хлопцэ дзеўчыну Маладу, Клікаў у крынічаньку Па ваду (А.Лойка). Устанеш летам раней зоркі, Пойдзеш перша ў поле... Ох, дачушка, хлеб твой горкі, Горка твая доля (Я.Колас). У грудзях хвалюецца адвага, Хвалюе буйну галаву... І ён, упоены развагай, Схіліўся ў думках на траву (П.Трус). О, як ён клаўся, свежы бохан, На бел абрус ці на рушнік! І пры размове нават з богам Так не свяціўся працаўнік (Н.Глевіч).

6. Расплумаць фанетычныя змены, якія адбыліся ў стара-славянскай мове пры ўтварэнні поўных (займенных) форм прыметнікаў.

Р. склон: добрага — добрааго — добраго; сinyaго — сinyaго — сinyaго.

Д. склон: добруему — добруему — добруему; сinyaему — сinyaему — сinyaему.

7. Расплумаць паходжанне старажытнарускіх канчаткаў -ого, -его (родны склон) і -ому, -ему (давальны склон): **доброга, сinyaго; добруму, сinyaему**. Якія змены адбыліся з гэтымі канчаткамі ў беларускай мове?

8. Прааналізаваць выпадкі ўжывання варыянтнай формы творнага склону адзіночнага ліку прыметнікаў жаночага роду. Расплумаць паходжанне канчатка -ой (-ай) ва ўсходнеславянскіх мовах.

Князь же великий Витовтъ зата своего великого князя оучти и оудари различными дарми... и упоусты ко граду Москве с великою честію (СЛ). Потомъ немного минувши король поехал в ловы з доброю дружиною (АТ). и принялъ ю с великою честію и радостію (Сівіла). инъшое питье чужое бочкою целою тыи купцы чужые не будутъ смети под меру меньшую ани продавати ани куповати (Лит. метр.). шуба кунья адамашкою черною крыта с пуг-

понести тлготы мнишескаго житія (ЖЕЛ). яко река дивнаа мелка (Скар. прадм.). азъ же того не свѣмъ занже бѣхъ тогда млад (ССЛ). а коли боудеть бровь оуподоблѣтиса белости и тонка, се оуказуеъ на гордость, бров же помернаа и черна, се есть ростопротенѣ и разуменѣ (АВ). сабор знову к войску скочилъ и сказалъ князю владицеру, великий князь дмитре^в ивановичъ, живъ и царствуеъ (СМП). И рече к нимъ Ноеми не зовите мѧ Ноеми то есть красна, но зовите мѧ Мара еже ест горька, понеже наполни мѧ гдѣ вельми горькостями (Скар. КР). бѣаше прѣрочица звѣздарка именемъ сивилла, а та бѣаше велми моудра (Сівіла). в той же день двородержецъ доуданѣш именемъ прѣстѣпи ко алеѣ^вандрѣ, любимъ бѣаше алеѣ^вандромъ, и вѣренъ зѣло, и храбръ конникъ (Алекс.). былъ то^в цесаръ августъ запалчив и гнѣливъ велми, ижъ многих и на смерть здавалъ нерозсудне (РЛ).

4. Расплумаць паходжанне выдзеленых форм прыметнікаў. Выпісаць асобна старажытныя іменныя і ўсечаныя формы прыметнікаў.

Дам ти ѿдно зѣлье бѣло якъ снѣгъ (АВ). Золота улочка была отворена (ПСРЛ). Ясна рѣчь иже сими словы апостолъ выхваляеть (Будны). память человеческая есть коротка, если бы писъмомъ подпирана не была (АВК). и прѣсталъ в другое прѣстанище, которое то прѣстанище велми хорошо, а градъ красен (АТ). азъ отъ страха твоего мертвъ есмъ (Троя). быс метежъ великъ в Литовской земли (ПСРЛ).

Зялёна траўка-мураўка, Стаіць палац з трыма акнамі. У адно аконца ўзышло ясна сонца, У другое аконца — ясен мясячык; Асеня ночка, асення ночка Цёмна і вяліка, цёмна і вяліка; — Ой, чаму, селязень, чаму, селязень, Рана-рана, смуцен, не вясёл? Ты, дубочак, ты, зялёны, Шырок лісток на табе. Ты, малойчык, белудалы, няма праўды у цябе; Ой, сівы конь бяжыць. На ім бела грыва. Ой, панаравілась ой, панаравілась Мне тая дзяўчына; Ой, у полі верба расла. Там стаяла дзеўка красна. Не так красна, як ўрадліва, Яе доля нешчасліва; Зайдзі, зайдзі, ясна сонца. За круту гару, А з сваей міленькаю Трошкі пастаю; Дробна птушачка, невялічка Па ляшчынцы скача. Дурна дзевачка, неразумненька Па малойчыку плача (Зб. «Песні сямі вёсак»).

сти мёрной запалены (Алекс.). А о то знагла страхъ мя огорнулъ, и туча червоная слонечная, подъ часъ всходу солнца (Філіп.). а у клетки нашли: шубка лисіа, сукномъ муравскимъ крыта, колпакъ оксамитны соболцомъ подшит, портыки люнски чирвоныя (ИЮМ). тотъ Лиздѣико мовить господару княже волкъ великий жёлтзый знаменуєт город столечный тут будетъ (ЛР). а еже очи его сєрєднїи и мало глубоки и русмисты, или черны, се ес расторопотный и разумный, дреуголюбовый (АВ). тамже згинулѣ Оникей Униховскій, человекъ сердца доброго и великого захована (ДЕ). мають справити ратушу под которымиъ жо будутъ мети краминицу и клетки хлебные и комору пострыгальную (Літ. метр.).

11. Вывзначыць форму (поўная ці кароткая) і сінтаксічную функцыю прыметнікаў у народных гаворках.

Азяро ў нас нільзя скъзаць, што йано бальшойа, но й нї саўсім малайа, такім зїгагам. Но рыба мелкайа, крупнайа мала калї ловїцца, дужа рэтка, а ўсё мелач (Расонскі раён). Раньшы была бульба нейкайа дробнайа, жылаватыйа, а цяперїцка харошыйа бульба (Шклоўскі раён). Ля Кругліцы галплё сїня ад йагїд. Мамка мыйа, сїня-расьсїня (Кармянскі раён). А дарога нашайа была можа вёрст тры, з адной стараны велькі лес густы і з другой велькі лес (Воранаўскі раён). Выйдзя, бывала, дзяўчына маладайа за старога, нєлюбїмага, наплачыцца йана, нагаруїцца. А йаго сямїа старайїцца на йаїе плєчы ўзвалїць усякую чорную работу й цяшкуйу, і сьвет не мїл йой (Маладзєчанскі раён). Йак пороунайеш цяперашню жытку чоловєчу ж жыткойу людзєй колїсь, то про колїшне і ўспомїнаць нї хочацца (Ганцавіцкі раён). йєсць та кый баночки, упускайемо эту баночку в холодную воду, збырайєц-ца смытанка (Камянецкі раён). Мухоморы йє, краснюкы по берєзам. Багнюкы (махаўкї) хорошы такы растуць, йушка жовта-жовта йак зварыш (Маларыцкі раён). А самы меншы той лепш за ўсїх вуграў – йєму й хата осталаса лучча, і зємля лучча (Брэсцкі раён). (БД)

12. Вывїсаць прыналежныя прыметнїкї, вызначыць іх род, лїк, склон. Параўнаць іх з адпаведнымї формамї ў сучаснай беларускай лїтаратурнай мове.

Князь Богданъ Соломерецкій, староста кричевскій и луцкїй... панну євву баркулабовну, старостянку дисенскую, у стань

вицами (Там жа). В сполной братерской млѣти и згодѣ по смерти шотцовской розширили панства (Стрыльк.). шт сна тєды збўдївшиа, срдїце свое мало перед тымъ зафрасованое и болєсное, радостью и оуфностью, и насолодїшею светлостью наполненное нашолѣ (ГВ).

А галасіць пачне ўдавой Завєя сумна за акном, — Пад коўдрай пышнай снегавай Ты бѣшся срэбным рукавом (М.Смагаровіч). Скажу, як стукне зноў былое Рукой кашчавай у акно: Я з беларускаю зямлєю Звянчаны доляю адной (А.Звонак). Пастаїць на процїпелым ганку, Паглядзіць, як на акне фїранку Захїнаюць голаю рукою, Тонкаю, а бєлаю якою! (М.Лужанін). Касяк гусей над борам парадзєў. Сумує бор пад сыты крак качыны. У рыжай верасовай барадзе Прабїлєся сївінка павуціны (Р.Барадулїн). Там, за рэчкай за кругою, За пакатаю гарою, Не паўстанцы ў цёмным лєсе, — Гэта хлопцы на начлєзе (П.Трус). Дух перавєўшы, парасторкаў Вяргїні ў слокї з вадой І, нїбы сцєнь, замєр Вячорка — Сам-насам з горкаю журбой (Н.Гілевїч). І слаталєў єн смагу Бясконцай новай рацї, Гнєў большыў і адвагу Слязою горкай мацї (А.Лойка).

9. Расплумачыць паходжанне канчаткаў выдзелєных прыметнїкаў.

Жылї мы верай — не кляцбєю, Служылї Праўдзє, як маглї. Ахвяраваць маглї сабою Для шчасця роднае зямлї (А.Звонак). Сплїсїся, хто сєрца мнє колє, — Няма нї крывї больш, нї слїз! Душа ад пакуты скуголіць У цвєцє зламанае слївы (А.Моркаўка). Дзєнь добры вам, лясы і далї, Прасторы вольныя зямлї Я зноў мїж вас, пагоркї-хвалї, Палоскї цьмянае раллї! (Я.Колас).

10. Вывзначыць сінтаксічную функцыю поўных форм прыметнїкаў.

Рокѣ 1586 зїма была велмї снежнаа морозы сїлныє, метєлицы велїкїє, так же и весна велмї неуставїчна была (БЛ). Мїрность во всемъ была єму якобы природна: покормї и напої скромный и воздержный, сонъ мїрковный, бдєнїє штоночное, правило штоденное; плачь покутный завжды, смѣхъ роспустный нѣколи, wskлаба лєдвш коли, гнѣвъ безпотребный нѣгды, жартъ легкомыслный нѣ в мысли (Сматр.). Былѣ александрѣ стану сєреднєго, долгои шиї, очью ясных, ягоди обличья єго ку ласкаво-

малженский за себе взял (БЛ) и поимал слугу его на има янчика который з господынею тоє карчмы пашкового из людьми побили мои слуги и кони побрали (Лит. метр.). Аще ли же помыслиши ўмети Риторику, еже есть Красномовность, Чти книги Саломоновы (Скар. прадм.). жаловаль намъ маршалокъ нашъ панъ алек-сандръ сольтановичъ на маршалковую нашу пани литаворовую панюю ядвигу (Лит. метр.). яко на людей королевских, тако и на бискуплихъ, и на митропольхъ и на владычныхъ (АЗР). ошелько а панъкратъ шапъки ставили и слалися до старца бобровъницъ-кого и до всихъ бобровъниковъ (КВЗС). была на той час згода и едность што по правилахъ штовъ светыхъ словенского и болъ-гарского языку ў руси добре звать (Бер. саб.). померлой белой голове Яковинной жоне, бондаревой, на труну дали золотыхъ два (ИЮМ). за лапату... за воловую и яловичью грошъ 1, а за вер-вову 5 пѣнязей (АЗР). на тотъ час, кгда за голосомъ Архгловымъ и трубою бозскою воскреснѹтъ мртвые (ГВ). люди тамъ въ мѣстѣ нашомъ Киевскомъ мѣшканють, бискупы, и митрополичы, и воево-дины, и архимандричи, и князскіи, и панскіи, и землянскіи, и Милпо-славчане и инши прихожіи люди (АЗР).

13. Растлумачыць паходжанне назваў: **Быхаў, Крычаў, Мсціслаў, Петрыкаў; Кіеў, Львоў.**

14. Праскланяць у адзіночным і множным ліку прыметнікі **бацькаў, матчына, сястрын**. Растлумачыць паходжанне склона-вых форм.

15. Ад прыведзеных прыметнікаў утварыць формы ступеняў параўнання. Вывзначыць, якія з іх гістарычна ўтвораны пры дапамозе суфікса ***-jes-** (***-jes-**) і якія пры дапамозе суфікса ***-ejes-** (***-ejes-**). Да якіх старажытных склонавых форм яны ўзыходзяць?

Высокі, вялікі, мяккі, лёгкі, рэдкі, стары, сухі, цвёрды, чысты, добры, злы, мудры, чэсны.

16. Вывзначыць спосабы ўтварэння і значэнне ступеняў па-раўнання прыметнікаў у старабеларускай мове.

То оужо коли оучоула пресмоутная матка, бегом как болшим могла до него плачючи пришла (ЛХ). прешкрутными и прешострыми гвоздьми на кресте есть прибит (Там жа). а невестка до свекра рекла: оучоую ли а што ш моемъ шлюбенцю наслас-

неишомъ (ЖА). наименьшая служебница вашеє милости, Яновая Николаевича Ганна, низко чоломъ бьет (Лит. метр.). если мене «здобнѣйшою признаешъ, учиню тобѣ има новое (Троя). я быхъ ждала до его часу, и волѣла быхъ его ждати нижли быти короле-вою наибольшою наибольшого королевства (АТ). могу я прийти к тому коню, а могу его злечыти до трех ден, занюж лѣкара лепшо-го над мене не може быти на свѣте (АБ). срожатся и звѣрове, але кгда ся наедят скромнѣйшими бывають (Лекарство). Скорейшии были суть врази наши орѣловъ небесныхъ (Скар. ПП). и нашол есми одного витезя большого над иныхъ витезей (Гвидон). межи всеми повинностями королевскими тая есть наипереднейшая и наипешая (ГВ). Потомъ прибегль на нихъ одинъ зверь округный а велми великийи моцнѣйшій нижли слонъ (Алекс.). до звичаю сво-его и забавы якъ наипрудшимъ бѣгомъ верталася (ГВ). Того жъ року на Страстной недели во среду громъ загромель велми гроз-ный з дождемъ и з бурєю немалою (БЛ). маючи одного з учителей своихъ, собѣ милшого и зычливогого (ГВ).

17. Прааналізаваць асаблівасці ўтварэння вышэйшай сту-пені параўнання якасных прыметнікаў у сучасных усходнесла-вянскіх мовах.

Прыметнік	Руская мова	Беларуская мова	Украінская мова
высокі	выше	вышэйшы	вищий
вялікі	больше	большы	більший
глыбокі	глубже	глыбейшы	глибший
малы	меньше	меншы	менший
мелкі	мельче	мяльчэйшы	дрібніший
			мількіший
разумны	умнее	разумнейшы	розумніший
салодкі	слаще	саладзейшы	солодший
ціхі	тише	цішэйшы	тихийший
чысты	чище	чысцейшы	чистийший

Лічэбнік

1. Па якому тыпу скланяліся ў старабеларускай і старажытнарускай мовах лічэбнікі **одинь, одьна (одина), одьно (одино)**? Параўнаць скланенне гэтых лічэбнікаў з сучасным.
2. Напісаць прыведзеныя спалучэнні слоў па-старажытна-русу:
два берагі, дзве сястры, абодва браты, абедзве дарогі.
3. Расклумачыць паходжанне першай часткі ў наступных складаных словах сучасных усходнеславянскіх моў:
дваюрадны, двухногі; обоюдоострый, обоюдный; двоглавый, однолітний.
4. Параўнаць адпаведныя формы лічэбнікаў у сучасных усходнеславянскіх мовах, паказаць гісторыю ўтварэння і развіцця гэтых форм.

Руская мова	Беларуская мова	Украінская мова
два – две	два – дзве	два – дві
двумя	двума – дзвюма	двома
двух	двух – дзвух	двох
три	тры	три
четыре	чатыры	чотири
восемь	восем	вісім
десять	дзесяць	десять

5. Даць гістарычнае тлумачэнне напісанню лічэбнікаў **семнаццаць, всеминаццаць**. Параўнаць напісанне гэтых слоў у сучаснай рускай мове.

6. Расклумачыць утварэнне лічэбнікаў ад **1** да **19**, назваў лікаў **20, 30, 50, 60, 70, 80**. Прааналізаваць прыклады з помнікаў старабеларускага пісьменства.

Марта трэцягонадцать дня, въ субботу приѣхаль до Орши (Чарнаб). овса дей копь сто двадцать, гречки копь двадцать, гороху дей копь деветнадцать (АВК). Отъ пана Захаріяша Автушко-вича не дошло золотыхъ пятнадцать, за бруковане ведле церкви воскресенской (ИЮМ). писань... в лѣто... кругъ слонца первого, а

луны девятнадцатого... индикта тринадцатого мѣсяца Фебруарія (АВК). тые слова за тобою противъ насъ не воюють бо апловъ было дванадесать, а оучениковъ семдесат (Алакр.). Року... тысяча шестьсотъ шестьдесать четвертого, мѣсяца юня двадесать пятого дня (АБК). он у году прошлом... в том бору моем дерева соснового, на будованье годного, сосонъ копь двадцат вырубал (Там жа). Старговалъ панъ райца коній пару пнядыхъ отъ шкловцовъ за таляровъ битыхъ тридцать, чинить золотыхъ сто осемдесать (ИЮМ). Роздел четвертый ѿ сѣдмх и ѿ сѣдех. Маеть в собе артыкуловъ семьдесать (ЛС 1566). Роздел плагый ѿ шправе посагѣ и ѿ вене маеть въ собе артыкуловъ ѿсмьнадцать (Там жа). Панъ-церному слѣзе шестьдесать копь грошей, путному слѣзе пятьдесать копь грошей... Тагломѣ человекѣ двадцать пять копь грошей (ЛС 1588). а в каждой стырѣе по шестидесать копь а тогды была ратушнаа бочка жита по семидесать грошей (Лит. метр.). в року прошломъ тисеча шестсот ѿдинадцатомъ мѣсяца ѿжѣтебра семого дня (ХГБМ, 1).

7. У стараславянскай мове ўжываліся спецыяльныя ўстойлівыя назвы для лікаў —**10, 100, 1000 і 10 000**. Астатнія лікі абазначаліся камбінацыяй вышэйназваных слоў (лікаў). Карыстаючыся табліцай, вызначыць, як абазначаліся лікі ў стараславянскай мове. Якія словы ўжываліся для абазначэння дзесяткаў, соцень? Параўнаць з абазначэннем лікаў у старабеларускай мове.

Лік	Слова, якое абазначае гэты лік
1	кдинъ, кдынъ, -а, -о
2	дъва, оба — м. р. дъвъ, обѣ — ж. р. і н. р.
3	триє — м. р.
4	три — ж. р. і н. р. четыре — м. р. четыри — ж. р. і н. р.
5	пять
6	шесть
7	седмь

Лік	Слова, якое абазначае гэты лік
8	осмь
9	девалъ
10	десатъ
11—19	юдинъ (два і інш.) на десате
20	два десати
22	два десати и два
30	три десате (-ти)
40	четыре (-ри) десате (-ти)
48	четыре (-ри) десате (-ти) и осмь
50	пять десатъ
55	пять десатъ и пать
60	шесть десатъ
70	седмь десатъ
75	седмь десатъ и пать
80	осмь десатъ
90	девалъ десатъ
100	съто
200	двѣ сътъ
208	двѣ сътъ и осмь
300	три съта
400	четыри съта
500	пять сътъ
1 000	тысящѣ, тысящѣа
2 000	двѣ тысящѣ
5 000	пять тысящѣ
10 000	тъма, не сътъда

8. Якія словы абазначалі ў агульнаславянскай і старажытна-рускай мовах лікі **40** і **90**? Параўнаць іх з назвамі гэтых лікаў у помніках старабеларускага пісьменства.

Іхь року тисеча шesъсотъ чотырdesатъ девятого (АВК).
Четырdesатъ дней чотырdesатъ ношей хлеба не ядохъ и воды не пихъ (Скар. ДЗ). выступоваше пламень огъня надъ пещь

чотырdesатъ и деветъ поктевъ (Скар. ДП). поразить Давидъ седмьсотъ колѣсницъ Сирскихъ и чотырdesатъ тысящей мужъ конныхъ (Скар. ДД). Моисей... розъгневавъшися на людей израилевыхъ водилъ ихъ по пустыни чотырdesатъ летъ (Скар.КЛ). дали сущъ сынове израилевы чотырdesатъ и осмь градовъ и посади ихъ (Скар. ІС).

Отнята будетъ жертва посвятная всеневная и положена въ мерзость и въ опустение, дней тысяща двесте и деветdesатъ (Скар. ДП). лѣтъ деветdesатъ (Скар. КБ). Таіаж Марія поведіала быт дитинное части у тогож Карпіа копь деветdesатъ (ИЮМ), а с корчомъ хаживало платы по сороку грошей (Літ. метр.). з невада Мядельскага за рыбы гроши сорок два (Там жа). съ тыхъ взялъ есмь сорокъ грошей безъ гроша (АЗР). Роздел трети. Маеѣ в собе артыкулов сорокъ шдинъ (ЛС 1566). сennaкъ у шесть стень рубленый — грошей сорокъ (ИЮМ). копылакъ чорный утерфиновъый лишами подштытъ, коштoвал дей грошей сорокъ осмь (АВК).

Сто копь широкихъ гроше⁵ ў мешку черленого шпласхъ деваностъ золотыхъ черъленыхъ (Літ. метр.). Медковичи... грошовоѣ да-ни дають девяноста грошей (АЗР). На тыхъ волокахъ дымовъ девеносто (АСД), которые имене отецъ ихъ ... заставилъ отцу твоему ... в девенусту копахъ грошей (Арх. ЮЗР).

9. У «Расійскай граматыцы» (1757) М.В.Ламаносаў рэкамэндуе скланяць лічэбнікі **сорок** і **сто** наступным чынам: **сорок, сорока, сороку, сорок, сороком, сороке; сто, ста, сту, сто, стом, сте**. Па якіх тыпах скланення змяняюцца гэтыя лічэбнікі ў «Расійскай граматыцы»?

10. Як утварыліся ў славянскіх мовах назвы лікаў ад **200** да **900**? Вызначыць асаблівасці ўтварэння і скланення гэтых лічэбнікаў у помніках старабеларускай пісьменнасці і параўнаць іх з адпаведнымі формамі сучаснай беларускай мовы.

ему зъ останкомъ тыхъ людей, то есть, съ двѣма сты, кинувши Луки, казано стати въ монастырю на Хлавицы (АЗР). всего сумою золотыхъ двесте два и асмаковъ десетъ (ИЮМ). Посагъ засъ кождам панна маеѣ дати наймнѣй двѣстъ таларовъ битыхъ (Зб. вып.). Гедeonъ... поразилъ со тремисты мужъми сто тысящей (Скар. ДЗ). Гедeonъ... поразилъ со тремисты мужъми сто тысящей (Скар. ДЗ). Гедeonъ... поразилъ со тремисты мужъми сто тысящей (Скар. ДЗ). Гедeonъ... поразилъ со тремисты мужъми сто тысящей (Скар. ДЗ).

КС), писано ѿ Божого нароженя тисеча трыста двадцато⁷ году (ЛР), дано ѿ вилни ѿ четверть шостое недели поста мсца марца ѿ в день светого бшендыкта лета божего тисеча чотырыста деведесат девятото (Лім. метр.). Року тисеча пiатсот семдесят осмого (ИЮМ). Писанъ у Вилни, лета Божого нароженя тисеча пять сотъ семьдесятъ девятого, мѣсяца Юнѣя первого дня (Лім. метр.). лѣта пiаттисечного пiатсотного двадцать шостого (ЛР), в року тисеча шестьсот первомъ мсца юнѣ двадцатого дня (ХГБМ, 1). кроме мужевъ живущихъ во граде Гаваонеі ихъ же было есть седьмьсотъ воиновъ (Скар. КС). абы листь веновны⁸ ѿ матжонка еѣ є⁹ належачи⁸, которимъ є⁹ на имению Кчерано⁹ нахъ осмь сотъ копъ вена записалъ (Лім. метр.). И быша днєвѣ адамовы по нароженіи Сифове лѣтъ осмьсотъ и сплодилъ сыны и дщеры (Скар. КБ). Адамъ человекъ первый жившій всѣхъ лѣтъ девять сотъ и тридесать и оумеръ (Хран.). Одѣ... дозорьцовъ кабаку... одобрали золотыхъ тысячу и девятьсотъ золотыхъ (ИЮМ). собралъ есть девятьсотъ колѣсницъ (Скар. КС).

11. Прааналізаваць абазначэне дат у помніках старажытнарускага і старабеларускага пісьменства.

почахъ же е писати въ лѣтъ , ѡ-ф-ѣдъ. А оконччахъ е въ лѣтъ
 , ѡ-ф-ѣдъ. (AE). въ лѣто , ѡ-фо- (S). инді . ѡ. глѣбѣ князь мѣриль мо по
 ледѹ ѿ тмѹторокана до кырчева (TH). а написана быс грамо^т см,
 оу могилевѣ, по бѣжьемъ роженнѣ , дъ-лѣтъ, н-и-и ѡ. лѣтъ а печатана оу
 ризѣ оу семью суботу мѣца маа ѿ днѣ (ДПР). Тогож року тисеча
 пѣтсот семьдесят осмого и тогожъ м-ца Іюня двадцат осмого
 дня в суботу (ІЮМ). В семь рокѹ тепер идучомѹ тисеча шесть
 соть ѡдинадцатомѹ мѣца авгѹста петнадцатога дня (ХГБМ. 1).

12. Визначте словаўваральныя, фанетычныя, марфалагічныя і семантычныя асаблівасці лічэбнікаў.

убранье каразыи белое коштowało грошей копу и полпретра гроша (АВК). В то^е скрыне полтора ста коп^е широких гроше^е старых (Лит. метр.). то все^е учинил^е рок^е теперь ид^ечом тисеча шестсот шдинадцатом^е мса шк^етебра двадцат девятого дня (ХГБМ, 1). межи которыми шестма светки мають быти два шляхтичи веры годные и неплодоизренные (ЛС 1588). а для то^е прычины то^е

море Немановое называется ижъ в тоѣ море Немонъ унадываетъ дванадцатма хусты а каждое зоветься особным именем (ЛР). а в тоѣ скрынце пмтьсотъ золотыхъ черьленихъ, и полътретадцат карабелниковъ тамъ же (Лит. метр.). тотъ же момоть взмълъ з не- свежа сорокъ поставовъ полотна а в каждомъ поставе по пети- десятъ локотъ а солоду^х четырнадцать бочюкъ ратъшнихъ (Там жа). а таа гора мѣла стопнев полтори тисечи з камня шафиро- вого (Алекс.). друхого теды дна сточилисе шбѣдве стороны: дари^х и александеръ почали велми валчит (Там жа). его дей из жоною з з дѣтьми самошостого... забрал (АВК). а моркъ земли погною за копу грошей, поля простого моркъ пятьдесятъ грошей, сеножать моркъ пятьдесятъ грошей, земли лесное которая бы се годила на пашню моркъ за сорокъ грошей, бору, лесовъ, пущъ, кождый моркъ по грошей двадцати (ЛС 1588). в той же клети ... кышталъ оксамитный, коштовал дей копь полшесты грошы тры, полотна кужелю локотъ самдесять тры, шапка оксамитная женская кош- товаа дей две копе и грошей пятнадцать (АВК).

13. Установить походження і значення наступних слів:

а) тузинъ, тѣма, легионъ, леандръ, воронъ, колода, миллионъ, миллиардъ, биллионъ;

б) локоть: пядь, сажень; гривна, кона, копа.

14. Випісаць лічівнікі, визначыць разрад па значэнню, састаў, род (калі ёсць), склон. Параўнаць з адпаведнай формай лічівніка ў сучаснай беларускай мове.

Узор для выканання

Пічзбік	Разрад па значэнню	Састаў	Род	Склон	Сучасная форма
---------	--------------------	--------	-----	-------	----------------

и гонили ихъ александръ три дни и три нощи, секючи и рубячи и царъ ихъ алтамаша рубилъ, а живыхъ поималъ де- сать тысящъ двѣсти человекъ, и привелъ до ѿца своего филиппа (Алекс.). А лета мужичина маеть метъ зуполные ѿсмынадцать летъ а девцъ петнадцать летъ (ЛС 1566). Кролю, тое нocy Бово двадцать миль уехал, а нине можеть другую двадцать миль уеха- ти, а в тебе ест ѿдинъ человекъ, именемъ Пулкан, такіи са-

чоловѣкъ не можеть найти над него: он можеть на трыдцат тисечеи конных ударыти (АБ). Будучы великому кнѣзю Кидимину пры старос-ти своей и сплодилъ семь сыновъ и шмую дочку именемъ Ганну, ко-торую далъ до Лахов в малженство Казымерову Владиславу Локету (ЛР). и прытомъ поведил, ижъ се zostало жыта оземи насеяного власного моее пашни бочокъ двадцать тры, а цыбули посаженое на высадки венъков десеть (АВК). того жъ лета далъ панъ литавор брату своему пану василію сорокъ копъ того жыта з несвижа хъ заем а «олехнхъ» щитоношы тридцать копъ того жыта и до сихъ мѣсть не бѣдано (Літ. метр.). А двадцат и чотыри старцѣ оупали на лице свае, и поклонилис бхъ мовачи (Каз.). Юрку, що въ печи палигъ, ногу биль зламалъ, дали ему на масьць осм. пятадцать (ИЮМ).

Дзеяслоў

1. Приведзеныя дзеясловы напісаць па-старажытнарусу, выдзеліць аснову інфінітыва і аснову цяперашняга часу. Рэканст-руваць праславянскую аснову для кожнага дзеяслова.

Бегчы – бягъ – бяжым; касіць – кашу – косім; мыцца – мыю-ся – моемся; хадзіць – хаджу – ходзім.

2. Ад прыведзеных дзеясловаў узнавіць стараславянскія і старажытнарускія формы інфінітыва і 1-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу.

Браць, гаварыць, ехаць, крычаць, маўчаць, узяць.

3. Паспрагаць па-старажытнарусу ва ўсіх трох ліках цяпе-рашняга часу дзеясловы **бегчы, берагчы, біць, ісці, кідаць, мыць, мяць, несці, стаяць**.

4. Паспрагаць ва ўсіх трох ліках дзеясловы **ісці, просіти, читати**. Параўнаць формы цяперашняга часу тэматycznych і нэтэ-матычных дзеясловаў.

5. Даць гістарычнае тлумачэнне сучасным формам дзеясло-ваў у беларускай мове: **вывезці, несці, смяяцца, сляваць, стрыгчы, шыць**.

6. Прааналізаваць формы дзеясловаў у прыкладах з помнікаў старабеларускага пісьменства.

Мы хочомъ бѣ жаловатиса. и темъ. кто правду любить. а кривду ненавидить. мы свое шбиды не положимъ. а боле не мо-

жѣмъ терпети (Гр. 1300). але коли оуже мсца септембра. ахтовра. коли оуже снѣге маленко на дол снизисѣ. тогда там трава и иные зелѣа почнутъ расти (АТКВ). а оузнавши дѣмъ стѣм иже ко-нець живота его приближил. листа ис чернилом просил, а на нем весь рад живота своего пописаль (ЖА). А потом он почал ма змо-гати и да закликал на проводника ретуи ма... и он пал на землю и мы его тут в стаини забили (Літ. метр.). В сей Книзе вси лекар-ства душевные и телесные зуполне знаидете (Скар. прадм.). по-иде кнѣзь великий Витовъ таки к городу Вилни. со своими воими. и штоупать город Вильню. и нача добывати Кривого города по-ушками бити и взл город Кривый (ССЛ). сію книжку ш бжтвенныхъ писаніи събрахъ и написахъ абы вси слова божіа и истинны разу-меніа жаждущіи мѣли, чого бы са и сами. хъчили и дѣтокъ своихъ нахъчали (Будны). Напервеи шпекуны мають быти кого бы штец дѣтемъ своим на тастамэнте шписал (ЛС 1566). И королева шостала вовлокои пры короли, але король не мѣл на нее ласки. леч толко ненавидал со всего сэрца (АТ). Року шфѣг, весне хъ великиѣ постъ панъ Михаило гарабурда посломъ на москву хъходил, штоп вывезъ примира на год двадцать, а мешкал на Москве аж до се-мое сѣботы. А приехавши хъ литве хъмеръ (БЛ). А того жъ и всей зацной фаміліи Вмс, шншующы, Милостивои са ласце ВМС яко напиллей шдаю (Каз. двое).

7. Распугачыць змены, якія адбыліся ў формах дзеясловаў у сучасных рускай і беларускай мовах у параўнанні са старажыт-наруската мовай.

Асо-ба	Старажытнаруската мова	Адаіночны лік			
		Сучасная руская мова		Сучасная беларуская мова	
1	ѣм	дамъ	ем	дам	дам
2	ѣси	даси	ешь дашь	ясі	дасі
3	ѣсть	дасть	ест даст	есць	дасць

Асо- ба	Старажытнаруская мова	Сучасная руская мова	Сучасная беларуская мова
	Множны лік		
1	ѣмь	едим	ядзім
2	ѣсте	едите	ядзіце
3	ѣдятъ	едят	ядуць
			(дадутъ)

8. Зрабіць пераклад на сучасную беларускую мову. Даць гістарычнае тлумачэнне выдзеленым формам дзеясловаў.

Князь великий агаило поведет его велики оу високих и **дасть** за него сестрѹ свою ршдню кѣгну марью (ВЛ). но что успѣша при нас бывші родове нѣи и женишася и **посагоша** и **княжиша** но не **вѣчноваша** и житіе ихъ мимо тече. слава ихъ погыбе яко прахъ (ЖЕП). они же **возопиша** и **плакате** глаголюще с тобою поидеми к людям твоимъ (Скар. КР). **придоша** послы изъ города Москвы ѿ великого кѣза Василиа Дмитриевича проса дщери кѣза Витовтовы за великого кѣза Василиа Дмитриевича (ССЛ). Окрестилъ Петръ еще Корнѣлиа, але оного которого молитвы и милостини **възыдоша** предъ богомъ (Будны). и в малыхъ часехъ послалъ после того князь великий Ктидимин в ловы ѿ Трокъ за чотыри мили и **наидеть** гору красную над рекою Вилнею на которой **знаидет** зверя великого тура и **вбѣеть** его на той горе гдѣ теперь зовут Тура гора (ЛР). Сивилла **оуслышавши** ѿ моудрости соломоновѣ, и ѿ красе его двора. въсхотѣла своимъ ѿчима видѣти его. и **иде** к нему (Сивѣла).

9. Прааналізаваць ужыванне форм аорыста ад дзеяслова **быць** у помніках старабеларускага пісьменства.

быс кѣзъ в полотсѣхъ многи именемъ всеславъ и тыи имѣаше сны многи. и бѣаше ѹ него сѣмъ именемъ георгіи (ЖЕП). бѣда мне иже нинѣка ѿпоустѣла есми и стала есми оудовою. оуже не держѹ на кого быхъ погледела. на кого быхъ ѿчи подносила (ЖА). быс же нехто Фома чернецъ Изоуфовъ (ССЛ). тогда же бѣ зима велми студена (Там жа). сивилло повѣдаи ми ѿкѹдъ еси тоу моудрость взяла хотел быхъ того радъ вѣдати (Сивѣла). сохружен и посѣненъ

бысть храмъ сѣго великомученика георгіа черезъ сѣенника боркѹбовскаго федора филипповича (БЛ). я быхъ ждала до его ча-су, и волѣла быхъ его ждати нижли быти королевою (АТ). Приятелю, мысль та заводить, перво са дамы розсечи, нижъ быс ма по-вел (АБ). а писанъ бысть сил грамота въ полоцку (Гр. 1409). шобы ваша масть нашихъ полочанъ къ собѣ пускали быхмо промеж се-бе торговали, какъ прежь было и сусѣдство и приадынь мѣли (Гр. 1465).

10. Ад прыведзеных дзеясловаў утварыць формы аорыста ў адзіночным, множным і парным ліку.

Боронити, взяти, выгнати, почати, пустити.

11. Ад чаго залежыць наяўнасць або адсутнасць злучальнай галоснай -о- пры ўтварэнні форм аорыста?

Нести – несохъ, вести – ведохъ, речи – рекохъ.

Быти – быхъ, ходити – ходихъ, читати – читяхъ.

12. Ад прыведзеных дзеясловаў утварыць формы імперфекта.

Видѣти, бити, знати, нести, купити, пити, умерети.

13. Расцілумачыць спецыфіку старажытнарускіх і старабеларускіх форм імперфекта.

Старажытнарускія

1. несяхъ

2. несяше

3. несяше (ть)

Старабеларускія

несѣахъ

несѣаше

несѣаше

14. Ад прыведзеных дзеясловаў утварыць формы перфекта. Дати, держати, начати, повелѣти, судити.

15. Вызначыць форму перфекта ў прыкладах з помнікаў старажытнарускага пісьменства.

о моя сыновья, Игорю и Всеволоде, рано еста начала поло-вѣкую землю мечи цѣплити (Слово). пробилъ еси каменныя горы (Там жа). Кии есть перевозникъ былъ (ЛЛ). а смысленыхъ сапоги носилъ есмь (СДЗ). или отъ безумия, княже, реклъ есмь слово (Там жа). конь умърлъ естъ а язъ живъ (ПВЛ). а что есмь писалъ

въсю грамоту то есмь все далъ своей княгини (Гр. 1353), не ви-
далъ есмь неба (СДЗ). отроци... изодѣли са суть оружьемъ (ЛЛ).

16. Проаналізуйте уживання форм перфекта у помітках старобеларуской пісьменності.

продалъ есмо сеножати свои ѿчинныи надъ рекою надъ
 ѡшменю подлѣ двора ядна воиштововича (Гр. 1498). мы его за-
 били сплочно и побравши на сани ѡтвели есмо в реку в нур и ни-
 кому есмо того назавтрее на поведали (Лит. метр.). Тогда рече к
 ней свекровь ед игде еси сбирала днешь. И игде працовала (Скар.
 КР). а вам ѡбещал есмо того чѣка выдати (ГЛХ). и печати есмо
 свои привѣсили к сей грамотѣ (Гр. 1407). и князь великий Кесто-
 утѣй ѡпаль почаль жаловатиса сынѣ своєму великому князю ви-
 товтоу (ВЛ). некоторые идоуче плакали некоторые его посмевали
 иные соромотили иные болото и гнои на него кидали. иные на пи-
 це его плевали, иные его лице били (ГЛХ). а тогда ѡца ис терема
 идоучого ѡ великости людей ѡгарненного противъ себе идоучого
 оувидел и почал кликати (ЖА). той же зимы на весноу приѣхалъ
 князь великий Василей Дмитревичъ Московский ко чыщю своему
 великому князю Витовтоу (ССЛ). Алѣксандр потом вшел до лож-
 ницы и шукалъ якого пѣрка, абы впуѣтивши в горло могли бы
 вздытѣ надъ выкинутъ (Алекс.).

17. Формы перфекта ужо ў старажытнарускі перыяд пачыналі відазмяняцца. Пры дзеепрыметніках на -ль замест дапаможнага дзеяслова **есмь** (**еси, есть** і да т.п.) для выражэння катэгорыі асобы сталі ўжывацца асабовыя займеннікі **я, ты, он, она, оно, мы, вы, они**. Дапаможны дзеяслоў **быти** найперш страціўся ў форме перфекта 3-й асобы адзіночнага або множнага ліку. Чаму страта дзеяслова **быти** ў формах перфекта пачалася з 3-й асобы?

Олень ма. одинъ боль (бодан) (Манамах). лютый зверь
скочилъ ко мнѣ на бедра (Там же), а братцу моему судъ пришель
(Там же). не лгалъ бо ми Ростиславъ князь (Мал.). Глѣбъ князь
мѣрилъ м° по ледѣ (ТН).

А зобравши вси князжата свои, казал писати тестамент (Алекс.). Тогда пастыр оны³ пасучи овцы нашол дѣла оное цар-

ское на пущи покинутое, взял его, а принеши в дом казал его посполу з сыном жонѣ свое³ кормити и ховати (*Троя*). Таким са способом кроль заховалъ, и тое мыслить, и справовал: выдачи бо-вѣмъ, не видѣл, и слышачи, не розумелъ (*ГВ*); и дали намъ въ томъ вѣру; еднакъ, ничего не постановивши, одойшли (*Філіп*). Подданные... признали, ижъ дей поткали есмо войта Суского и Гуменского Хилка и сына его Фesia, которые везли вепровъ кормныхъ чотырохъ побитыхъ и просили ихъ, жебы ихъ до тое здобычи припустили (*ABK*).

18. Визначайць формы і значенне дзеясловаў прошлага часу.
Княз великий агаило далъ былъ полтескъ брату своему князю скргаилоу и они его не принали (ВЛ). продалъ есми тыи свои сѣножати пану петру кухмистру собе вѣчно и непорушно (Гр. 1498) да на томъ мѣстыци ижъ было на конци тое оулице. кде неколи столпъ и былъ домъ дѣхъвъ іисаи ѿца его былъ. и ещо zostалъсѧ былъ домокъ малыи (АТКВ). декоюю тобе пане сѣоу кристе который ми ѿ слоугъ моихъ милостыню ұзяти израдѣлъ еси (ЖА). и она мовила: не ѿбѣдила есми никому бо не смела есми повѣдати (Лит. метр.). И самъ Воозъ вышелъ былъ тогда на полѣ изъ вефлиома (Скар. КР). азъ же того не свѣмъ занже бѣхъ тогда младъ (ССЛ). а хто бы болшу суму позычилъ а листу вызнаного на то не мелъ тогда тотъ хто болшии безъ листу далъ пѣзи тратитъ а тотъ который позычилъ не повиненъ болшии платити толко десеть копѣ гѣши (ЛС 1566). А што дей которыхъ людей, стрѣлцовъ и ѣздныхъ прислалъ былъ до Смоленска, ино дей слышалъ есми тое, штожъ и тыхъ засѧ обернулъ до войска (Чарнаб.). А гды прѣблѣжѣсье часъ овошомъ поспалъ челядниковъ своихъ къ роботникомъ взатѣ овошѣ еѣ (ЕЛ). А коли она была прѣшла, въ тотъ часъ было Трыщану семъ лѣтъ (АТ). Того часу за мудраго цѣхъ саломона бѣльше пророчица звѣздарька именемъ сивилла. а та бѣльше велми моудра (Сивѣла). а того скарбу рѣстрѣ чого панъ александръ на панѣ литаворовѣ искалъ казати есмо въ книги записати (Лит. метр.). После дѣхъа сѣго поставленъ на влѣдство полоцкое григорѣ протопопиничъ виленскѣ, названъ быстъ на влѣдстве гермогеномъ (БЛ).

19. Растлумачыць утварэнне дзвюх форм плюсквамперфекта. Формы плюсквамперфекта называюць таксама старажытна-рускай і стараславянскай. Пракаменціруйце гэта меркаванне.

1. есмь былъ, -а, -о читалъ, -а, -о
есмь былъ, -а, -о неслъ, -а, -о
2. бяхъ (бѣхъ) читалъ, -а, -о
бяхъ (бѣхъ) неслъ, -а, -о

20. Даць гістарычнае тлумачэнне формам складанага прошлага часу дзеясловаў у творах сучасных беларускіх пісьменнікаў.

Трэба зазначыць, што ён самаручна зрабіў быў не толькі самую агнястрэльную прыладу, а і порах (М. Зарэцкі). З крэткам узабраўшыся на высокі пенё, ён пачаў быў тлумачыць, што з падзелка такога-та дня чэрвёна месяца расцэнка на здзельную працу зніжана на сорак працэнтаў (М. Машара). У сваім пакоі Корзун узяў быў у рукі томік з «Новай зямлэй» (У. Шыцкі). Кандрат быў зарагатаў, але адразу адскочыў (У. Караткевіч). Ты раскрый быў сваю душу перад чужаземцамі (К. Чорны). Ужо Іван Сяргеевіч адважыўся быў скінуць з сябе цёплую коўдру, як у сенцах нехта рыпнуў дзвярмі (М. Лынькоў).

21. У старажытнарускай мове ўжываліся тры формы будучага часу дзеясловаў. Растлумачыць розніцу ў значэнні і ўжыванні гэтых форм. Ці мае будучы прасты час сваю сістэму асабовых канчаткаў?

22. Вызначыць значэнне і форму будучага часу дзеясловаў у прыкладах з помнікаў старабеларускага пісьменства.

а) прывізець не чыстый товаръ а нелюбъ будетъ похати юму назадъ со своимъ товаромъ. а свои князь тамо казнить юго (Гр. 1330). Аще ли же кохание имаши ведати о военных А о богатырских делехъ Чти Книги судей, Или Книги Махавеевъ (Скар. прадм.). Упадеть всак кто са слепому водити допущаетъ (Будны). и в каждом таковомъ повете... маюць быти суди с подсудкомъ и писар которые такъ и тымъ шбычаемъ маюць быти выбираны и таковыя вриды устанавливаны (ЛС 1566). ижъ шнѣ боалъ са Трыщана, если приидетъ к лѣтомъ, абы его с панства не выгналь (АТ). Присегаю богу, хочу за нимъ пойти с тридцатма тисечми войска конного, которые суть у граде (АБ). Але што за лѣкарство на тоє

зло найти маемъ? Што маемъ чинити, будучи вжо долгими працами. невысыпаніемъ и голодомъ знадзоны? (АА). княже волкъ великий желѣзный знаменуетъ городъ столечный тутъ будетъ, а што в немъ внутри рекутъ то слава его будетъ слынута на весь свѣтъ (ЛР). тогды таковы маетъ быти шлопанъ черезъ листь суде головныхъ на екзекуцію до воеводы або старосты шного повету где шселость маетъ (ХГБМ, 1). Все можемъ своимъ шкомъ лацно шбачити, Дольжыно и шырокость, шнѣромъ позначити (А. Рымша). въздіа права и штатуту сего писаного... водлуг жалобы и опору сторонъ ничего не прикладаючы а ни шмуючи буду судити (ЛС 1566).

23. Ахарактарызаваць спосабы ўтварэння форм будучага часу ў сучаснай беларускай літаратурнай мове і народныхъ гаворках.

Слухайце. Доўг аддаць — гэта значыць бацькам даць, па-зычыць — дзецям даць, у гаршчок пакласці — самому спажыць, у ваду ўкінуць — падатак заплаціць (С.Александровіч). Ачэрнім, спаскудзім, сплюгам, сплюём, Падточым, падрыём, падрэжам, расколем, Разбурым, зруйнуем, сатром, Рассточам, здратуем, здрапежым, — Каб згінула, знікла, звялося, сышло. Зачахла, адмерла, прапала, і не адрадзілася, не ажыло, і не паднялося, не ўстала! (Н.Гілевіч). Мы не выйдзем працаваць у панядзелак, але і не дапусцім, каб прайдзісвеці-падрадчыкі абмахлявалі нашых братаў-беспрацоўных з іншых вёсак (М.Машара). От пачакай, Антоне, будзе ў цябе некалі цешча, яна табе пекане ў вочы, хто пасля трыццаці год бадзеецца бабылём! (Э.Ялузін). Мне яшчэ трэба будзе шмат у чым разабрацца (В.Быкаў). І тады думкі наплылі вясняйшыя: ён стаў пераконваць сябе, што яшчэ вернецца да сваёй любімай работы; от пойдзе ў бальніцу, яму зробяць аперацыю — было ж у газетах, што цяпер гэта навучыліся рабіць, — ён зноў будзе добра бачыць і яшчэ збудуе хоць адзін мост (А.Марціновіч). Вочы твае, дзе ранне Вечар знясіле, Будучь бапець чаканнем На небасхіле (У.Някляеў).

Іа буду расказваць, йак жылі калі-то, у старайа ўрэмя (Рагачоўскі раён). Такой бяды, буду жыць нявенчаны, падумаў (Слоні́мскі раён). Ну, вы гуляйця, а мы будам глядзець, каб ніхто ня йшоў (Капыльскі раён). Пождзітэ, йа вам раскажу, йак у нас прыходзяць свааты до дівкы (Іванаўскі раён). А йа знала, шо прыдэ Совецка власть, от йа и бэрэгта загэтым! Шчэ вам раскажу однэ

(Пінскі раён). Плачуць воны йесці, а я кажу: «Ціхоце, дзетонькі, ціхоце, родныяе, скоро татко прыдзе, хлеба вам прынесе» (Лунінецкі раён).

24. Вызначыць формы, значэнне і сінтаксічную ролю ўмоўнага ладу дзеясловаў у старабеларускай мове.

тогды шчэ... по сторонам оусего свѣта слоуги свое послал которые бы его пилне искали (ЖА). наоучилъ ихъ діаволь абы вѣрили ижъ безъ науки, безъ вѣры и безъ исповѣданія можетъ человекъ спасенъ быти, тольки бы въ певныѣ дни мяса не елъ (Будны). Напервеи шлекуны маить были кого бы штец детемъ своим на тастамэнте шписал, а если бы не шписал тогды брать старший летъ дорослы⁵ маеть молодшою братею и сестрами шпекати (ЛС 1566). братъ мо⁵ панъ Петръ хочеть, абы тоє вено єму дано [было], а шнъ бы мяль въ себе его держати (Літ. метр.).

25. Прааналізаваць формы загаднага ладу дзеясловаў у зах са старажытнарускіх і старабеларускіх тэкстаў.

Радуйся зѣло, тщи Синова: се бо Црь твои градеть, кро- токъ, всѣдѣ на жребецъ оунъ (Тураўскі). Приде володимиръ съ ва- ряги нооугороду и рече посадникомъ дополчимъ: идѣте къ брату моему (ЛП). Елико можете благо сътворити сътворите, никого же не оклеветайте, никого же не окрадѣте, никому же не лъжѣте. оубога не прѣзрите, никого же не ненавидите (Сб. 1076). Не лиши са жены моудры и блага. блгдѣтъ бо єсть паче злата (Там жа). За- городите полю ворота своими острыми стрѣлами за землю Рус- скую, за раны Игореви буюго Святъславлича (Слово).

снѣоу мои милыи не шлоускаи мене але оутагни мене за со- бою абыхъ ѿ оумерла с тобою (ПХ). потом перстенець свои золо- тыи и занькель поисовый которымъ са шпохосовал си ховати подал рекоучи: приими то а ховаи докоул богу любо боудеть (ЖА). и ѿ закликал на проводника ретуи мѧ (Літ. метр.). и ѿ деи рекъ по дѣлом его быють не ходи до пѧныхъ людей (Там жа). Любо ли ти єст ѹмети Аритметику, еже вократце А неомылне считати ѹчить. Четвертый книги Моисеевы часто чти (Скар. прадм.). И рече к нимъ Ноеми: ... И идите в землю свою (Скар. КЮ). и реклъ боазъ рхте

чи не слышишь дочко не ході збирати въ поле иноє ани пересту- паи ѡсюль и тутъ прилеписа з дѣвками моими (ХГБМ. 1). а ѡкъ то справедливе присагдаю такъ ми божъ поможи а если несправед- ливе божъ ми не поможи (Там жа).

26. Ад дзеясловаў утварыць формы загаднага і ўмоўнага ла- ду па нормах старажытнарускай мовы. Параўнаць з адпаведнымі формамі сучасных рускай і беларускай літаратурных моў.

Везти, жечи, зъвати, играти, колоти, отъдати, читати.

27. Параўнаць агульнаславянскія і старажытнарускія формы інфінітыва. У якіх выпадках інфінітыў у старажытнарускай мове заканчваўся на -ти і ў якіх — на -чи?

Агульнаслав. *nesti, *choditi, *mogti, *koliti, *legti, *veikti.

Старажытнарус. нести, ходити, мочи, колоти, лечи, волочи.

28. Расплумачыць паходжанне інфінітываў на -чы ў сучаснай беларускай мове.

Бегчы, стрыгчы, легчы, магчы, сцерагчы.

29. Вызначыць сінтаксічную ролю інфінітыва ў сучаснай бе- ларускай мове.

Некалькі дзён хадзіў Янка пад уражаннем гэтай кнігі, якая многае адкрыла яму аб грамадскім ладзе і паказала, што на род- най мове можна пісаць пра жыццё мужыка (С.Александровіч). Проці цяжэння вадзі Зможа толькі жывое папльцъ, Хвалі ж ракі заўсягды Тое цягнуць, што скончыла жыць (М.Багдановіч). Калі так воеці асушэнне — Пустыняй зробіцца зямля (Н.Гілевіч). — Чаго ж мы вас будзем баяцца? — адказаў ён пытаннем (Я.Брыль). Прыйдзе дзіцятка на свет. Хадзіць і бегачъ навучыцца, гадуецца (Ф.Янкоўскі). Спаць у гэтую ноч болей ужо не давялося — так і дачакаліся сонца (Я.Маўр). Я рабіць стараюся за двух. А прычына — майстрава сваячка! (М.Лужанін). Калі кахаць — не на- палову, Вітаць — і выраі, і квет... Душа, як паскі, прagne слова, Бо кожны чалавек — паэт (А.Лойка). Наш рух уперад нікому не спыніць (П.Прыходзька). Не ўмеў добра плаваць, а кіннуўся на вы- ручку, нават абутак зняць не паспеў (А. Кулакоўскі). Ваўкоў баяц- ца — у лес не хадзіць (Прыказка).

30. Расплумачыць утварэнне форм супіна. Ад дзеясловаў ловлю, прогону ўтварыць старажытнарускія формы супіна і інфінітыва.

31. 3 приведенных сказаў вылісаць формы суліна і інфінітыва. Адзначыць прыклады, дзе форма інфінітыва ўжываецца замест суліна.

Вся зямля наша велика и обилна, а народа в ней нѣтъ. да пойдѣте княжить и володѣти нами (ЛЛ). роздѣливше волость Ростовскую сѣдоста княжить (Там жа). Ходи Мирославъ посадникъ из Новгорода мирить кыянь с черниговьци (НЛ, I). Придоша Половци первое на Русьскую землю воевать (ЛВЛ). Князь мьстиславъ дѣдвчъ послалъ свое моуже, геремеа попа, пантелеа сотьского от смолнанъ въ ригуу. а из рыгы на готьскыи берегъ. оутвърживати миръ (СЛ). Дажь ми сижъ водж. да ни жажджъ ни прихощъ почьрять (АЕ).

32. Растлумачыць утварэнне поўных і кароткіх форм дзеепрыслоўяў у сучасных рускай і беларускай мовах.

Рус. идя, неся, читая, говоря, думая, играя, улыбаясь.

Бел. ідучы, несучы, гаворачы, думаючы, іграючы, усміхаючыся.

Чаму ў сучаснай рускай мове нельга ўтварыць дзеепрыслоўяў па тыпу беларускіх б'ючы, п'ючы, пішучы?

33. Прааналізаваць формы дзеепрыслоўяў у прыкладах з помнікаў старабеларускага пісьменства.

Тотъ учынивши пристоинное поздоровене пытал Атыли, што бы был зач, иж так много королевъ звитажывши, народы и люди поразивши, мѣста збурывши все мощью подѣ свою мощъ подбиваетъ (АА). и которые его стречали, тѣе его соромотили говоречи: Так ли еси вывчил Трыщана? (АТ). Ирод бо поймавши иоана звлазаль его, и всадишь в темницу (ЕЦ). ұставуемъ ихъ кожды⁸ ѡбывател того панства... выдаючи девуку свою замужъ и даючи за нею посагъ албо выправу подле доброе воли своее наперве⁹ нижли девуку выдасть маеть ѡ злата взати запись (ЛС 1566). да матка теж тоє оуслышавши как бы лвица дероучи себе таже здрапавши на собе роуби альбо хоусты. волосы роспоустивши оу небо ѡчи подносила (ЖА). ѡнъ теде, речам бездѣшным и нѣмым, нарожене сѣа приписѹючы, всюды посланцевъ розославши, все послолство на ѡбхожене его родинъ зобрати старалса (ГВ). тут

же почали збиратисца волки стадами выючы лисицы брешучи, и иншиі звѣри на кров чигаючи, и на трупы (СМГ). А подбивши все поганство под свое панство, мало што шпочинѹл (Алекс.). Вкоротце рекши, дѣломъ и словомъ інокъ любоподвижнѣй (Сматр.). Сказалъ би кто зѣ васъ лутше, только не баламутячы; то я на томъ перестану (ЛМ). а князь великий Кестутей сѣдшы на Вилни, и пошлет до Полоцка два паны Литовских з воискомъ (ЛР).

34. У сучаснай беларускай літаратурнай мове існуюць пэўныя цяжасці пры перакладзе дзеепрыслоўяў з рускай мовы. Зрабіць пераклад на беларускую мову, адзначыць прыёмы і спосабы перакладу дзеепрыслоўяў на беларускую мову.

Счастлив писатель, который мимо характеров скучных, притивных, поражающих печальную своею действительностью, приближается к характерам, являющим высокое достоинство человека, который из великого омута ежедневно вращающихся образов избрал одни немногие исключения, который не изменял ни разу возвышенного строя своей лиры, не ниспускался с вершины своей к бедным, ничтожным своим собратьям, и, не касаясь земли, весь повергался в свои далеко отторгнутые от нее и возвышенные образы (М.Гоголь). Кормилица, страстно меня любившая, опять несколько раз является в моих воспоминаниях, иногда вдали, украдкой смотрящая на меня из-за других, иногда целующая мои руки, лицо и плачущая надо мною (С.Аксаков). Утирая слезы, Маргарита Николаевна оставила тетрадь, локти положила на подзеркальный столик и, отражаясь в зеркале, долго сидела, не спуская глаз с фотографии (М.Булгаков). Долго шел он, глотая невольные вздохи, сухими глазами внимательно глядя в сумеречном свете ночи на угольно-черные, сожженные врагом поля, иногда срывая чудом уцелевший где-либо возле обочины дороги колос пшеницы или ячменя, думая о том, как много и понапрасну погибает сейчас народного добра и какую ко всему живому безжалостную войну ведет немец (М.Шолахау). Давно опавшие желтые листья, терпеливо ожидающие первого снега и попираемые ногами, золотятся на солнце, испуская из себя лучи, как червонцы (А.Чухай). Вода была ласково-спокойна и весело-синяя, светлея лишь косыми гладкими полосами в местах течения и переходя в густо-синий глубокий цвет на горизонте (А. Куприн).

35. Прааналізаваць дзеепрыметнікі ў прыкладах з помнікаў старабеларускага пісьменства.

всё которыхъ знаемость тебе заходила, Православный, и Иновѣрцы, щщепенцы и Апостолове: которыхъ нахшталтъ обосторонне острогѡ меча дѣйствуючю твою (Сматр.). Былъ насмѣван для вѣры православной, лжен, безчещен, шарпан, ѡт сѹдѹ до сѹдѹ, з тѹрмы да тѹрмы през цѣлыми два роки шкъ злочинца шкій поволокан (Там жа). былъ у насъ тыми часы у Вильни домниманый и декградованый митрополитъ панъ Потѣй (АЗР). привезъ былъ есмо господарѹ королю его милости бочѹку шреховѹ деланыхъ (КСД). замокъ лежит над Днестром под горами... рѹские панства ѡт венктер дѣлччыми (Хран.). оузрѣлъ мужа стоащого противко емѹ, держачого добытый мечъ (Там жа). не просторонно в нихъ ростетъ насѣне, але гнетено и дѹшено бываеѹ (ЕК). matka... маленко потешеніа оу себе принала прото иже вежды слово ѡт сына говореное оуслышала (ЛХ). справа такъ на першимъ термине роковъ прошлыхъ такъ рокъ сужоныхъ, а потѡмъ и у суду головного актована была (АВК). где бы хто маючи ѡт кого именье собѣ арендованое комѹ иномѹ в суседстве з особы его самого або слугъ его... шкодѹ вчинил (ЛС 1566). ѡн ихъ привел над амалехиты бенкетѹючие и веселые безпечне, бил ихъ давид (Бельск.). пор ѹзрѣвъ войско свое бѣгаемо, и побиваемо, вспалъ на борздый кон свой и побѣг до своихъ ѡколовъ (Алекс.).

36. Прааналізаваць формы дзеепрыметнікаў у сучаснай беларускай мове. Параўнаць іх з адпаведнымі формамі ў старажытнабеларускай і старабеларускай мовах.

Атрымаўшы вінтоўку і прызначэнне ў роту, Васька, як віхрам падхоплены, імчаў дахаты (М.Лынькоў). Яны прабіраліся на ўсход на балоце, парослым кустамі (Я.Брыль). Максім з Андрэем сядзелі ў прадымленай махоркай камеры з закратаваным акном (М.Машара). Хата гэта стаяла пры самай дарозе, старой, даўняй, абсаджанай бярозамі (Ф.Янкоўскі). Майстар ідзе спахмурнелы да хаты. Наста пытае: —Як маешся, тата? (У.Дубоўка). Далей, збоч ад дарогі, усчаўся расцяроб, замерзлае балотца з альховымі купінамі, за якім дарога паварочвала ўлева на пагорачак, дзе з-за хмызу вось-вось павінна была выглянуць дзіравая страха пунькі, а

там за плотам і дамоўка з падворкам, хлявам і задраным асерам над студняй (В.Быкаў). Але з цёмнай зямлі вакол узнесенай у неба альтанкі і наколькі магло ахапіць вока — цягнуліся ўздзетыя ў маленні рукі (У.Караткевіч). Хаты старога мястэчка саступілі месца дамам і дамкам новага мястэчка, дзе маляваныя вокны і дзверы прасвечваліся праз зеляніва кустоў, скрозь панасаджаных ад вуліцы і ў дварах (К.Чорны). Дарога пайшла ўгору, праз пясчаныя бугры, паросшыя пырынкам і булынігам, ды шчавелем конскім (М.Лынькоў). Пад згорбленым дубам, што шырока раскінуў кручаватае галлё, стаюў нізкі, падобны на капу сена будан, накрыты брызентам і прывялаю травой (І.Мележ).

37. Устанавіць значэнне выдзеленых форм дзеясловаў, вызначыць іх паходжанне.

Слых адно **праходзе** Калі-нікалі ў жывым народзе На жывой зямлі (Я.Купала). Аб мінулым нам песня **гавора**, Што і мы калісь вольна жылі (М.Чарот). Прасіў ён сваю Ненаглядную маці Па ім не **рыдаці** (К.Кірэнка). **Ачышчайма** ж, **саскрабайма** плех іржы, Што сумленне раз'ядае непрыкметна (Н.Глевіч). Хоць век твой — краец веташка, Шлях людзям знач ты, **жыцьмеш** покі, Каб не разбіцца, як машка, Аб ветравое шкло эпохі (Р.Барадулін). **Выходзьма** ж хутчэй, арляняты, З-за кратаў бацькоў вызваляць. **Пайдайма** мы рукі брату і крыкнем: «Даволі нам спаць!» (Я.Міско). Вочы твае, дзе ранне Вечар **знясіле**, Будуць балець чаканнем На небасхіле (У.Някляеў). — Не толькі **стагнацьмеш**, — падаў вясёлы голас Міхалючок, — а нават **крычацьмеш**, **крактацьмеш**, і ўсё адно бяда будзе (К.Чорны). Ці **знацьмеш** ты, о колькі росгаручых змясцілася на дне маёй душы (Я.Янішчыц).

38. Зрабіць пераклад на сучасную беларускую мову. Выпісаць дзеяслоўныя формы і зрабіць іх марфалагічны разбор па ўзору.

Дзеяслоў	Лад	Час	Асоба	Лік	Род	Спосаб утварэння				Сучасная форма
						аснова дзеяслова	суфікс	асабачна-канчатка		
								цяперашні час	інфінітыў	

Пото^а коми але^занде^р справова^а велики^а уголы та^а же в бави-
лонѣи, а па нѣ вси кнѣжата зо всѣ^х сторо^а каза^а возва^а. Коми
але^за^адеръ апа^а умова^аного на угоде^а сеѣ^атъ з своими кнѣжаты, и
были ве^ами веселы. ровод^а которѣ^а пере^а але^за^адро^а служѣ^а, на-
по^анены^а злон мысли, вѣд^а слоекъ ѿ своего брата ка^асандрѣ, и вѣд^а-
жѣ^а паду^а на па^аного^а великого па^аца, а такъ коми мѣ^а пода^а вино з
кубок^а але^за^адрови^а палець оны^а в винѣ о^амочи^а. але^за^аде^а коми
собѣ^а по^авесели^а ты^а бо^амше^а пѣ^ати пожеда^а. ровод^а те^алы але^за^адрови^а
золоты^а кубокъ зъ па^адо^а пода^атъ. Коми то але^за^адеръ выпѣ^а, заразо^а
голос^а велики^а взыва^а мове^ани: до^апомогите, до^апомогите, а с^аю-
нивши головѣ^а на правѣ^ау сторо^анѣ, задало^асе ему я^аковы мечѣ^а его
у^атробу пробо^адено, а заде^ажавшисе малѣ^ако стѣ^апелъ бо^алестъ и пов-
ста^а ѿ уго^адо^а мове^ани: Прошѣ^а вѣ^а вѣ^ате веселы, оны^а се те^а не^амнѣ^а
засмѣ^атили, повставши ѿ столо^а, стояли вси пере^а ни^а, абы такъ до-
ко^ачене видѣ^али.

(Алекс.)

Прыслоўе

1. Вылісаць з прыведзеных сказаў прыслоўі, вызначыць раз-
рад па значэнню, указаць, ад якой часціны мовы яны ўтвораны.

Ўтоле поїде по днёпру горѣ, и по прыключю. прїде и ста
подѣ горами на березѣ. заоутра вѣставѣ и рече к сущимъ с нимъ
ученикомъ (Лл), сѣдравѣствоите же многа лѣт. сѣдрѣжаше по-
роучение свое (АЕ). донелѣ же са миръ сѣстоить. молитѣ ба на ма
и за моѣ дѣти (Гр. 1130). да нѣ изнесѣтѣся из манастира никогда
(Надлїс). штроци скоро течаху, да и прославатѣ ш чудеси Лазаре-
ва вѣскрснїа (Тураўскі). а вѣ бежїцахъ кїже тобе, ни твоїи кнѣпы-
ни, ни твоимъ бо^аромѣ. ни твоимъ двораномъ. селѣ не дѣржати.
ни коупити, ни даромъ примити (Гердзѣнъ). Не оставїхъ цѣ^аве
бжїа^а вечерѣ ни заоутра ни полуодне (Зб. 1073). и прїде вестѣ вѣ
новѣ городѣ. баше же новгородцевѣ мало (Нл, 1). шрли вос-
клегчють, волци грозно воють, лисици часто брешють. чають по-
бѣдоу на поганыхъ (Задон.). Другаго дни велми рано кровавыя зо-
ри свѣтъ повѣдають (Слово).

2. Вызначыць марфемны склад старажытнарускіх прыс-
лоўяў.

Абіс, вькоупѣ, вьрхѣмь, гораздо, горько, долоу, єдинако,
єлико, єще, звѣрьскы, иньгда, иньде, кольми, латиньскы, мимо,
нѣкыгда, опать, прилѣжно, разоумьно, сламѣ, тако, тьгда, удобѣ,
явлено.

3. Вызначыць спосабы ўтварэння прыслоўяў у помніках ста-
рабеларускага пісьменства, указаць прычыны адвербіялізацїі
пэўных склонавых форм назоўнікаў.

Идѣчи потом далѣ^а вошли в нѣ^акое поле, и нашли мѣ^астце, з
которого преречона^а река тамар походила (Алекс.). а на
шатасто^ак такъ з натѣ^ары спора жены сѣ^атъ, ижѣ аникгды ихъ не-
машѣ (ГВ). Собравшиса на ѿдно мѣ^астце епї^апи перед тым ниж
константин до них вшол против ариеви диспѣ^атоват каза^али, а
звпаще архидїаконовї александрѣ^аском, афанасїю, которѣ^а
моцно ариад переконывал и славно вы^атравал, и ариаднѣ^акую там
васнѣ на себе побѣ^арилѣ (Бельск.). шли потомъ до его милости
пана воеводы (Бер. саб.). не ѿ^адают ему^а пѣ^анази, и дла того се
такъ долго над назначоный ден бавит (Хран.). ѿ^ат тое речки на-
право черезъ поле къ Печїцу, а ѿту^апъ черезъ багны и дорогу у
глубокую долину... мають то чернцы на манастирь вечно держати
(АВК). естѣ еще и городок в котором здавна были древа дорогого
балсамѣ^а (ХГБМ, 1). кгда вѣ^аршами своими и пісмами бѣ^агов своих
почтитѣ хотѣ^али, соромотѣ ихъ барзѣй ѿ^акрыли (ГВ). барзо добре
трафилоса, жемѣ теперѣ в манастирь^а слѣ^ацкомѣ ѿ^аца вѣ^адѣ^а лво^а-
ского zostаль (ХГБМ, 1). гвоздѣ^а желѣ^азно^а на шной дорозѣ кгда
бежат мѣ^али, скрите и незначне в землю по^анабивали (Стрыйк.).
река... рано коли сѣ^анце загрѣ^авает ростаѣ. А прѣ^адко бежит
(Алекс.).

4. Растлумачыць паходжанне і марфемны склад прыслоўяў.

Побач, пѣшком, дадому, учора, сѣ^аня.

Ззаду, спереду, гуртам, рана, весела.

Уніз, назад, наперад, наўздагон, злева, справа.

Нїзка, далѣ^ака, голасна, задуменна, чыста.

Даўным-даўно, мнагакратна, молада-зелена, старамодна.

Осьдзѣ, пустапасам, самаходзѣ, сюд-туд, усухамятку.

Вольнагучна (П.Трус), скупаслоўна (Ф. Янкоўскі), цвёрда-ліста (С.Гаўрусёў), шчымліва-адчайна (Г.Бураўкін).

5. Вызначыць асаблівасці ўтварэння прыслоўяў ад прыметнікавых асноў і форм.

Нічо¹ іншого в пекле не горит барзѣ⁵ як свом вола¹ (Зб. 262). Продад еси люди безцѣнне; а не дано за них замѣны великой (Лс. XVII). Тело... естъми белеиши естъ нежели первой и кожа макчейши нежели на иноумъ теле около того (Скар. КЛ). штворил василискъ шчи свои а велми гнѣвливе по⁵зрѣл в зверцадло (Бельск.). вчиниши Фимианъ добровонный... смешанный пилно и чисто, посвящению годно (Скар. КС). множество людей мужъ и женъ во домоу пречистое приходячи и голосно плачючи (ЧМ). половци собралиса в велико⁵ великости гордо, пишно а бучною мыслью хотячи зараз выгладит во⁵ско хрстианское (Стрыйк.). брат з братом, сестра з сестрою, муж з женою, тими словы мовили силне слезно горко (БЛ). там жэ королю лѣкарства чынечы горшѣ здорове его псоваль (ЛР). Люди... почали грѣшно и незаконно жити (ХГБМ, 1). приказуемъ грозно абы вси подданные нашы будучи на во⁵не нигде инѣде не шыховали (ЛС 1566). добре пророковалъ о васъ исаиа (ЕЦ). ты ма поведешъ вѣсто Трышана, а тобѣ будетъ за то велми добро (АТ). была имъ битва велика ... и долго вельми билиса (ЛР). шца, маткѣ наболѣи, розказалесѣ чити Хотачомѣ на земли долголѣтне жити (Лям.).

6. Прааналізаваць словаўтваральныя тыпы прыслоўяў у старабеларускай мове, параўнаць іх з сучаснымі формамі.

А то⁵ суд и декрет неслушне на мене в варшави х¹чинены⁵ потлумены⁵ зостал безвѣстне (Філіп.). ро¹томъ szol do¹rohoiu bezbojazno (Бых.) в тыхъ пнзях маю ему домъ вышей менены... добровольне а безправне поступити и оддати (АВК). Прагнѣ зась абысь теж ты безрозѣуме не блѣдиль, але за много вслѣдъ пошол (ГВІ). такъ и сѣя бѣй шт шѣа родилса нешѣдѣлне и безстрастно (Бяр.). Благо: Гды пишется без титлы, в Русской мовѣ значить: негараздѣ, мдле, недобре, оупомне, зимно. лѣнливо, гнѣсно, нехотне, блѣдо, що трупѣю фарбѣ маєт (Там жа). довою тую обмову, одѣ пана Дулича голословне вношную (АВК). горечо па-

ну богу се молечи переехати а шпоследу слуги з возом моим и со всеми конми едучи на том же мѣстцу тонули (ДЕ). шн им щос грозно шдповѣдал (Філіп.). Змовили тыхъ же муляровъ де ново вытынковать светлицу отъ улицы (ИЮМ). будуть вознамена и в часы днемъ и летомъ светаше на тверди небесной (Скар. КБ). Стараймо са прето братіе днем и ночью (ЕК). Хлѣбъ нашъ насущный дай намъ днесъ (Будны). сивилла... тое древо добре шсмотрела (Сивіла). добровольне покладали рѣхи свои на штѣшчѣніе (ХГБМ, 1). шн з работы и довтыгу своего штоден зѣла и иныхъ речѣ⁵ шгородныхъ приносил пнѣ своему⁵ (Гіст. сл.). з ними шдали и пивали вкуле цар и царица его Елена (ХГБМ, 1). ихъ бы вкротце повѣдѣль (Алакр.); за всю тую двадцать годъ и за два годы жона моя смачно ела, и пила, и вкрасне ходила (АВК).

7. Вызначыць спосабы ўтварэння прыслоўяў ад лічэбнікаў, яко се вышей по двакротне поменило, зошлый превелебный его милость... смертью зѣ сего свѣта зшоль (АВК). рымановъ поведають же бы мѣло полечы двакротъ сто тисечеи и десеть тисечеи шкром тых, которые въ шбозе были побиты (АА). А еще и тое обачити треба, шко не просто злодейство пополняютъ, але двоичасто (Будны). коли хочетъ разоумѣти силоу книжную то и двократы почитай словеса (ЧМ). тисѣча талантовъ чинятъ девяткрат тисѣща тисече⁵ золотыхъ або девѣт милишновъ (Гіст. сл.). все слово... нашол в нихъ десктерако надъ вси вѣщки (Біблія). вышгнул в поле з войском, в которомъ было десеть кротъ сто тисечеи люду боевого (АА).

8. Прааналізаваць утварэнне форм ступеняў параўнання прыслоўяў у сказах са старабеларускіхъ тэкстаў.

жадныхъ⁵ годне⁵ не приходит до столѣ божого шко покорны (Гіст. сл.). Лишше: шбфитѣй, назбыт, надто, тым болшей, далеко болше, гойнѣй (Бяр.). надъ шшелакѣю трупѣ, голоснѣй и громнѣй шповѣдають (ГВІ). шхъ мои боже, то есми гореи еще зьсоромочон и жалостен, нижили первей; и почал велми тужити и плакати (АТ). даріі... жалосно рекъ... ш невѣрнаш и нешѣстичнаш чести, шко человекѣхъ и сперва славна ест, а воскори погибает, и на шстатокъ вказѣшса горчайшей шду змиина (Алекс.). хто хотель бы кому

Руская мова	Беларуская мова	Украінская мова
вблізі	паблізу, блізка	поблізу, близько
вдвое	удвайне, удвая	удвое, удвічі
дотла	дашчэнт, дачыста	дотла, уцэнт, доцэнт
жалко	жаласна	жалюгідно, жалісно
легонько	лёгенька	легенько
отсюда	адсюль	звідсіля, звідсі
очевидно	відавочна	очевидно
стремглав	стрымгалоу	стрымголов, стрчголов

Прыназоўнік

1. Выпісаць прыназоўнікі разам са словамі, да якіх яны адносяцца. Вызначыць іх утварэнне.

Азажэ мы того не бачымо хота бысмо са всѣ епскпы на тоую оуныю згодили, а все бы хрстіанство на то не позволило, жебы бы то толко порожнаа праца и огида наша была оу овечокох нашихъ (Алакр.). якожъ и на то мѣсто... съ сойму першого ухваленьныхъ вложили есьмо были апырчѣ триста копѣ грошей (Гіст. сл.). на то³ голос пчолы емѣ мед на хста носили (Бельск.). Дали слугамъ на пироги, за барилко бондарю (ИЮМ). ўчинили коня з дерева велми великого и заскпелили в немъ¹ велми валечныхъ з оружьемъ рицеров а сами мкобы бѣжали до своего панства (Троя). владыце Новгородскому идетъ не съ которихъ дворовъ, але не со всѣихъ. зъ жеребѣя по полпретинадцати бѣльки (Гіст. сл.). видели двѣ звездѣ в тот же часъ на заходѣ шт солнца одна бѣла, а другая черлена (ЛР). мѣк бовѣмъ Орель надѣ иншими птахами, а Левъ надъ дикими бѣстїями, а Быкъ надъ свойскими быдлаты верхъ маеть, а Члѣкъ надъ всимъ створенемъ Кролюеть (ДБСМ). А пакли бы штецъ выдаючы девку замужъ передъ выданемъ ее вена и шправы ѿ змѣта своего не шдержал таковаа девька по смерти мужа своего внесене тратит хота бы и великую суму з собою внесла (ЛС 1566). што сѣа дотычетъ скаръбовъ ѿца его не повинъна по смеръ-

лихо вчинити, собѣ горшей вдѣлаеть (Гіст. сл.). то мыслиль, ижъ то шна з мкого набожества чинила, мко бѣлыи головы звикли, которіе слугъ бѣлыхъ мкоюсь прирожною Побожностю горячѣ³ анижли мужизны чинаѣт набожными послугами чѣтѣт (ЛР.). которіи⁵ милѣт горачше⁵ бежыт прѣдше⁵ (Гіст. сл.). ащели пакъ пожили боудем на семь саѣте добрыми дѣлы чистотою ко боу. так же добрей и передъ бгомъ ѿткажемъ (ЧМ).

9. Расплумачыць паходжанне і сферы выкарыстання прыслоўяў у сучаснай беларускай мове.

Адно і ўцяміна, і нязмрочна і парабку, і кавалю: Час надыходзіць безаброчна, Бязвыкупна прыдбаць зямлю (М.Лужанін). І адкажа сэрца: Там яна далёка Кужаль дапрадае, Узечар, прылучыне (П.Трус). Глядзяць кудысь углыб вочы дзедавы, несупыняныя думкі яшчэ больш маршчыняць яго лоб (Я.Колас). Усё, што нядаўна яшчэ здавалася недзе далёка, нібы ў іншым свеце, аддзеленым гадамі вайны, раптам зноў стала хваляюча блізім, амаль рэальным, нібы вайна ўраз страціла сваю ўсяляльнасць над імі (І.Мележ). Глуха гудзелі хвоі, палахліва лапатала рэззенькім, скуптым лісцем прыдарожная асіна, падвываў вецер у касцельных вежах (М.Лынькоў). Кастусь толькі і займаўся тым, што зранку маляціў, а адвячоркамі ўкошваў травы коням нанач (К.Чорны). Тут, мусіць, і ўлетку не часта ездзілі, а цяпер, пасля доўгіх лютавіцкіх мяцеліц, дык і ўсё зараўняла снегам, і каб не лес — елкі ўперамёжку з хмызам, — які няроўна расстулаўся па абодва бакі, пакідаючы ўсярэдзіне вузкую белую крывуліну, дык было б і не здагадацца, што тут дарога (В.Быкаў). Раптоўна моцна пацямнела, Патухла далеч перад ім (Н.Гілевіч). Досвіткам сын зноў падняўся на ногі, Сэрца смыслела ў яго ад трывогі. Сорамна бацьку ўжо глянуць у вочы: Ён спрабаваў ашукаць яго двойчы (У.Дубоўка). Лета, але ноч ведраная, здаровая; напята расчыненыя ў вакзале шырокія дзверы; пад нагамі цэмент — няўтульна, непрыветна, сіратліва (Ф.Янкоўскі). Ішлі на бой харобра За свой народ і край. Аб гэтым помніць добра Стары маўклівы гай (П.Панчанка).

10. Адзначыць фанетычныя, словаўтваральныя і стылістычныя асаблівасці прыслоўяў у сучасных усходнеславянскіх мовах.

ти пана своего ему ўправляти, бо онъ былъ ув опеле пана моего (*Літ. метр.*), и отъ когожъ колвекъ, ведле уставы Сына Божого, хто былъ окрещонный, не годится его повторе крестити (*Гіст. сл.*).

2. Вызначчыць значэнні прыназоўнікаў **безъ, отъ, зъ, у** ў старабеларускай мове. Якія канструкцыі адпавядаюць ім у сучаснай беларускай літаратурнай мове?

Бурмістры и радцы безъ войта, або безъ лент-войта ни одного сказанья вдѣлати не мають (*АЗР*). По той же сторонѣ изба старая... въ сажни три, черная печь, лихія двери безъ завѣсовъ (*АВК*), позычила въ мѣне, ещо за первого мужа своего небожчика, 6 копѣ грошей безъ шести грошей (*ХГБМ. 1*), а зас вси речи котории в пеклѣ повѣдали в тобѣ се без вонтпенна на^ддѹют (*Алекс.*). Тотъ, хто гонить в дорозе за злодеемъ маеть при себе мети сусѣдовъ сторонныхъхъ люде³ и с тыми привезти трупъ передъ вradoмъ маеть высведчитиса, ижъ его при лица забилъ (*ЛС 1588*). зъ чолна высевши, шлисмы до огороу того Ларка Оникшинича (*ИЮМ*). Знаемъ ест здалека силный он же ест языка смелого, и разумный оумее са выстеречи ѿт него (*Скар. ІС*). плывет балсам как бы с коуста, который естъ мало вышши ниж на локти ѿдъ земле (*АТКВ*), жадными любезностями ани погрозками ани ѿкрутными барзо муками ѿд статечного вытравыванъ в милости ѿблюбенца небесного ѿстрашена не была (*Гіст. сл.*). а то мы какъ оу полоцку, а рижане оу ризѣ, оучинимъ и поставим (*ДПР*). се азъ кѣзь великіи анофрей положилъ ксми сие кузле оу нашемъ монастыри в цркви оу сгого іoан прдтчи на острове (*Гіст. сл.*).

3. Вызначчыць больш старажытныя і пазнейшыя па свайму ўтварэнню прыназоўнікі.

Дрэва ўсё дрыжэла не то з радасці, не то ад трывоі і асыпала сваё насенне (*Я. Колас*). Сад быў абгароджан стаячым плотам з кароткіх аполкаў, па якіх зверху цягнуліся, адна над другой, дзве каплючы драціны, дзе-нідзе з шкуматамі з адзежы тых малых смелякоў, што мелі ахвоту бываць без патрэбы гаспадароў у гэтым садзе, у якім не было аніводнага старога дрэва (*К. Чорны*). Праз акно ён паўзіраўся на двор, дзе чуліся галасы (*В. Быкаў*). Пачалі ад яе ўсе люстэркі прымаць, бо яна і сядзіць каля іх цэлы дзень. Да работы якой нават блізка не йдзе (*У. Дубоўка*). Старшы

лейтэнант, ажывіўшыся, задаў яшчэ некалькі тэхнічных пытанняў, і на ўсе Рыбакоў адказаў правільна, хоць між іх былі і не лёгкія (*І. Мележ*). За Перамогу ваявала і тая сібка, што ў сірот Ад рота маці адрывала, Каб не аслаб без хлеба фронт (*Н. Гілевіч*). Нягледзячы на трывожны час, рынак жыў сваім звычайным жыццём (*А. Якімовіч*). Па гасцінца, ля дарогі Курганок віднее (*Я. Кулала*). Але скажу табе па сакрэту. Пракоп не любіць такіх матэрыялаў (*Б. Сачанка*). Тут, паабалал шляху з прысадамі старых ясакараў і ліп, да вайны размяшчаліся ўсе грамадскія будоўлі... (*І. Шамякін*). Пятляла рэчка тут нахштальт вузакі (*М. Машара*). Перакінў цераз плечы ранец і падаўся доктар са двара (*А. Звонак*). Перад боем я паслаў лісты многім сваім сябрам і знаёмым (*А. Марціновіч*). Гава-рыў [Тураве]... неспядаўна, паводле таго, як успамінаў, але гэ-та не змяняла ўражання ад загада (*І. Мележ*).

4. Прааналізаваць прыназоўнікі ў сказах з твораў рускіх і беларускіх пісьменнікаў. Адзначыць склон, якім кіруюць прыназоўнікі.

С утра шёл тихий, без ветра, тёплый дождичек, висевший капельками на листьях, на сучьях, на траве (*Л. Толстой*). На востоке начинало светлеть, но звёзды над ивами плотины блестели по-прежнему ярко; внизу, под горою, по широкой глади пруда шёл пар; открытая дверь купальни странно поскрипывала в тишине (*В. Вересаев*). В стороне стоял деревянный дом, маленкий, серенький, в одно жильё, с широкою обеденкою в сад (*Ф. Салагуб*). От воды тянуло сыростью, терпкой горечью гниющей ольхи, а с дальних прихотёрских степей... лёгкий ветерок нёс извечно юный, еле уловимый аромат недавно освободившейся из-под снега земли (*М. Шолохов*). Сжатый воздух дрожал от малейшего звука, и, словно великаны, со всех кровель обеих набережных подымались и неслись вверх по холодному небу столпы дыма, слетаясь и расплетаясь в дороге, так что, казалось, новые здания вставали над старыми, новый город складывался в воздухе (*Ф. Дастаевский*). Ответственность за ведро и тряпку для меня такой же токарный станок, пусть и последний в ряду, но на нём обтачиваются крепёжные части для важнейшего человеческого атрибута: чувства ответственности (*А. Макаранка*). Там, в бухте, как в красноватых чашах из окаменелой глины, качалась и шумела живая водяная пазурь и разбивалась пеной о низкие мысы (*К. Паустоуски*).

Стаў пагодлівы адвечорақ апошняй пары бабінага лета са спакойнай празрыстасцю далачынь, парадзелымі пералёскамі ля дарогі, вольным прасторам ужо апусцелых палёў (В.Быкаў). А пад над возерам пажоўклія лісты Журбою веялі у радасці вясёлай (П.Трус). Пры камінку — там і светла, і цёпла — мама прадзе воўну, бацька вяжа нерат (Ф.Янкоўскі). Іван сумуе аб працы, сумуе аб каласах жытніх на сваёй паласе, аб заліўных сенажацях, аб дзецях-румазах (М.Лынькоў). Падрабязна распытвала Ульяна пра Арыніну службу, жыццё, заробатак, пра выхадныя дні (Я.Колас). Жанчына пралакала ўсю ноч, а пад раніцу, калі разгневаны і апантаны мукамі Клім выйшаў на вуліцу праветрыць галаву, забрала малага і пусцілася бегчы да цёткі (А.Кулакоўскі). Дзядзька сядзіць на табурэтцы каля лавы, тварам да сцяны, і правіць хамут (Я.Брыль). Хлопцы ляжалі вакол агню на кажухах і світках, ляжалі нерухома, з шырокімі ад задуменнасці вачыма (У.Караткевіч). З Вільні, з Ліды і з Турава, З Медніц і з Трок і з Навагрудка, з Кернава, з Крэва Змрок харугваў збіраецца ў Гродзенскі полк, З крыжакамі разлічвацца трэба (Д.Бічэль-Загнетава).

5. Зрабіць пераклад на рускую мову, звярнуць увагу на асаблівасці выкарыстання прыназоўнікаў у рускай і беларускай мовах.

Усё лета перад хатай Чарнушкаў ціха грэлася на сонцы маладзенкая, з тонкім, як дубец, камлём рабіна. Ніхто ў Куранях, бадай, не заўважыў, калі і хто пасадзіў яе, не бачылі як трэба яе і тады, калі яна красавіцкай раницай апрачнула ў лёгкае празрыста-зялёнае плацце з кволых, рэзных лісточкаў. Дні за днямі цікаўна, але нясмела глядзела яна на вуліцу, на ўсіх, хто праходзіў міма, — сціплая, непрыкметная, за нязграбным птомам, блізка ад вялікіх дрэў. Ніхто не даваў ёй ніякай увагі, мылі яе, песцілі толькі цёплыя дажджы ды любілі шумець маладым лісцем вятры. Людзі ж яе як бы не заўважалі, спачатку таму, што проста не прыкмецілі, а потым таму, што непрыкметна прывыклі.

І неспадзявана адбылося незвычайнае: ціхая, нявідная, у жывеньскім росквіце рабіна заружавела, зазырчэла яркім, кідкім характвам, гарачым полымем агністых гронак. І не адны вочы, не абыякавыя, не ачарсцвелыя ў жыццёвых пакутах да характва, глядзелі здзіўлена, зачаравана: «Глядай ты!..»

(І.Мележ. Людзі на балодзе)

1. Выдзеліць злучнікі, растлумачыць іх паходжанне.

Княз великий Витовт стоял всю весну а города не взялъ (ЛР). Того жь року на страшно³ недели во средѣ гром загремелъ велими грозны⁵ з дождемъ и з бурею немалою а то былъ знакъ добры⁵ (БЛ). а которое дѣтя родила есми мертвое съ того бою, за то ми его милость присудилъ головщины тридцать рублевъ грошей (Гіст. сл.). хто бы тежъ передъ нами гѣдремъ, корда, шабли, або какое иное брони достал и ранилъ тот горло тратитъ (ЛС 1588). маю сад з вами розлучити, абовѣмъ до землѣ ѡтхождѣ, ѡткол вернѣтиса не естъ можная речъ (Алекс.). не жадныи пѣнази ѡ которие мы мало дбаем, нас до того привели, жесмы до тебе Иван приехали, але абысмы напрыматѣлѣ твоего били (Гіст. сл.). ани ѡтъ корол пана ани ѡд речи послолитое инстигующих на мене не было (Філіп.). снадѣй абовѣмъ верблюдови през оушко игольное протити, аниж богатомѣ войти до црствіа нбсного (ГВ). А если бы де-тинные имена в розныхъ поветехъ были тогда врьдѣ въ которомъ повете головнѣшое имене тымъ дѣтемъ мает ѡлекуна придати а тот ѡлекул сам ѡдин при головнѣшомъ имену и иные вси имена хотѣ по розныхъ поветехъ будутъ с одного держати и ими се ѡлекати (ЛС 1566). А мы всю маетность и люди его с тымѣмъ послами твоими с панства нашего выпустили, якожъ о томъ и о инѣшихъ рачахъ, о которыхъ еси до насъ писалъ, ширей черезъ гонца твоего Андрея Михайлова до тебе описати, кажемъ и тебе отнаймимъ (Лит. метр.). Я самъ коли по домовому уберусь, то еи мосьцъ пани Мсти-славска малжонка моя натѣшиться и посмотрѣть на меня не можеть (ЛМ). Іако серга златаа въ ноздрахъ свиньи, сице красота въ бѣзумной жене (Скар. ПС).

2. Ахарактарызаваць злучнікі паводле значэння, марфалагічнага складу і спосабу ужывання.

Душа яго чула і вочы бачылі, што стаіць характва зорнай ночы і восень позняя пагодная, але аднак жа цяпер ужо сталасць заклапочанага чалавека панавала над усім у яго душы, і гэта было яго шчасце, бо ён не аддаваўся голым пачуццям, а паўнаце жыцця, якое яно ёсць (К.Чорны). Каб у яе была такая чырвоная стуж-

ка, то можа і яна б пайшла з імі (Я. Колас). Лустач быў прымак з той даволі рэдкай пароды прымакоў, якія змаглі адразу захапіць у хаце ўладу, пасля чаго жонка толькі агрызаецца здалёк ды з асяццярогай, не пападаючы пад руку (Я. Брыль). Шутаў ведаў, што бой чакаў цяжкі яшчэ і таму, што праціўнік зможа пасылаць не толькі пяхоту, але і танкі, і артылерыю, тады як нашы сілы спачатку будучы абмежаваныя; невялікім групам давадзецца біцца супроць батальёнаў і палкоў (І. Мележ). Каровы падыходзілі ўсугуч да машыны, як быццам не маглі збочыць раней, з хвіліну глядзелі на яе, нібы прыкідваючы, ці можна цераз яе пераскочыць, потым лена абміналі машыну (У. Шахавец). Варта таксама звярнуць увагу і на тое, што рота трапіла ў трагічнае становішча не праз ініцыятыўнага Аманьёва, а праз абьякавага да справы выпучэнца Сырамятнікава, які нічога не зрабіў, каб замацаваць поспех роты («Польмя»). Гаварылі браты аб усім: а горкай сваёй долі, а праўдзе, а жыццю (Я. Колас). Заўважым: адбылося не проста знаёмства з цікавым тэкстам, а шматплановае і шматузручнае далучэнне да шлохаўскага мастацтва, прычым асобае значэнне ў ім меў не столькі эстэтычны кантакт, колькі рознабаковае спалучэнне з жыццём (Веснік БДУ). Што датычыцца беларускай літаратурнай мовы, то яе гісторыя спецыяльна не вывучалася, хоць бы ўжо таму, што дарэвалюцыйнае мовазнаўства афіцыйна, за выключэннем некаторых вучоных, не прызнавала самастойнасці беларускага народа і яго мовы, глядзела на беларускі народ як на племя велікарускага народа і на беларускую мову — як на дыялект («наречие») велікарускай мовы (Л. Шахун). Калі мы называем наш час часам праўды, то давайце сапраўды будзем гаварыць аб усім, чым напоўнена наша жыццё («Звязда»).

3. Расстлумачыць паходжанне слоў.

Или, понеже, когда, хотя; априч, деля; або, затое, нарэшце.

Часціцы

1. Вытлумачыць паходжанне і значэнне часціц.

А в коротце мовачи, вси а вси, дней послѣднихъ и близкого, на тотъ свѣтъ, тебе справедливого сѣдіи, приста, знаки са выполнають (Карп.). не шблнчай деи злыхъ ать не возненавидать тебѣ (ЧМ). ачеи соромота твоя бѣдет оуслышана а клевета твоя не

вернеться оуже (Зб. 262), коли бы нашол са витезь велми высоко-го сердца и рыцэрства, а пани крашеи наше пание, а приехали бы шба посполе, то бы были нам господары, а тые бы мусили померети которым мы служили (АТ). гды швышы доспѣють, не шкодить кѣколь. пшеницы бы знакѣ (ДБСМ). аже будетъ ниже полтины до-мовый речи краль, домовыми жъ речами платити; а будетъ выше полтины краль, хотя бы пакъ первое украль, ино его обѣсити (АЗР). а на тотъ кликъ приехалъ: ажь тотъ инко Мишковичъ Стецка Зелепужича на его влосной сеножати шцепомъ его бьетъ (Гіст. сл.). Рекл прето едной ночи кроль до него: слышишь, вый-дѣмо, и прохोждѣмоса по мѣстѣ азали што пожитичного дла при-шлого часѣ шбачимо (ГВ). колко раз казалъ место Рымское запа-ливать ани дла чого иншого толко дла того иж бы са тому дивовал а потеху мѣль (ЛР). царь мает быт таковой сталости, иж ани през прозбы ани през причины ани през дари не мает штступоват шт дороги справедливости (Алекс.). едучи мне з местечка Уйзды... ступилъ былъ есми до него в дворъ, то пакъ дей он з сынами своими ... мене самого збил (АВК). отроки... егда пришли были с нимъ додому, вже было позно (Скар. ЧЦ). шнь ректъ. ах богдѣ⁸ бым николи не был бом на мѣстца пекельные естем запроважоны⁹ (Гіст. сл.).

2. Выпісаць часціцы, вызначыць іх ролю ў сказе і разрад па значэнню.

— А таварышок, а паночак, а залаценькі, а не карайце ж вы хаця моцна яго,—загаласіла Рыпіна (К. Краліва). Ціхі я чалавек, непрыметны. Мне дзень абы пражыць, і дзякуй богу (М. Лынькоў). За гаем, на полі, аж да самага возера, іскрылася пад месяцам светлая сцежка (А. Асіпенка). Там ні цянечка ні ў адным куце. За сценкай — ціха, з вокан — не гудзе (А. Лойка). А усё магло ж бы быць іначай: — Як у шчасліўшых між людзей, Калі б на сцежцы на юначай Не вырыў яму ліхадзей (Н. Глевіч). Пятро яшчэ штось хацеў сказаць, але яму было так горка і крыўдна, а слухачы так далёка былі ад яго слоў, што ён не мог далей гаварыць, падняўся, уздыхнуў і пайшоў па сцежцы (Я. Колас). Бровы ў яго сыходзіліся дугамі і тонкія губы сціскаліся, калі ўвага яго да якога-небудзь шоргату лістка аб мерзлую кару даходзіла да поўнага напружання

(К.Чорны): Застаўся вечар ззаду дзесь, Як хмара, следам пыл ідзе (У.Дубоўка). Суслік моліцца, склаўшы лапы: — Як я, так заплакала б неба хочь!.. Каб, быццам вужоў, учарнелай ляпай Маланкі глытала непагадзь (Р.Барадулін). Трава тут ужо вырасла настолькі, што хочь касі яе (Я.Маўр). Яны даспадобы мне, хай і старыя. Не толькі ў гучанні хвалюючы змест, Як многа гавораць мне назвы такія — Мінск, Пінск, Брэст! (П.Бройка). Мы так многа хацелі ведаць пра гэты вялікі, багаты гісторыяй і характам горад і так мала часу мелі на гэта! (І.Мележ).

Выклічнікі

1. Вылісаць выклічнікі, устанавіць іх значэнне, вызначыць структуру і сінтаксічныя функцыі ў сказе.

— ах, ах, зры оуфь (Бяр.). нѣкаторыє... латиною и много ѿ собѣ розумѣнемъ ошуканы будѹчи (ах бѣдаж) з вѣры правдивое до иншое вѣрки... небачне перекидаются (Філіп.). ахъ, ахъ, гди, не ѹмѣю мовити бо естем дѣтя (Бельск.). они... ишли до лазни и почали сѧ вѣниками хвостати мовечи, вохъ, вохъ, вохъ (Стрыйк.). цона его познала. Аи боже! Почали сѧ велми цаловати (АБ). на тело сѧа своего падши кликал: беда мне снѹ мой, чемоу еси мене такъ замоутит (ЖА). о нихъ же гѣдъ рече, Горе вамъ законъникомъ, яко възасте ключъ разуменію. Сами не внидоште, и възходѣщимъ възбранисте (Будны). ѿ господи збав нас который еси на высокости (ПХ). Пану Пахомовичу, для припадку, уховай боже, въ дорозе на коня для поспешена прудкого съ справками до Яворова до пана Купцевича бурмистра дано золотыхъ сто осемъ (ИЮМ).

2. Адзначыць выклічнікі, вызначыць іх структуру. Распачынь правяпіс выклічнікаў і знакі прыпынку пры іх.

Калі за дзвярамі сціхлі крокі паліцэйскіх, Пётра на каленях падпоўз да жывой яшчэ ахвяры іх допыту. — Ай-яй! А я і не пазнаў. От што зрабілі... (В.Быкаў). — Ой, і ты тут! — усклікнула Ірына. — У якой жа школе? (А.Марціновіч). Эх, скончылася і пятае лета разлукі з домам! (Я.Колас). Распаўсюдзіцца не дай. Ашуканству. Гэй, наперад, бедната! Гэй, сялянства! (П.Трус). Ой! — крыкнула раптам Лізавета і шатнулася, як сядзела, назад (К.Чорны).

Ух, гэта нож! Перад такім нажом усе мядзведзі паразбягаюцца са страху! Толькі махні ім! (І.Мележ). О, так! У кожным прадаўжала Свой род — не горшы між другіх. І як ні крыўдзіў лёс, бывала, — Ніхто не бачыў слёз тваіх! (Н.Гілевіч). І ўсё, бы ў павуціне, Закраваны твар. О дзе Вы, Валянціне, З Рудаўкі камісар?... (А.Лойка). Я гукаць, я крычаць! А божачка!.. А божа каханы!.. Не чуваць. не відаць. Ці адбіўся, ці мо якая бяда (Ф.Янкоўскі). — Ага! Папаўся-такі, не мінуў маіх рук! А вы — няўмекі! (М.Лынькоў). — Ой, мамчы, — усміхнулася дзяўчынка. — Буду цябе баяцца, такога мамленькага. Я на птушку гляджу (Я.Брыль). — Э-э! — смяліся з яго дзеці. — Ніводнага баравіка не знайшоў. Грыбні-і-к (В.Хомчанка). — Бацюхны мае! — раптам губляючы ранейшы тон, спалохана пляснула далонямі суседка (А.Васілевіч).

Кантрольныя заданні па тэме «Назоўнік»

1. Вызначыць тып скланення, склон, лік, род назоўнікаў у наступных выразах са старабеларускіх тэкстаў:

- украдено: седло гонное, две рогатины, две косе;
- менел^а царь грецьк^і воротилс^я до грецьи з славою;
- торгъ дровный... на конци тоє оулице;
- мостъ передъ вороты в замьку;
- тотъ Матей оные кони и съ лугу взялъ.

2. Паскланяць у адзіночным ліку назоўнікі:

- вовода, восечение, воля;
- стогъ, рогатина, поле;
- жена, кровь, патриархъ;
- войско, твердость, половица;
- церковь, городъ, рубль.

3. Вызначыць, якая з форм Р. склону з'яўляецца больш старажытнай і чаму:

- из тёмного леса — я из лесу вышел;
- кус сыра — кусок сыру;
- с самого края — у самого краю;
- кус гороха — мешок гороху;
- пять учеников — двух сынов.

4. Выдзеліць суфіксы, указаць, ад якой часціны мовы ўтвораны назоўнікі і якое значэнне яны маюць:

- а) гвалтовнік, лекарь, седларь, мешок, двулётка;
 - б) торговец, злочинца, десятнік, родич, случане;
 - в) братенік, золотарь, бычок, сёножатка, ушатець;
 - г) забойца, делатель, гуменнік, дёдичь, москвитинь;
 - д) посланець, лупежца, старостичь, садок, кошулька.
5. Вызначыць спосаб утварэння назойнікаў:
- а) полпечніца, боярка, дядковщина, жалоба, лихота;
 - б) потылица, землянка, негодность, покрывало, войтовство;
 - в) ключница, господарыня, воскобойня, дёвочка, личба;
 - г) чернило, побоище, рукоданье, щедробливість, злодей;
 - д) топориче, лупежество, спешность, ослость, корчмитка.
6. Вызначыць, да якога старажытнага тыпу скланення адносіліся наступныя назойнікі:
- а) плачь, оупль;
 - б) коупль, отьць;
 - в) олень, врачь;
 - г) вождь, корень;
 - д) рысь, кремень.

7. Вызначыць, які канчатак мелі прыведзеныя назойнікі ў М. і К. склонах:

- а) горохъ, купець;
- б) жена, снѣгъ;
- в) огородникъ, голубь;
- г) лѣсъ, воевода;
- д) дщерь, шолкъ.

Кантрольныя заданні па тэме «Дзеяслоў»

1. Ад прыведзеных дзеясловаў утварыць усе магчымыя формы 2-й асобы адзіночнага ліку абвяснага, умоўнага і загаднага ладу:
- а) видети, спати, нести;
 - б) глаголати, ненавидети, жечи;
 - в) просити, читати, молчати;
 - г) казати, имети, вити;
 - д) хытрити, поразити, горети.
2. Вызначыць паходжанне канчаткаў у наступных дзеясловаў:
- а) взложить, маеть;
 - б) вечер ти сель;

- в) маеть осести;
- г) поиде ... и ... найде;
- д) забито ... и тело втоплено.

3. Ад прыведзеных дзеясловаў утварыць формы аорыста і імперфекта 1, 2 і 3-й асобы адзіночнага ліку:

- а) нести, ходити;
- б) бежати, косити;
- в) творити, хотети;
- г) резати, писати;
- д) бросити, боронити.

4. Вызначыць час, асобу, лік наступных форм дзеясловаў:

- а) прымалі быша; (ён) гавора; нясець;
- б) бяше носиль; рабіцьму; зрабіўшы;
- в) несеста; быў хадзіў; пабелены;
- г) мель приходити; глядзячы; вязе;
- д) отвѣдъшы рекль; спаў бы яшчэ; збіраюся.

5. Ад прыведзеных дзеясловаў утварыць формы перфекта і плюсквамперфекта (адзіночны і множны лік):

- а) миловати, мыслити;
- б) мовити, ехати;
- в) всхотети, вмерети;
- г) терпети, опалити;
- д) поставити, видети.

6. Зрабіць поўны марфалагічны разбор дзеясловаў:

Я ти хочу тут поведати, так ми бог помози.

То ест конь, которого есми дала витезю.

А коли быхъ его видепа, я быхъ с ним пошла.

А конь не дает са ни одному человеку повести.

Хочу ему велѣти дати постель, нехай и спить пры кони.

7. Зрабіць пераклад на беларускую мову:

а) выплываць наверх; колеблющаяся масса;

б) засеваць ячменём; оголённые вершины;

в) удваиваць счѣт; истомившийся человек;

г) истосковавшись от одиночества; бегущие тени;

д) спящий ребёнок; исчезающая лошадь.

8. Зрабіць пераклад на рускую мову:

а) пачарнелыя сцены; аголены провад;

- б) абліты вадой; пасівелы ад гора;
- в) знесены дом; тоўчаная бульба;
- г) сатканы з нітак; на ноч глядзячы;
- д) добра прыгледзеўшыся; п'ючы каву.

Падагульняючыя кантрольныя заданні па тэме «Марфалогія»

1. Зрабіць поўны марфалагічны аналіз прыведзеных урыўкаў з помнікаў старабеларускага пісьменства.

Трышан пачаў рост і л'бішати и в малых днехъ иж са ему дивовати почали, игралъ в шахы и в варацбы лепшеш надуъ иныхъ, и всакоє его доброты не было ровни, а нхто такъ строине не мог на кони сеѣти такъ он.

И коли ему было дванадцат лѣт онъ былъ великоє доброты и мудрости во всакой его речы, пание и панны и кождын человекъ дивовали са ему которые его видели, и кожда была пани и панна рада тому абы их Трышанъ миловалъ.

Трышанъ онъ тѣж служил дворно и почесно королю Перемонту, король иншихъ паншат на дворе своемъ не ставилъ ни за што напотивку ему, а нхто тѣж не знал его хто а шткуль ест.

И встал шдин кухаръ и взалъ головню горячую и вдарыл Бово по голове и всю гуню ему шпаланил; и Бово был велики жалостен, а взал головню и вдарыл кухара по голове, онъ пал мертвъ, а мозок и шчы ему выскочыли.

И што то вчынил конь добрын? И всталъ на задние ноги, а передние ноги положыл Бову на плечы и поццловал усты Бова; а юли бы тот конь умелъ говорить, рекъ бы ему: Добре еси пошол, пане. И шпат са опустил на землю.

СІНТАКСІС

1. У сказах са старажытнарускіх і старабеларускіх тэкстаў выдзеліць дзейнік. Указаць, якія часціны мовы маглі выступаць у ролі дзейніка.

Бысть мятежъ въ Новгородѣ; Ты ми еси сынъ а азъ тѣбѣ отецъ; А вы возьмите съ нами миръ; И почаша ѣздити оканьныи по улицамъ; Въ то же лѣто углоста два пола; И на зиму приде князь Мстиславъ съ братомъ Ярополкомъ въ Новгородъ (НЛ, I). Они же сами княземъ славу рокоташу; Сами скачють які сѣрыи влѣчи въ полѣ; А погании съ всѣхъ странъ приходяшу съ победами на землю Рускую; Два солнца помѣркости (Слово). Ржа ѣсть железо а печаль челоуѣку умъ отымаеъ; Не ѣдалъ есмь отъ песка масла ни отъ козла млѣка; Луце бы ми вода пити въ дому твоємъ неже ли пити медъ въ боярстемъ дворѣ (Мал.). И быша три братья; Азъ есмь мужъ его; И приде володимеръ киеву съ вой многи; Володимеръ же възвратиса въ кыевъ с победою и съ славою великою (ЛЛ). Кыиждо бо рабъ своего гсдна хвалить: Днсь горы и холми точать сладость (Тураўскі).

И гонецъ тои наидеть великого княза витовта оу городнѣ; И князь великий кестоутіи сѣа своего и жену свою в горо^ане наседе⁷ (ВЛ), быс кѣзъ в поло^тсѣ градѣ имене^м всеславъ; И нача книги писати своими рукама (ЖЕП). Але она силнаа жалость и бледость слова проривала ажъ говорити не могла (ЛХ). Да шдинъ разъ розмаитыхъ речей на неѣлю шднаа посполный торгъ бывал на той оулицы (АТКВ). А тот евфиміанъ былъ велми милосердный (ЖА). В сей Книзе лекарства душевные и телесныє зуполне знаидете (Скар. прадм.). Тогда кѣзъ велики Витовтъ поиде со всеми силами ко городу Смоленскому (ССЛ). И ели вси и насытилисе (ЕЦ), она вмокла, а король мѣлъ большое розмышленіє а гнѣвъ (АТ). Конь вчынилъ велико рѣзаніє и ланцухи покрышил (АБ). Прошу рачте жъ вмс тую працу ш мене вдѣчне принати (Салега). Таемница бовѣм оуже справуєтса беззаконства, страшат ма войны постороннии (Каз.). И боудет онъ оучити уоставена нова и приказаныа многа и вси люди боудут верети в него (Сівіла). По-

свои приложити рачили... пань Альбрехтъ Претоцкій, городничий Виленский (АВК). Архиепископъ з духовными и зъ крестами стрѣтил в башнѣ городской и бѣгословилъ великого кнѣзя и всѣхъ з нимъ (ХГБМ, 1). Александръ досмотрі нищихъ града своего и дари ихъ во прискорбныи час их (АВ). Тыи бояре Рудоминский мають выправити и ставити ку службѣ земьской 329 коней (Гист. сл.). они повинни будѣть тѣю шкodu платити и сами головами своими выданы быти нижли не вечную неволю, поколса выробать (ЛС 1566). я убогая удова, далее детокъ тыхъ не маю чымъ выховать (АВК). Вы не бояре, але служи путныи Негневицкии (Гист. сл.). ани они высоки, ани низки, ани плечисты (Пр.).

4. Визначыць тып выказніка і формы яго выражэння.

Того ча^у за м^оуарога цѣа саломона. бѣаше пр^ор^оч^ица звѣздарыка имен^е сивилла. а та бѣаше велми м^оудра. иже вѣ звѣ^дахъ многыи вещи в бѣ^дущи^х реч^ахъ прови^дѣла. прѣ^д многы^х тысящ^а лѣ^т. что са в земл^ахъ стати маеть, та ен м^оу^дрость е^с ѿ бѣ^да дана. и знаема бѣаше. и баше красна. а богата, але един^у ног^у къ по^двѣнств^у гоу^син^у ног^у мѣла, и за тѣ^х са велми см^оущаше^с. а прот^о на ней стояла и ходила. те^б и так^о то и нын^и лю^ди стоить, або ход^а. Сивилла оу^слышавши ѿ м^оу^дрости саломонов^а, и ѿ красе его двора. вѣсхотѣла своим^а ш^онима ви^дѣти его, и иже к нем^оу. а егда^ж то цѣ^рь оувѣдалъ, против^ивъ нее пон^ае. пон^е слыш^а ѿ ней повѣдающ^и. много. и пон^алъ ю с велнкою ч^ест^ію и ра^дст^ію. гд^а ра^ду^нса возлюбленна^а гос^ти. такового есми не ви^дѣ^а къ своен любост^и. а она емоу подаковала велми м^иле. и рече к не^й цѣ^рь. Сивилла и почто еси се^бе працювала. и ѿвѣща сивилла. цѣ^рь то^е и я хо^чу повѣдати абы изво^лн^алъ вѣдати. мнѣ ест^ь ѿ твоеи м^оу^дрост^и. и ѿ красотѣ твоего двора повѣдано и такъ и оны^х вещей много и рада бы^т то за прав^ду звѣдала.

(Сивіла)

5. Ахарактарызаваць сказы, указаць формы выражэння дзейніка і выказніка.

Року^у, а ф^е п^рѣ^д. зима была велми снежна^а морозы сн^ижны^е. метел^аны велнкі^е, такъ же и весна ве^лм^и неустав^нна была, ре^ки^и а^нь мн^у без снегу, а^нь до ст^ію юр^а, а юр^е ст^іи^и былъ в н^аи по

срѣдъ бѣлого абовѣм дна, якъ моват, Мѹхъ сей весь бѣгъ живота своего провадитъ (Гист. сл.). Все рицери алезандрови идѹчи до алезандрѣи ревно плакали (Алекс.).

2. Визначыць, якімі часцінамі мовы і ў якой форме выражаецца дзейнік у сучаснай беларускай мове.

Ен ішоў сцэжкай наўспрамкі, праз заліт^ыя месячным святлом палеткі (М.Машара). Увечар бабка з Аленай запалілі ў печы, пазварылі саган бульбы з мундзірамі, насыпалі на стол солі, палажылі бохан хлеба, сталі вячэраць (Я.Брыль). Чамусьці ўспомнілася зноў Сягоння роднае сяло (А.Вялюгін). Мароз Над Шушанскім трашчыць. Заснула ўсё, Ды шп^ік не спіць (А.Грач^анікаў). Быў дзень адпачынку, надвор'е стаяла сухое і цѣплае, і на прыстань сабралася пагуляць шмат мяшчанскае і сялянскае люднасці (М.Гарэцкі). Дарога вывела мяне на прылесны поплаў, а вось там за ім знаёмыя клѣны, і, нарэшце, павінен быў быць уезд у знаёмую вуліцу (К.Чорны). Надзея і адчай яўна свяціліся ўваччу, змяняючы адно другое (М.Лынькоў). Шмат нашых хлопцаў палягло ў тых баях (В.Хомчанка). У той жа вечар абодва настаўнікі зайшлі да Рыгора (А.Пальчэўскі). Мы, самадзейныя артысты, былі на сёмым небе ад шчасця (І.Навуменка). У Савосева суседа Быў пярэсценны каток, Выхаванец Паўла-дзёда, Такі слаўны пестунок (Я.Колас).

3. Указаць, якімі формамі выражаны выказнік у сказах са старабеларускіх тэкстаў. Ці захаваліся гэтыя формы выказніка ў сучаснай беларускай мове?

З ласки бж^е ѿсен была погодлива и в^дачно гл^адѣти было велми зелено (БЛ). князь великий агаило пошлетъ рать свою всю литовскѹю и роускѹю и з братом своимъ съ кн^земъ скиргайломъ к полоцкѹ (ВЛ). съ приставы послати велѣтъ князь великій изъ Смоленска 50 человекъ дѣтей боярских, которые тамъ годовали (АЗР). издаслав всемѹ рицертвѹ во^ска полско^у през вси часы да^ва^н го^уное выховане (Стрыйк.). Тыи там люди головы и волосы великии мают. а сами сут невелики цар их голдѹет индѣскомѹ панству (Бельск.). дѹхъ стѣ^с в шобе голѹбине зстѹпилъ и ѿтпочиваль надъ нимъ (Гист. сл.). ѿгонь пришоу на коупиноу по^ломенем великимъ горѣв не изжегъ и не опаливъ (ЧМ). Печати

сѣ, а потомъ на четверто^н н^н по свѣтѣ в ночи были немилостивые страхи великие дожды квалтовные домы порывали, ве^ни позносили, тако черезъ всю тую ночь не засыпали люде, по пола^н х^н пастуховъ ста^ни градо^н повиио. А в лесѣ дереемъ, х^н кнза Головин^нского много стиротъ з житомъ перунъ пожогъ, по селамъ статки мало не вси повивъ градоъ по полямъ:

Того жъ року пѣ, на весне пшеницы перевѣ ни сѣтали на ѣ н^н, доицы на ѣ, швы чмenni на ѣ, и на дѣвато^н; дѣ не увѣшли ѣ великѣ морозовъ еше с первое сѣта прѣтѣта почамиса, гречки не косили, а хотя кто и коснѣт, немного пожиткѣ мѣлѣ. Того року жита жали по покрову стѣа бѣм, швыи и чмenni жали на ѣ нѣли на по^нровѣ, тотъ рокъ пѣ, велми бы^н на все згола незрожа^нны^н и голодны^н:

(БЛ)

Кажучи правду, не такъ виновать король, якъ гетые радные баломуты, што пры нимъ сидѣть да крутятъ. Много тута гетакихъ естъ, што хотъ наша костка, однако собачымъ мясомъ обросла и воняетъ; тѣе-то насъ деруть и за ихъ баламутнями нашые не поживятся, Рѣчу Посполитую губятъ, и Вольшъ съ Подлясемъ пропалы Знаю, намъ приступило, што ходимъ какъ подваренные, бо ся ихъ боимо. А коли бѣ гетакого бѣса кулакомъ въ морду, забивъ бы другой мутыты!

(ЛМ)

6. У приведенныхъ сказахъ са старажытнарускіх і старабеларускіх тэкстаў выдзеліць канструкцыю «давальны самастойны». Ахарактарызаваць асаблівасці яе структуры, а таксама марфалагічныя сродкі выражэння састаўных элементаў.

чисту сущю небу, внезапу померче солнце (НЛ, І). В се же лѣто убьень бысть Глѣбъ... Сѣдѣшю Святополку в него мѣсто Новгородѣ, сыну Изяславу, Ярополку сѣдѣшю Вышегородѣ, а Володимѣру сѣдѣшю Смолыньскѣ, приведе Олегъ и Борисъ поганяя на Рускую землю; Князю Святославу върастѣшю и възмужавшю нача вои совокупляти многи и храбры; Печенегомъ идущемъ на Русь посла противу имъ Бориса; Мстиславу же прибегшю Новгороду рѣкоша ему новгородци (ЛВЛ). Исходящю лѣту слухуса новгородыци к Всеволоду; Идушю Олександрѣ съ многымы полкы

и с новоторжцы срѣте и ратишка с переветомъ; Заутра же солнцо Выходящу вънидоша въ святую Софию (НЛ, І).

князю же Скиригайлоу соущю оу него на пироу азъ же того не свѣмъ занже бѣхъ тогда млад; а князю великому Витовтоу тогда держашю Лоуческъ... и быс емоу нужно ижъ чего преже не бывало в Литовской земли сторонамъ владѣющымъ великимъ княжениемъ тогда совѣтъ сотвори со многими кнѣзми и бояры... (ССЛ). И тотъ панъ Яцыничъ признаваеъ, ижъ того дня... їдучи ему зъ Берестя до имения теци своее Гощева, угонилъ за селомъ, на пуци, дорогою пѣшо идучи само четвертого зъ слугою (АВК). за того паробка [ты] ... пришла... и только двадцать недель за нимъ тебе будучи тотъ сынъ родился, ино тотъ сынъ в тебе родился, живши за нимъ полтора года (БА, 2). идучы тивуну... с торту... тотъ мысливецъ пна Сологубовъ... погонившы того тивуна на той добровольной дорозе, идучи ему до двора паньского, не доходячы двора и улицы пани влочымское, розбил... (АВК).

7. Ва ўрыўку з трылогіі Я. Коласа «На ростанях» разабраць сказы, вызначыць іх структуру, указаць формы выражэння дзейніка і выказніка.

У нядзельку раненька, ледзь толькі зайграла чырвань на ўсходзе, Лабановіч сядзеў ужо на сене ў драбінах і выяжджаў з вёскі. Невялічкая вёска ў адну вуліцу выглядала непрыветна і непрытульна. На ўсім ляжала пячаць нядбаласці і нейкай недаробленасці, як бы тутэйшыя гаспадары будаваліся на скорую руку і ўсё рабілі да часу і яшчэ не ўправіліся даць той лад і парадак, якім, наогул, адзначаецца беларуская вёска. Вуліца была роўная і шырокая. Амаль што не ля кожнай хаты ляжалі кучы бяргвенняў і гнілі, але нікому не прыходзіла ў галаву палажыць кладачку супроць свае хаты, каб лёгка было прайсці праз балота, у якім тапілася гэта вуліца. А гразь была густая, чорная, як дзёгаць, размешаная палашуцкімі лапцямі, быдлянчымі і конскімі нагамі. Але палешукі звыкліся і жывіліся з гэтай гразю і не зварачалі на яе ўвагі. Хаты былі пераважна новыя, пабудаваныя з тоўстага і гладкага лесу. У размяшчэнні гаспадарскіх будынін на двары таксама не было пэўнага парадку і сістэмы, а ўсё было навалена як папала.

Адным словам, жыхарства гэтай вёскі выяўляла сабою прайздзівых дзяцей лесу, якія як бы зусім яшчэ нядаўна асталіся тут і толькі што пераходзілі ад аднае формы жыцця да другой. Усе яны былі заўзятыя паліўнічыя, захопліваліся адным толькі выглядам стрэльбы і былі выдатнымі стральцамі. Сялян іншых вёсак, якія жылі больш пры палях, яны называлі палянамі і гэтым самым як бы адрознівалі іх ад сябе, жыхароў лесу. А лесу і балот тут быў непачаты край.

8. Зрабіць пераклад на сучасную беларускую мову. Вызначыць даданыя члены сказа і спосабы іх выражэння.

Артыкулъ лд.

☞ прочищенную рекъ портовыхъ.

Обачаючи пожитокъ не ме^иши^и люде^и народъ шлях^тского, также и месьть наши^х головны^х, до которы^х бысе латве^и живности и иные потребы спүсто^и воденымъ спровожати могли, ұставүемъ, ижъ естли бы в которомъ краю в томъ па^истве нашомъ великомъ кня^истве лит^искомъ река по^итова^и была, котороу бы до месьть наши^х головныхъ спүсть быти могъ а прочищена бы потребова^ила, тогда старостове и де^ижавцы добръ нашихъ, где така^и река чере^и кру^иты наши идет, по^иданными нашими повинни будүть шую^и реку вычистити и портъ направити, такъ якобысе ею комяги витины с^идна воденые, и плоты дерева на будованье, и на дрова годного бе^и завады проходить могли, потумуж и вси станы, такъ дүховные, яко и светские, ш навывшюе аж до низшое особы повинныи будүть заховатисе, и таковые реки по^итовые чере^и именье и кгру^инты ихъ идүчи вычищати и направовати акосе выше^и поменило. Кдгы жъ то не бе^и пожитку ихъ бүдетъ, бо штобы мел на сту по^иводахъ до места нашего головного живности, ш выхованья его zostалые, для продажы послати, то може сүдномъ воденымъ пүтемъ чере^и колько человека шправити. А хто пүщы свои надъ портомъ масть пүщючи дерево на будованье и на дрова годное велики^и пожитокъ себе прибавить, а гдѣ бы чере^и именье спольное такова^и река шла, а шдинъ бы ұчасникъ або и колько ихъ, хотели бы тую ре-

ку до спусту выправити, а другіе бы ұчасники ихъ до того шдному або колько ихъ до помочы и до вычищенья таковое реки причинитисе не хотели, тогда тые, которые вычищати, мають тамъ по^икоморого поветового вывести. А по^икомори^и масть тотъ накладе^и ихъ за доводомъ слүшнымъ шацовати и намъ то на лис^ите свосемъ зна^имити. А мы гдѣ^и масмъ тому або тымъ шсобамъ, которые то реку вычистятъ, за накладе^и ихъ дать мыто выбирати ш^итыхъ, которые тою рекою збожъе и иншые товари спүщати на про^идажү бүдетъ, Веде^иже потуль того мыта имъ позволити маемъ, по^ики накладе^и сво^и, на тое вычищенье реки ұчинены^и выберүть.

(ЛС 1588)

9. Вызначыць, якія часціны мовы выступаюць у ролі азначэння.

Лета бжого наро^и; а ф чѣ, было бжовенеи^и в па(то)^и вели^икн^и, то^и рокъ велии^и вы^и недобры^и, были хоробы болести розмантые многис великис, зима была лота, снежна, на санѣ ездили по свате^и вселебно^и недеи двс, почали шора^и пашню по сѣ на па^ито^и н^или и то ве^ими было грозно, та^иже и вода ве^ими велика была, шкodu великую нзны^и место^и и двором проу^ио^и починила, плоты та^иже и стрүбовъ многш порозносил; жита чвсотъ кұпили по^и г^иѣи, шса чве^и г^и; па^и. тарину^и шве^и того рокъ починали ссати на дсва^ито^и н^или, дссвали шве^и и лчмс^и на п^и недеи, того рокъ было петрова посту нль ѣ, тогды познала шрица высыновалася за н^илю ире^и с^итымъ имению, а прѣсе увошла, шмолотъ былъ средн^и ни лүхъ ни добръ.

Рокъ чѣ. Бо велики^и постъ его м^и князь бога^и, именьмъ нс^ики^и ш^и мeste баркулабове, почалъ шчитиса по рүску грамоте и по ктречкү, а былъ бакаларемъ па^и лавренти^и зизани^и члѣкъ навчены з места виленского прибавлены: а родн^иса его мл: князь бога^и в рокъ пн:

(БЛ)

10. Вызначыць, якімі членамі сказа з'яўляюцца выдзеленыя словы.

И такъ я южъ будучи въ себе постановеный, едучи зъ Випна до дому, мяновите въ Дорогове, въ **стоделе** ночуючи,

обачилемъ южъ на свитаню въ избе **огнистого** человека, до которого гдымъ се порвалъ, онъ тежъ до мене выступовалъ и, шедши се середѣ избы, порвалемъ зъ запалемъ ножъ и ударилемъ нанъ, а онъ, зникнувши, вновь се былъ въ тымъ же куте указалъ и **знову** до мене шелъ; а я шапку рутилемъ **нанъ** и окно отворилемъ; южъ малый день **былъ**, а то згнуло; а тамъ въ избе былъ **господарь зъ жоною** и похлопъ подорожный, але того не слышели.

(ДЕ)

С того жъ двора несвижа за старого наме^{ни}ства вз^а панъ литаворъ къ свѣ^жн^у **две сты^{те}** жита а в кож^{до} ст^ыте было по **девдносто копъ** а два^цать и шесть веде^т ме^ду пресного.

(Лит. метр.)

Знають все тое в немъ Братѣ, которыи з нимъ жили, которымъ онъ былъ Предводителем: знаете и вы Православный, котористе са том^у присмотрѣли, которы^и онъ былъ учителимъ: Знает наконецъ и все Вилно, которое цють ег^о тыхъ по^ино: в котором онъ бы^т по всѣ лѣта свои мешканцем.

(Сматр.)

11. Праанализаваць прыклады на ўжыванне прыдатка ў сказах і выразах са старабеларускіх тэкстаў.

селце... по старую грань, какъ мы сами держали: почоншы отъ болота великого, ручьемъ Марынцемъ да въ рѣку Оболь, а рѣкою Оболью внизъ да въ крутую водотѣчь (АЗР). Супронтъ Тубышович... пустил се на комягах по реце Днепру внизъ послон з ними в одномъ товариствѣ (ИЮМ). А што се тычетъ млына пановъ Горбовскихъ, участниковъ на рѣцѣ Крснѣ, который панове Горбовскіе за позволеньемъ господарскимъ збудовали, тои свои мѣшати вровичомъ надъ рѣкою Желявою унизъ млына ихъ, вровичомъ за Желявою въ ставъ ихъ (АВК). приехалъ до Могилева его мл. панъ Сапега воевода Полоцкій (ИЮМ). птоломѣи воевода радуу и^х александ^{роу} сказаль, александ^{ръ} же то слышавъ воискою свою к собѣ призвавъ (Алекс.). поклонъ и благословѣнье. цюкова епискула полотського. бровстови. намѣстнику пискуплю (Гр. 1300).

12. Ахарактарызаваць асноўныя зрухі ў развіцці простага сказа ў старабеларускай мове.

13. Вызначыць тыпы простых сказаў па характару адносінаў да аб'ектыўнай рэчаіснасці.

А на той оулицы всегда розмаите речи и особне ветхе платѣ и ине женское одене продавано (АТКВ), а тот Евфимиманъ былъ велми милосердный (ЖА), послалъ есми люди свои по сѣно на свою влоствн^ю сеножать (Гіст. сл.). шсифа ничто же не внх^дило от рады и д^умы доброго дѣла (ЧМ), учинил ктедимин першим воеводою на вилни гетмана свое^е каштолпта (Стрыик.). Не Петр^ъ сѣй вождь Апслскій внеслъ тот обычай (Гіст. сл.). Не возмогу потомъ возрѣти на юва брата твоего (Скар. ДЦ), цесаръ Турецкій былъ на тотъ часъ въ землѣи Персидской на войне (Гіст. сл.). гэтманове нѣи не будуть мочи вызволати и з во^оска отпускати (ЛС 1566), тот Личко в року прошлом семѣдесать шостомъ до Люблина на іармарокъ Шимона иуды у восень ехал (ИЮМ).

14. Вызначыць тып і значэнні простых сказаў, а таксама формы выражэння гапаўных членаў сказа.

Толко один нѣмец на берег королевско^е шбоз^у выплыл (Стрыик.). Іерей засъ повѣненъ правдиве выписати з метрыки оружение его (Зб. вып.). оное рукописаніе наше кровию своею выписаль (Будны), панъ Ясиньскій... лист упоминалны и выпис вядовы поданя того листу упоминалного перед нами покладал (АВК). Цеху кушнерскому выплатили складаньки таляровъ битыхъ пятдесят (ИЮМ). В сей Книзе вей лекарства душевные и телесные зуполне знаидете (Скар. прадм.). Они пакъ мовили ему: Не маемъ се зде только пать хлебовъ и двѣа рыбы (ЕЦ). И король умолкъ (АТ), и Бово был велми жалостен (АБ), и назвали тую землю Жомоитъ (ЛР). А такъ я, возный, виделом на брате его Бенедикте на рутѣце левой рану тятую, на запястѣи палцы два по сечоных, раны две шкодливых (АВК). Тивн^у ключнику воит^у старц^у годовщины сорокъ копъ гроше^е (ЛС 1588), живо есть ко нецъ вѣх^у (Каз.). Оухо великое се ес гроубно тажекъ мыслію (ТТ), з дворца шешкинського взялъ панъ литаворъ шесть десать копъ жита а тридцать бочок солпано^к (ХГБМ, 1), у литве ѿ великого мороз^у на поли у колосы жито посхло (БЛ). Была там в земли далеко болшаа част цного палац^у и ширшо^е двору^е будова^е

(Алекс.). А пото^м Алоѣа^мдръ и царица Елена змовилисѧ з собою (Троя).

15. Да якога тыпу простыхъ сказауь необхідна аднесці наступныя выразы, якімі пачынаюцца або канчаюцца старажытныя беларускія граматы?

Поклонъ ѿ ратмановъ ризкихъ и ѿ всехъ горожанъ ко князю витебскому михайлу (Гр. 1300). а и пса^м дѧ^м великого кнѧа алекса^мдра богѡшъ. псанъ въ горѡш^нѧ въ лѣтѣ 33 мѣца де^ка днѧ инди^кѧ (Гр. 1498). пса^м в берестѧм; псанъ ѿ берестѧ (ХГБМ, 1). Писанъ у Вилни, лета Божого нароженія тысяча пять сотъ семьдесятъ девятого, мѣсяца Юния первого дня (ХГБМ, 1). Которое сознанье возного до книгъ записано естъ (АВК). Лѣта бо^м наро^м дѡтѣ мѣца юниѧ кѣ дня (ХГБМ, 1). Лета отъ нароженя Сына Божого тисеча шестьсотъ сорокъ девятого, месеца сентебра двадцать первого дня (АКВ).

16. У сказахъ са старабеларускіхъ тэкстаў вызначыць сінтаксічную функцыю злучнікаў и, а.

Видишь сѣчѡкъ который въ оцѣ брата твоего. а бѣрвѧа которое ес въ оу^м твоѣмъ не чуѣшь (ЕЦ). ѡна вмоукла, а король мѣлъ большое розмышлене а гнѣвъ (АТ). всюды тѣпѡв было по^мно, а кров шла стру^менми (Стрык.). Заховаю над ним милосе^рдие мое а^м на вѣки а прими^е мое будетъ з ним мощно и вѣрно (Пс. XVII). хорѡжи^с кды бѡдетъ хороуговъ держати, маѣтъ на собе мети зброю добрую и гѣлмъ або шишакъ и бронь, а конь абы под нимъ были добры^с (ЛС 1588). Моисей бо рекъ, чсѣти ѡтца твоего и матку твою, а которій зпословить ѡтца або матку сьмертью нехай ѡмреть (ЕЦ). але коли посол ѡд которого короля до него приѣде^т и ѡнъ дастъ скланицю малю ка^м бы великую балсамоу по^мноу (АТКВ). и пре^д ѡце^м его ѡфимьяноу^с оуслышавши велми боазнию се замоути^т и злуктѣся без роузоума и какъ бы без душе на землю па^м (ЖА). а того ѣсми нѣ ведала как ѡни побили тыхъ службѣныхъ а как побили их и я тогда с того довѣдала (ХГБМ, 1). А потом ѡны^с запис тотъ жъ змѣтъ на первыхъ рокохъ земскихъ передъ судомъ земскимъ ѡного повету в которомъ ѡселость маѣтъ поведати и в

книги земскіе записати маѣтъ и таковаѡ шправа маѣтъ быти ѿ каждого права держана (ЛС 1566). А грошы подостаткомъ мѣвали, муры муровали и войну славную крѣлко и лучей держали, какъ те-перъ (ГМ).

17. Прааналізаваць складаназалежныя канструкцыі, указавъ значѣне даданыхъ частакъ і сродкі іхъ сувязі з галоўнай часткай.

Та^м тѣ^м алекса^мдръ непозамлеку^с знашо^м непосполнитыя горы с ко-торыхъ выхо^ди^т ѡго^м на многі^х мѣ^стахъ: в то^м тѣ^м ѡгню, нахо^ди^тся робаки на вѧныя ка^мла^мды, вѣ^с которо^м ѡгню нимало ч^асѡ стѣпѣти не могу^т, а ѡго^м то^с бѣ^спрѣ^станку^с гори^с. тын то робаки в ѡно^м ѡгню вѡ^мчи^т выплѡ^му^т з себе нити іако е^са^мбѣтъ, которыѣ тѣ^м та^м людѣ^с вѣрѡ^мчи, а^м полотно^м выткавши, роба^м з нѣ^м шати, што ѣ^ст на дорож^ного, на^м вси шати, во сѣ^с ко^ми ска^млю^т. не мѡ^м и^с водою, але а^м ѡгня и^с мѣ^счу^с. и за^с тѣ^м чи^ста и іасна бываѣ^т.

(Алекс.)

И коли, де, посол перед него пришел, посальство справовал, в котором посельстве мовил от цара, абы ему давал с каждое голвы людей своих по гривне, а Казань и Астрахань приворотил, хочечи вечный мир сам через себе и на потомство свое з ним и потомству его заховати. А если бы того всего князь великий учинити не хотел, он ему обещал от цара, иж в него будет гостем на лето, а в поминку подал ему от цара нож голый.

(Чарнаб.)

И пришло^м к нему ѡдинъ хлѡпец, которыи болшеи вѣдал нижили иныѣ люди по Мерлину и все што маѣтъ быти, и дла того его корол болшеи любил; И Говорнар, которыи был велми мудрыи, бачыл, што мачоха его ещѣ ненавидит иж бы са^м еи та^м земля ѡстала; если ма^м милуетъ збыточною милостью, а того не вѣчию, нехай збыток пры ней, бо іа зрадцою пану своѣму быти не хочу за тую его ласку и почесност, которую ѡн мне чынить, а не знаючы мене, хто а ѡтку^млѣ ѣсми. Кды то Говорнаръ слышалъ от Трыщана, велми са^м тому дивоваль иж в таковои молодости бачылъ на таковою почестность, бо ѡного часу толко было ему трынацѣтъ лѣтъ.

(АТ)

18. Визначчыць тып складаных сказаў. Устаноўчы, пры дапамозе якіх слоў ажыццяўляецца сувязь даданай часткі з галоўнай.

А челядям деи я ея невольное не выгонял одно которая была полудная а безпотребная тую деи я выгнал; назавтраи у вольторок выпустил его з везенья вон окрутне збитого с которых ранъ не ведати естли жив будет; а ижъ если ратунку метъ не мог зазвонилон у звонъ на которое звоненье выбег чоловек пана яна абрамовича иван заичикович; там же видел есми шлях не малыи конский на дорозе которая идетъ до двора серебриского; вжо неоднократно в року теперешнемъ... гинут пусенята молодые отца моего которых вжо погинуло двадцатеро осмеро; а миклашъ тои земли своей четвертой части што в заставе отца моего была не вынялъ; так теж и тое жито што подданные мои за розказаньемъ моимъ на том поли нажали копу жита побрали и до двора пана своего ... повозити розказап, и видел есми коло воденое млиновое обрубано и суть у млине збитъ локоть з гребли к месту коли млына вон выкинен у низъ реки; зъходячи з гребли к месту коли следу недоставало ходил есми [з] служебникомъ пана моего... иваном псарцом до вярдника панеи ивановое мелешковое... якож того часу тое квалтовное побранье сена возному замковому богушу оповедала и щежеры обводила откуль сено побрано.

(Кніга запісаў Слонімскага земскага суда, XVI ст.)

19. Прааналізаваць складаныя канструкцыі з прамой і ўскоснай мовай.

И оувѣдавъ шѣъ еа скоро шед в монастырь. жалостно терзаше власы глѣвы своея. и любѣзнѣ цѣловаше ю гла. горѣ мнѣ чадое мое почто се сотворила еси печаль дѣши моеи принесе (ЖЕП). а шва слоуга цолексѣвъ до пана своего пришил рекоучи. пане смотри не тот ли естъ перкгрим нашъ. бо твердого живота и терпливости члѣвъкъ естъ (ЖА). и ѡ деи рекъ по дѣлом его бѣют не ходи до пыльных людеи (ХГБМ, 1). И рече паки Воозъ ко ѿтроку стоащему за женщи глѣ чид то естъ младица (Скар. КР). Опосыле пакъ поспалъ к нимъ сына своего, мовечи. ѹсоромяются сына моего

* Прыклады ўзяты з артыкулаў І. І. Крамка.

(ЕЛ). И король мовить: Тобѣ естъ погинути што еси хотела Трышана або мене уморити (АТ). Рече Бово: Не дивно то, што конь мене позналъ: ѡ ест Бово, которого ты жалєеш (АБ). и кнѣзь великии Витовт речеть ѿцу своему великому кнѣзю Кестутью не вѣрѣ тому ѿче бо того межы нами нѣтъ занюжъ ѡдгєило живеть со мною гараздѣ (ЛР). И рече цѣбъ. вопрошаю та того справне. какъ долго свѣт маеть стоати (Сізіла). И рекль ему шнѣ старецъ: той птахъ которого видишъ, естъ то птахъ финиѣъ (Алекс.). въ осмую теды годину, дунувъ вѣтеръ полудневый² ssadu ихъ тогда волынець великимъ голосомъ крикнуль, кнѣже владимире, пришил час, и рекль братиѣ милѣѣ, держате сила бѣжиѣ помогаеть намъ (ХГБМ, 1). А гдысмы ся далѣѣ въ Москву пустили, поткаль насъ въ дорозѣ чловѣкъ якійсь въ бѣломъ одѣнью; тотъ мало о што насъ спытавши, рекль: «идѣте вже и рукава спустивши (то естъ безпечню), вѣдаю до царя для ялмужны ѣдете и болше того справовати будете» (Філіп.).

Кантрольныя заданні па тэме «Сінтаксіс»

1. Прааналізаваць структуру сказаў і спосабы яе рэалізацыі.

Братия моя, кнѣзи и снѣ рускїи, если маєте у Бѣѣ дерзнове- ние, пострадавши за вѣру Хрѣву, помолитесь за насъ (Мам.).

Стефана Зизанія съ простыми людьми вѣмѣняемъ, абы не дерзнулъ читанья писанія Божественнаго и учителнаго въ церкви совершати (АЗР).

Миколай, диякъ его а Кисель, кухаръ и з ыншыми помочниками своими, дверы дей и окна у сеней и отъ светлицы порубали (АВК).

Видел тое Бово, выехал з луга, ѿтвернул весь добытокъ и подал его своим юнакомъ (АБ).

Дворанинъ кды лист подасть маеть мети при собе сторону то ест двух шляхтичов для доводу (ЛС 1566).

2. Визначчыць прэдыкатывнае ядро сказаў і назваць кампаненты, з якіх яно складаецца.

Тую справу панъ его милость съ паны судьями каптуровыми до другого понедѣлка отложити рачили, договорячи пріятелемъ зъ обѣихъ сторонъ (АВК).

Жона того Войтеха Пивка отказала, ижъ дей ты того не дешъ есть, абы мужъ мой тебе мель служить (АВК).

Смольняне дождавши ѡбоны за практыками и пострахами Михала Глинского подали замокъ Смоленскъ кѣю великому Московскому (ЛР).

Тымъ выгономъ доживотники и вси подданыи короля его м. села Городницкого надъ ровомъ до Нѣмна вольныйи прогонъ будлу мають (АСД).

Я князь великій Василей, и моя братья молодшая, дали есмо сесь записъ брату нашему Казимиру, што есмо взяли съ нимъ братство и любовъ и вѣчное докончанье (АЗР).

3. Прааналізаваць спосабы выражэння дзейніка і выказніка ў сказах.

Смольняне креста королевичу Владиславу по договору Московского государства бояръ цѣловати не хочуть и въ упорствѣ своемъ стоять, а онъ долготерпигъ и упомятанья ихъ ожидаетъ (АЗР).

Мужъ мо⁵ двѣ лѣте уже сидит в вѣззено ѡ триста золотыхъ долгу (ЗБ. 82).

Мене и товариша моего... до турмы меское осадити дали за домъ нашъ, што мы были должны и винны за воль пану (ИЮМ).

Долина же лесная имела в собѣ множество кладезевъ таинновыхъ (Гист. сл.).

Тежъ хто коли на чией земли жито посеет, тогда тотъ хто поведаетъ свою землю... маєт заповедати ему подъ закладомъ на насъ господара и на вранника, шобы онъ того жита доловъ не везъ (Ст. 1529).

4. Высветліць, якімі членамі сказа з'яўляюцца выдзеленыя словаформы і словазлучэнні.

Оуса зійла ўсточнад **дивно** **есть** **шбражона** и на должиноу **долъ** **на** **оузгорах** и на иныхъ местахъ **шдва** зима **ѡ** лѣта **познана** **боудетъ** и **ровна** **боудет** (АТКВ).

В **руси** и **литвѣ** и в **поуши** такад **срокад** зима была же будло домовое и звѣрата в лесо⁸ ... ѡ **зимна** выздыхало (Стрыйк.).

Домомъ **абовѣмъ** и **покоемъ** **Дѣа** **сѣго** **есть** **покура**, **любовь** и **кротость** (Макарий).

Проидемъ путемъ великимъ не **ухиляющеса** ни **направо** и ни **налево**, донележе минемъ пределы **земли** **твоея** (Гист. сл.).

Велики⁹ **цесару** допущти **мнѣ** **перѣти** за тобою **тую** **реку** (Алекс.).

5. Вызначыць разнавіднасці складаныхъ сказаў і растлумачыць іхъ фармальныя, семантычныя і камунікатыўныя асаблівасці.

Кузмѣ Соколову дано помѣстье дѣда его, што было за теткою его за Марьею и за братомъ его двоюроднымъ за Андреемъ (АЗР).

Все што бы было **красного**, и **веселого**, и **вдлчного** **тое** **ему** **оуказовали**, и **розные** **игры** **вымышлали** абы **такими** **речами** **мысль** **свою** **забавлалъ** и **оутѣшалъ** (ГВИ).

Устави¹⁰ те¹¹ **па** **бѣ** на **то** **час** **право**, абы **мужобоуцы** **были** **тою** **ж** **смеу**¹² **забивани** **яко** **они** **иуши**¹³ **забивали** (Стрыйк.).

Тѣи **пакъ** не **только** не **наоучають**, **але** и **сами** **мало** **правды** **знають**, и **онымъ** **котории** **бы** **учити** **хотѣли** **забранають** (Будны).

Кгда **хто** **ростропне** **оуважити** **хочетъ** **справу** **завикланую**, **маетъ** **напере**¹⁴ **всего** **поискати**, **што** **естъ** **бѣ**¹⁵ **пріемно**, а **знаидетъ** **розоудокъ** **о** **ней** **пожитечный** (ЕК).

ДАДАТАК

СЛОЎНІК

Слоўнік змяшчае ў асноўным лексіку, якая сустракаецца ў тэкстах і практыкаваннях гэтага зборніка.

Значэнні старажытных слоў тлумачацца адпаведнымі эквівалентамі сучаснай беларускай мовы або апісальна. Сінанімічныя значэнні аднаго і таго ж слова аддзелены коскай, розныя значэнні — кропкай з коскай, аманімічныя значэнні адзначаны арабскімі лічбамі, праз двухкроп'е прыводзяцца ўстойлівыя словазлучэнні тэрміналагічнага характару і фразеалагізмы.

Тлумачэнні асобных слоў прыводзяцца з улікам іх ужывання ў канкрэтных помніках пісьменства.

У слоўніку прыняты наступны алфавітны парадак:

а б в г д е ж з і і к л м н
о п р с т у ф х ц ч ш щ ы
ь ё з ю я

А — а, і, ды

абдикация — адрачэнне ад прастолу

абовѣмъ — бо, таму што

абы (а бы, абыхомъ) — каб; быццам; што

адамашка (одамашокъ) — тканіна з Дамаска

аже (ажо) — калі, што; аж

аже бы (ажбы) — каб, калі б

ажъ (ажъ) — пакуль, калі

аки — як

али (алижъ) — але, аднак, аж

а любо — ці, або, альбо

амалехить (амаликить) —

прадстаўнік старажытнага арабскага племені

амарханка — сорт тканіны

аминъ — так, сапраўды

ано — а

апундырыць — стукнуць; прыглушыць

арцыбискупъ — архіепіскап
атъ — няхай, хай

аче (ачъ) — калі; хоць, хаця

ачколвекъ — хоць, нягледзячы на тое, што

аще — калі; хоць, хаця

Бакаларъ — хатні настаўнік, выхавальнік

балвохвалство — ідалапаклонства

барва — фарба, колер, афарбоўка

барзо (бардзо) — вельмі, надта

барта — сякера

бахмать — маларослы хутканогі конь

бедница — вандроўніца; жабрачка

безециность — ганебнасць, подласць

безступий — бессаромны, нахабны

белинный — зроблены з вавёрчынай шкуры

бенкартъ — пазашлюбнае дзіця

берестенъ — аплецены бяростамі гаршчок

берковескъ — беркавец, вага ў 10 пудоў

бернардынъ — манах бернардынскага каталіцкага ордэна

бестия — звер, жывёла

бестужество — бессаромнасць, нахабнасць

бециние — бясчынства

биричь — паліцэйскі чын; вяшчальнік

бискупъ — епіскап

блекотане — пустаслоўе, бязглуздзіца

близна — рана, рубец

близь — у блізім часе

блудъ — памылка, падман

блюзнение — ганьбаванне

бовѣмъ — бо, таму што; гэта

богородникъ — заступнік, апякун, спагаднік

боданый — даследаваны, пазнаны

болванъ — ідал, статуя

болото — дабро

болото — гразь, смецце, гной

борзо: на борзѣ — у хуткім часе

бортный: бортное дерево — дрэва з борцю — калодай для пчол

боскакъ — баскак, прадстаўнік ханскай улады, зборшчык даніны

брамка — беражок, аблямоўка, палоска тканіны для абшывкі вопраткі

бранити — перашкаджаць, забараняць

братаничь — сын брата, пляменнік

браточадъ — сын брата, пляменнік

брашно — харч, страва

броити — сваюліць, бясчынстваць

броня — брама, вароты

бронатный — карычневый, рыжы

броня (бронь) — воінскія даспехі, панцыр, латы; зброя

буи — адважны, смелы

бурнатный — карычневый, рыжы

бутный (бучный) — ганарысты, фанабэрысты, напышлівы

быле — абы, каб толькі, абы толькі

б'яглый — умелый, спрактыка-
ваны
б'яг — цячэнне, працяканне,
ход
б'яг жывота — жыццё; ход
жыццёвых падзей
б'сны — ашалелы,
звар'яцелы

Вадзіцца — сварыцца,
спрачацца
важніца — будынак з вагамі
вазнь — сварка, разлад, ва-
рожасць
валечнасць — мужнасць, ад-
вага
валька (валка) — барацьба,
бой
варунок — умова
варцабы — шашкі
вар — гарачыня; кіпяцень;
варка, варанне піва
вачок — сумка, кашалёк
вдячний — чароўны, прыго-
жы
ведніца — законная або га-
лоўная жонка
ведле (ведля) — адпаведна,
паводле
вежа — шацёр; кібітка
вежда — павека
вежды — аднак, тым не менш
векуісты — вечны
векша — вавёрка
велбіты — славіць, захап-
ляцца
велебны — прападобны,
прасвяшчэнны

велии — вялікі
велце — многа, вельмі, надта
вено — плата; пасаг
венувати — завяшчаць
венувны лист — за-
вяшчанне
вередити — шкодзіць
верей — шула, слуп у варотах
верига — металічны абруч
вершитба — малацьба
весь — вёска, сяло
вещба — варажба; прароцтва
вжды — усё ж, усё-такі, аднак
вженути — прыехаць, пры-
быць
вжище — доўгая тоўстая вя-
роўка
взбуренье — хваляванне,
абурэнне
взгорженный — ганарысты,
горды
вземляти — насаджваць, па-
шыраць
взм'янка — упамінанне, ад-
знака
видок — 1. сведка;
2. краявід; выгляд, від
видымусь — копія, выпіс
визерунок — малюнак, узор
винник — вінаградар
винница — вінаграднік
вира — грашовая пеня за за-
бойства вольнага
чалавека; **дикая вира** —
віра, якая выплачвалася
абшчынай
вирьвныи — абшчынны

вирьник — зборшчык віры
вкупе — разам, супольна
влох — італьянец
вмалѣ — коратка, мала
внегда — калі
внимати — думаць, мерка-
ваць
внити — увайсці
вобецъ — разам; наогул
вода — судовы допыт пры
дапамозе вады (РГ)
водлугъ — адпаведна, па-
водле
водоносъ — вядро
воевникъ — воін
воеводичъ — сын ваяводы
воззнити — ударыць, уткнуць
возовикъ — конь, ламавік
вои — войска; воін
войтовство — пасада войта
воланье — паведамленне,
расказ
волати — крычаць, клікаць на
дапамогу
волога — рэдкая трава;
прыправа да стравы
волокъ — прастора паміж
суднаходнымі рэкамі
волохъ — жыхар Малдавіі
або Валахіі
вонность — пахучасць, дух-
мянасць
вонтпенье — сумненне
воняти — пахнуць
ворожъбить — чараўнік
воротило — навой, вал у
кроснах

восполокъ (весполь) — су-
месна
востхнути — уздыхнуць
вотованье — галасаванне
впродъ — раней, спачатку,
перш
врачати — варочацца, вяр-
тацца
врохъ — луста, сцібка, кава-
лак хлеба
врѣщи — кінуць
врядовне — правільна
вселенский — сусветны,
усаагульны
втаи — тайна, таёмна, пата-
ёмна
втроскотати — застракатаць
вуй — дзядзька па матцы,
брат маткі
вчастность — зручнасць, вы-
года
вшелякий — разнастайны,
усялякі
вшетечность — распушта,
разбэшчанаасць
вщати — пачынацца, рас-
пачынацца
възлежащий — прысутны,
запрошаны
въобчи — сумесна
въразбой — наўмысна
въслѣдний — наступны
въспотитися — спацець
въстѣргнути, вътъргзати —
вырваць з каранем, вы-
караняць
выволанье — выклік

выдарт — выдіранне, адніманне, адабранне
выемиши — выключыўшы
вызетяти — адабраць, адняць
вызнаный: вызнаный
лист — расліска, пісьмовая гарантыя
виймовати — выняць, выключыць
выкrochenь — парушэнне, віна
вымененый — вызначаны, названы
выметати — выкідаць; пачынаць каласавацца
вымова — адгаворка
вымянити — церці
вынеслый — перавышаючы
вынятый — вызвалены, выслабаны
выображенье — аблічча, выгляд
выповеданье — заява, абвяшчэнне, выказанне
вырокъ — прысуд; прадказанне
выростокъ — падлетак
выистинати — пакараць
выступъ — выступ; злачынства
вытечка — вылазка, паход
вытхнути — выштурхнуць
выя — шыя
вяхоть — мачала
въ — мы ўдвох (удзвух, удваіх)

вѣдомость — паведамленне, вестка
въкъ — калецтва; плата за калецтва (РП)
въсебное — пошліна за вагу
въсець — той, хто ўзважвае тавар
въчновати — вечна быць, жыць
взяенье (везенье) — зняволенне, утрыманне ў турме або пад вартай
вяще — больш
Габить — выгляд, аблічча, вобраз
гакъ — жалезны крук
гамовати — стрымліваць
гаркабузь — стрэльба, ружо
гафтаръ — кравец
гафтованый — прашыты; урыгожаны
гды (гды) — калі, у той час як
гелмъ — шлем, каска
глотъ — крупка (расліна)
години — гадавіна
годовати — банкетавець
гойный — шчодры, багаты
голважня — мера для солі
голдъ — залежнасць, падпадкаванне
голова — 1. галава, кіраўнік;
2. забіты; бѣлая голова — жанчына
головникъ — забойца
головня — галавешка

головщина — пагалоўны грашовы збор, пошліна на ліку людзей; забойства; плата за забойства, за нанясенне ран
голубница — галубятня
голубцы — скула
гоньзнуги — пазбегнуць, выратавацца, ухіліцца
гораздый — умелы; добра зроблены
горнецъ — гаршчок
господа — гасцініца, падвор'е, заезны дом; пакой
господаръ — кароль, цар
гостити — гандляваць
гость — купец, інішаземец
гражанинъ — гараджанін
грановитый — гранёны
граяти — каркаць, крычаць
привенка — 1. каралі; 2. адзінка вагі
гривьна (грывна) — грашовая адзінка
гريدъ — княжацкі воін
промада — стос; гмах
грясти — ісці, набліжацца
гудьба — музыка, ігра
гукъ — крык
гуня — старая вопратка, лахманы
гусла — заклінанне, чары
густвина — густы лес, гушчар
гуйфъ — калона салдат, полк
Даже (дажъ) — аж, нават; пакуль
даложить — прыбавіць, дабавіць
дальство — аддаленасць
дворно — ветліва, прыязна
дворовати — жартаваць, кліць
де (дей) — маўляў, кажа, нібы
дедизна — дзедаўскае ўладанне, сладчына
декградованый — разжалаваны, пазбаўлены пасады
делия — верхняя вопратка, плашч
державя — уладанне
десница — правая рука
деспектъ — здзек, ганьбаванне
дидаскаль — настаўнік
дисейший — сённяшні, сучасны
днина — дзень
довнимати — меркаваць, лічыць
доводъ — дакладнасць
довтипъ — дасціпнасць; жарт
доживотникъ — асоба, якая пажыццёва чым-н. валодае або карысталася
доилица — карміцелька
долгая — дробная манета
дондеже — пакуль
донелъ — пакуль, пакуль не
досде — цяпер
доспелый — скончаны, збудаваны
доспѣти — падрыхтавацца, сабрацца

достоїть — треба, потрібна, необхідна; належачь	елико — колькі	завора — засаўка, завалы на дзвях	заповѣдѣти — аб'явіць, загадаць
достойность — набытак, маёмасць	еликъ — які	загамовати — затрымаць, спыніць	запона — фіранка
дотечи — дасягнуць, дайсі	епистола — пасланне	загроженье — забарона	зарадно — парадкам, до-сыць, даволі
дружина — абшчына, таварышы	Жадный — ніякі	загрози́ти — забараніць	заразита — забіць, ударыць
другъ — ламачча, хвораст	жалобникъ — просьбіт, скажнік	зажды — заўсёды, заўжды	засадити — пасадзіць, на-значыць
дручити — мучыць, прыг-неваць	жаркой — аранжавы	засьрѣти — асуджаць;	засе (зась) — а, але, ды; жа(ж); яшчэ, зноў
дрыганть — конь, жарабец-вытворнік	жатець — жнец	крьудзіць, ганіць; зайд-росціць	засевокъ — невялікая паласа пасеву
дубасный — зроблены са ствала дрэва	же (жэ) — што; бо, таму што	заисте — сапраўды, на самай справе	заставка — кавалак тканіны
дугнястый — стракаты, рабы дыба — калода	жебы (жебыхмо) — каб, ба-дай бы	казанье — наказ, паведам-ленне	заставный — які знаходзіцца ў закладзе
дыськость — плоскае блюда ў праваслаўным наба-жэнстве пры літургі	жеглевати — плаваць	казати — загадаць, параіць	затамовати — закрыць, пера-гарадзіць
дѣство — чысціня, цнота	желѣзныи — моцны, смелы	казъ — забарона	затраченье — разбурэнне, знішчэнне
дѣдичъ — наследнік, спадчынік	жерело — 1. крыніца; 2. вусце	залецаный — адобраны, пе-ракананы	затягъ — сварка, нелады, звадка
дѣлность — храбрасць, муж-насць	жолвь — чарапах	заметъ — сцяна, агароджа, паркан	зафрасованый — закла-почаны, занепакоены, засмучаны
дѣяти — рабіць, дзейнічаць	жолчъ — гнеў, абурэнне, злосць	замешканье — замаруджан-не	заховальный — моцны, пра-цяглы
дядковичъ — дваюрадны брат, сын дзядзькі	жонка — жонка; жанчына	заморщыкъ — чалавек з-за мора	зацность — годнасць, сум-леннасць
дякло — подаць зернявым хлебам	жребии — удзел, спадчына; удача, поспех	замутитися — збянтэжыцца, усхвалявацца	заюшонный — раззлаваны, раз'юшаны
Ебрайский — стараяўрэйскі	жродло — крыніца; пачатак	зане (занеже) — бо, таму, та-му што	заяти — захапіць, узяць
егда — калі	Завада — перашкода, заміна	занехати — не звярнуць увагі, выпусціць з-пад увагі, пакінуць	збавенный — гаючы, выра-тавальны
еда — хіба, няўжо; інакш	завартися — замкнуцца, зачыніцца	занькель — засцежка, спражка	збродня — хада крадком
едвабъ — шоук	завесистый — прывешаны, прычэплены	запашный — пахучы	зброити — насававоліць, зрабіць зло
езъ — перагародка на рэках і сажалках для затрыман-ня рыбы	завидѣти — зайздросціць	запинаный — зашпілены	збройне — узброена, са-зброяй
	завикланы — забытаны, складаны	заплата — плата, адплата	
	заводень — ілжывасць, пад-ман	заповетритися — заразіцца чумой	
	заволаный — прызваны; вя-домы		
	заволати — паклікаць, паз-ваць		

збыточны — празмерны, залішні
звалчы — перамагчы, адолець
зверхность — улада, дзяржава
звестоване — абвешчэнне, аб'яўленне
звितяжыти — перамагчы, пераадолець
звлаша — асабліва, пераважна
згладжати — знішчаць
згола (з гола) — зусім, поўнаасцю
згорженье — пагарда
згрѣье — ачоскі, пакулле
зданье — думка, уяўленне
здразитися — здавацца
здрой — крыніца
здѣ (зде) — тут; сюды
зезволити — згадзіцца, дазволіць
зелживость — ганьба, знявага
зело — вельмі, моцна
земдлений — бясцілыны, нядужы
земенинь — дробны памешчык, уладальнік немрухомай маёмасці
зеремя — месца, дзе знаходзяцца бабровыя хаткі
зеркый — блакітны
зищений — здзейснены
злетити — даручыць
знагла — раптам, знянацку

знадзонный — змардаваны, знясілены
знамение — знак, прыкмета; прадвесце
знатникъ — багаты, уплывовы чалавек
золотный — залаты
зольжити — пакрыўдзіць, зняславіць, пасарамаціць
зостава — маёмасць, што застаецца ў спадчыну каму-небудзь
зпоряженье — упарадкаванне
зрадiti — нагаворваць, паклёпнічаць
зракъ — выгляд
зрейстровати — унесці ў спіс, зарэгістраваць
зрительный — відавочны; сапраўдны
зряженье — 1. увага, апека; 2. пабудова; падрыхтоўка
зряжонный — зроблены, падрыхтаваны; маючы выгляд, форму
зсадский — засадны (у засадзе)
зуполный — поўны, суцэльны, увесь
зуфалство — нахабства, дзёркасць
зыскъ — карысць, нажыва, прыбытак
зэшлый — стары, пастарэлы

Иже (ижь) — што, бо, таму што; які
ижебы (ижьбы) — каб; быццам, нібы
изали — хіба, няўжо
избеседоватися — адкрывацца, выражацца
избитися — разбіцца
изгой — назва аднаго з пластоў насельніцтва
Кіеўскай Русі, які не меў трывалага сацыяльнага і палітычнага становішча
издебка — пакойчык, хацінка, хатка
изискатися — вярнуцца
излазити — выходзіць
измешаный — зменены
изоостатися — уцалець, застацца жывым
изрядити — распарадзіцца, паклапаціцца
изутри — знутры
изърѣяти — выгнаць, выпхнуць
иле — колькі
имати — браць; мець
индиктъ — 15-гадовы цыкл
индѣ — на іншым месцы
ино — але, аднак; то, так
иняти — браць, узяць, схопіць
исказоватися — называцца, лічыцца
искладъ — дагавор, умова
искусити — праверыць, выпрабаваць
исмядый — карычневый, руды

исправа — разгляд справы, рашэнне, справа
исправити — расследаваць
испустъ — падыход, спуск
исте — палірайдзе, сапраўды
истность — сутнасць
истобька — лазня
истягнути — нацягнуць, нацяць
исходище — ростань, раздарожжа
Каверзень — лапаць
каженикъ — скапец
казити — псаваць; знішчаць
како — як
калваріе — лобнае месца, месца для пакаранняў
калѣчий — бедны; танны
камень — адзінка вагі (36 фунтаў)
камчатый — зроблены з шаўковай каляровай тканіны з узорами
камь — куды, дакуль
канонъ — прарададне
капітула — калегія духоўных асоб пры епіскапскай кафедры
капница — памяшканне, дзетапілі воак
каптуровый (суд) — часовы суд па найбольш важных пытаннях у часы бескаралеўя ў Вялікім княстве Літоўскім
капъ — адзінка вагі (4 пуды); пра адпаведнай вагі

карабельникъ — манета
каразеевий — зроблені з шарської тканини
каторга — мараходнае вёсельнае судна
каштелянка — дачка каштеляна — службовай асобы высокага рангу
квасникъ — бочка для квасу
квестия — пытанне; проціпастаўленне
кгалганъ — расліна, карэнні якой ужываліся як прыправа ў стравах
кгды — калі
кгелетка — пасудзіна тыпу вядра
кглейтовный (лист) — ахоўная грамата, від пашпарта
кголдовати — падпарадкоўвацца, быць залежным
кепъ — дурань
килька — некалькі
кламство — хлусня, брахня
клейноть — 1. знак, кляймо; 2. каштоўнасць
клетка — свіран, кліць
клубукъ — галаўны ўбор
клопотание — клопатлівасць, туга
кльпаты (клепаты) — абвінавачваць
клюка — падман, хітрасць, хлусня

Лавникъ — судовы чын у вёсцы, які вызначаў ступень пашкоджанняў і страт
лагунь — бочка
лада — муж (*Слово*)
лакътъ, локоть — мера даўжыні (каля 0,5 м)
ламентъ — плач, галашэнне
лапица — след
ласица — ласка (звярок)
латве (латвѣ) — лёгка
лацный — лёгка, зручны
лаштъ — ласт, адзінка вагі сыпучых рэчываў (2 тоны)
легкость — абраза, знявага
легоглавый — легкадумны
ледъ — няшчасце, бяда, ліха
лестъ — хлусня, падман
лечъ — а, але, аднак, усё-такі
литовати — шкадаваць, берагчы
лише — больш; толькі
ловы — паляванне, ловы; месца для палявання, лоўлі
ложница — спальня, пакой
лоика — лоіка
локание — спалох, перажыванне
лоньскій — леташні
лотръ — нягоднік; бандыт
лука — кошык; лубянка
лукно — мера сыпучых і вязкіх рэчываў
лупы — рот, губы, вусны

луце — лепш
лучитися — дапушчаць, збліжацца
лукание — спалох, перажыванне
лѣзь — можна, магчыма
лѣпо — лепш
лѣпота — прыгажосць
лѣчебное — штраф на лячэнне раны
любистокъ — пялечнік (расліна)
любо — ці, або; падабацца, добра
людинъ — просты чалавек
людство — міране, жыхары
люнский — зроблены з англійскага (панданскага) сукна
лють — люта, жорстка; гора, бяда
лядвина — нырка
лятавецъ — прывід, здань
ляцкій — польскі
Маестатъ — 1. вялікасць, велічнасць; 2. трон
макула — загана, недахоп
малженство — шлюб; шлюбнае жыццё; муж і жонка
малжонка — жонка
малжонокъ — муж
марецъ — сакавік
маршалокъ — маршалак, павятовы кіраўнік дваранства

мары — смяротнае ложа;
насілкі для нябожчыкаў
матіца — разнавіднасць
плюшчу
машталеръ — стайнік, каню-
шы
медница — медная пасудзіна
меновати — 1. называць, да-
ваць імя; 2. мяняць, аб-
меньваць
мерзита — выклікаць пачуццё
агды
местеръ (мѣштеръ) —
маістр ордэна
местскі — гарадскі
метельнік — службовая
асоба ў старажытнай
Русі
мечнік — княжацкі дру-
жынік, збраяносец
мешкати — жыць, пражываць
микгдаль — міндаць
милость — дружба, любоў;
міласэрнасць
мистерне — умела, па-
маістэрску
мистръ — начальнік, на-
глядчык, правіцель; на-
стаўнік
мнимати — меркаваць,
лічыць
мнихъ — манах
многокротъ — многа разоў
мовьница — лазня
можность — магчымасць,
мажлівасць, здольнасць
монштукъ — цуглі

мордовати — забіваць,
мучыць
морочный — змрочны, хмур-
ны
мосць — міласць
мосажъ — латунь, мосенж
моть — сетка, пастка
мочно — магчыма, мажліва
мъзда — узнагарода; плата
мыкати — развязаць, кідаць
мысливецъ — паляўнічы
мытникъ — зборшчык
гандлёвай пошліны;
ашуканец, махляр
мыто — від гандлёвай
пошліны
мынѣ — менш
мытати — кідаць, саджаць
мѣпта — аўсяны кісель, та-
лакто
мѣсячное — памесячнае
харчаванне
мѣтохии — манастырскі двор
Набѣдитися — намучыцца,
нацяплецца
навалность — нашэсце,
нечаканае з'яўленне ка-
го-небудзь
навезка (навязка) — штраф,
грашовы падатак
навратити — вярнуць, вяр-
нуцца
нагабанье — уціск, прыгнёт;
турбота, клопат
надобный — прыгожы,
зграбны

наехати — напасці; знайсці,
адшукаць; спаткаць
назбыть — занядаць, вельмі
найдоватися — знаходзіцца
накладъ — выдатак, страта
налѣзти — знайсці, прыдбаць
наметъ — шацёр, палатка
намѣнити — назваць, за-
значаць
напой — пітво, напітак
напопы — напалавіну, папа-
лам
направа — 1. указанне;
2. папраўка, рамонт
напредѣ — спачатку, перш за
усё
нарадити — падрыхтаваць,
згатаваць; заснаваць,
збудаваць
наречи — назваць, даць імя
насилно — бурна, моцна
насмѣвиско — ганьба, абра-
за, дакор, вымова
натирати — настулаць, напа-
даць
науспать — назад (Гр. 1229)
небрѣщи — пагарджаць, ад-
носіцца без належнай
увагі
невонтпливе — несумненна,
безумоўна, бясспрэчна
невставичность — няў-
стойлівасць, змен-
лівасць
негли — магчыма, можа быць
недозренье — недагляд,
нядбайнасць, хіба

недолужный — слабы, кволы
недомниманый — немяркуе-
мы, які не маецца на
ўвазе
недорокъ — недаростак
неже — ніж, чым як; а, але,
аднак
неледа (неледаякий) — не
абы-які, незвычайны;
неледаучонный — вельмі
вучоны
немаль — амаль, ледзь не
нендза — нястача, убоства,
галеча
нендзный (недзный) — бед-
ны, убогі; няшчасны
неомыльне — беспамылкова
неотволочне — неадкладна,
адразу
непобѣдный — неадольны,
непераможны
неповтегливый — нявытры-
маны
неполитый — не-
звычайны; выдатны, цу-
доўны
непочестне — непрыстойна
непраздная — цяжарная (Пл)
несказительность — нят-
леннасць, неўміручасць
неснаски — неплады, звадкі,
сваркі
нетуци — няма
нехыбне — немінуца, абавяз-
кова
нивьѣчь: въ нивѣчь оберну-
ти — разбурывць, раз-
валіць, знішчыць

нижли — ніж, чым; але, аднак
ногата — грашовая адзінка на
Русі (0,5 грыўны)
норица — норка
носадзь — род судна
нужа — патрэба, нястача
нъ — а, але
нѣтуць — няма
нягець — палоннік, нявольнік
няты — браць, узяць
нятство (нетство) — палон,
няволя
Обавникъ — вяшчун
обалолне — сумесна, разам
обаче — але, аднак, насуп-
раць таго
обваровати — умацаваць
обелженье — паклёп, знявага
обесити — павесіць, пака-
раць смерцю
обеститися — аб'явіць аб са-
бе
обешенье — пакаранне
смерцю
обизрети — агледзець
обиступаемый — акружаны,
абступлены
облапляти — абдымаць,
ахапіць рукамі, аблапіць
облачити — апрагнуць
облежание — асада, акру-
жэнне
обличне — асабіста
обличность — твар, аблічча
обловъ — здабыча ад паля-
вання

облуда — крывадушнасць,
прытворства
облюбенець — выбраннік,
жаніх
обляглый — акружаны, аб-
кружаны
оболонье, болонье —
заліўны луг
оболочи — апрагнуць, па-
крыць
оборочати — перавярнуць,
абярнуць; ператварыць
обослати — паведаміць, па-
даць вестку праз па-
сылнага
ображений — удараны, паш-
кодзаны
образа — удар, пашкоджанне
обрахованый — вылічаны,
разлічаны, пералічаны
обраховати — разлічыць,
вылічыць
обрачати — паварочваць
обручъ — запясце як частка
воінскага даспеха
обрытиса — акапацца, аб-
кружыць сябе ровам
обрѣстиса — адшукацца,
знайсціся
обряжоный — зроблены,
уладжаны
обрящати — знаходзіць, ад-
шукваць
обтежливость — пакута, мука
обфитый — багаты, шчодры
обцовати — мець зносіны,
сувязь; вадзіцца

окрутный — бязліпасны,
жорсткі
олижъ — пакуль; аж, нават
олмарея — шафа, скрыня
олстро — кабура
омешканье — марудлівасць,
упушчэнне часу
омылный — памылковы,
падманлівы
опатрение — клопат, турбота
опатренный — асцярожны,
разважлівы
опатрити — забяспечыць,
надзяліць, запасці, на-
быць
опатрность — нагляд, да-
гляд; апека, абарона
опилство — п'янства
оплотъ — агароджа, плот,
паркан
опоевый — запойны
опочный — каменны,
скалісты
оправа — 1. запіс на імя жонкі
часткі маёмасці ўзамен
пасагу; 2. выкарыстанне
оправити — вызначыць, ус-
танавіць
опретиса — супярэчыць, ака-
заць супраціўленне
опришный (опричный) —
уласны; асобны, спецы-
яльны
опровьргнути — перакульць,
абярнуць
опустити — пакінуць, кінуць
орудие — судовая справа

осада — умацаванае месца;
пасяленне
осаженне — пасяленне, ука-
раненне, атабарванне
осажчій — селянін, пасяле-
нец
освѣцѣны — асвечаны, аду-
каваны
оселый — абаснаваны
оскаржыці — абінавацаць
осклаба — усмешка
осмотріці — надзяліць, па-
дарыць
останочный — апошні, ас-
татні
оструплены — пакрыты ра-
намі, струпамі
осѣдаты — чакаць, спадзя-
вацца
осягнены — дасягнуты, ат-
рыманы, здабыты
отбываты — ухіляцца, спасы-
лацца на каго-небудзь
отволжываты — рабіць
вільготным, насычаць
вільгаццю, намочваць
отвористе — адкрыта, шчыра
отвратітисся — аддаліцца,
абмінуць
отврецісся — адмовіцца, ад-
рачыся
отвѣщываты — адказваць
отегатісся — марудзіць,
хістацца
отень — бацькаўскі
отинуду — з іншага месца
отіці — адыйсці (ад мірскага
жыцця)

отоітыѣ — адыход, знікненне
оточіці — акружыць, абвесці
отправа — выкананне судо-
вага прыгавору
отправоваты — выконваць,
ажыццяўляць, здзяйс-
няць
отрокъ — служба, памочнік
пры службовых асобах у
Старажытнай Русі; пад-
летак, юнак
отрыгаты — выкідаць, выкры-
кваць
оттамтоль — адтуль
оттеразъ — цяпер; з гэтага
часу
оттінаты — адсякаць, адхі-
ляць
отчыць — наступнік баць-
каўскага ўладання
отѣіте — адыход, знікненне
отъложіці — адмяніць,
спыніць
офоровнікъ — перша-
свяшчэннік
очевісты — яўны,
відавочны, ясны
очютіці — пачуць,
заўважыць
ощепъ — кап'ё, піка, рагачіна
Паднене — падзенне
пазуха — глыбіня
пакость — перашкода,
замінка
пакъ (паклі) — а, ж (жа);
калі, таксама, апрача та-
го; затым, у сваю чаргу

пакаы — зноў, пакуль, калі,
аднак
панагія — нагрудны знак з
упрыгожаннямі, які меўся
ў епіскапаў
пановъ — скаварада, па-
тэлья
**панцерный: панцерный слу-
га** — слуга вайсковых
начальнікаў
папежъ — рымскі папа, гала-
ва рымска-каталіцкай
царквы
параніна — незасеянае по-
ле, папяр
парсуна — асоба; твар
партаты — псаваць; праца-
ваць дрэнна, нядабайна
паствітисся — здэкавацца,
мучыць
паственный — прыгодны для
пашы, тлусты, урадлівы
пах — пазуха
пахаты — веяць, узвіваць
пахолокъ — слуга, лакей;
войн, салдат
паче — больш, лепш; акрамя
пекарець — пекар
пеняжнікъ — мяняльшчык,
мяняла
перевесъ — вялікая сетка
для лоўлі птушак або
звяроў
переводня — не прыгоднае
для пасеву насенне
перевязісты — паласаты,
плямісты
переже — раней, спачатку

перакажаты — перашкад-
жаць, замінаць, шкодзіць
перекладная — пошліна,
якая выплачвалася
чыноўніку пры яго
ад'ездзе з абшчыны (РП)
перекопъ — роў, канал
переметчыкъ — перабежчык,
зраднік
перемешкаты — перажыць,
прабыць
переставітисся — памерці,
сканаць
перла — жамчужына
перхлівостъ — за-
пальчывасць, шаленст-
ва, раз'юшанасць
піскуплъ — епіскапаў, той,
што належыць епіскапу
(піскупу)
планіта — планета, нябес-
нае святло
плать — 1. падатак; 2. абрэ-
зак, частка тканіны
плахта — верхняя грубая во-
пратка
племенидый — высакарод-
ны, шляхетны
плеснівы — сівы, попель-
нага колеру
плюндраваты — раскрад-
ваць, рабаваць
плякга — бедства, няшчасце
побудка — заахвочванне,
стымуляванне, прычына
поваженье — зганьбаванне,
зняслаўленне

повлочоний — пакреты, абцягнуты
поводовий — іскавы
поводъ — наказ, парада, рада
повожене — поспех, шчасце
поволность — пакорнасць, паслухмянасць, дагаджанне
поволоканий — цяганы, валоцаны
поворозъ — канат, вярочка
повстегати — стрымліваць
погадати — падумаць, намерыцца
погамовати — стрымаць, утаймаваць, уціхамірыць
поганецъ — язычнік, неправапаўны
погной — угноены ўчастак зямлі
погоршене — спакуса, хітрасць
подбити — заваяваць, пакарыць
подвезати — абавязаць, узяць абавязальства
подвижний — старанны, рухлівы
подвизатися — заварушыцца; дамагацца, імкнуцца, дабівацца
подвика — жаночае галаўное пакрывава
подзоръ — падол
подканцлерый — міністр каралеўства, намеснік канцлера

подкоморый — саноўнік, га-лоўны межавы суддзя
подлугъ — па, згодна, адпаведна
подлый — нізкі, нізкага роду
подобенство — прытча, алегорыя
подсада — прымесь, даме-шак
подскарбий — дзяржаўны казначэй, скарбнік
подстаростий — памочнік старасты
подступокъ — падлог, хітрасць
подсудокъ — чыноўнік або пісар земскага павятовага суда
подуцене — падбухторванне
подымное — подаць з дыму, хаты
пожegnатися — развітацца
пожигечный — карысны
позаседати — заняць, захапіць
поготовю — асабліва, най-больш
поклепаний — абгавораны
поконъ — звычай, закон
поконываемый — даказаны ў судовым парадку
полавочникъ — покрыўка, дыван для лаўкі
полецати — даручаць, дава-раць
поличокъ — шчака
полнити — выконваць, здзяйсняць

полоть — туша, паласа
полтретьядцать — дваццаць пяць
полтрета — два з паловай
полудневый — паўднёвы
помешканий — замаруджаны, запознены
помкнути — злавіць, забраць
помовити — абяцаць; пасвячаць; абгаварыць
понавляти — настройваць, падбухторваць
поневажъ — таму што, бо; хоць
понеже — таму што, таму, бо; калі
понекодъ — у пэўнай ступені
пonexати — пакінуць, заняць
понахати — пакінуць, заняць
поняти — узяць; узяць за жонку, ажаніцца, уступіць у шлюб
попудливость — лютасць
попыханье — мучэнне
поражка — паражэнне
поречи — абразіць, зняважыць
портище — адзенне; убранне
португаль — залаты ме-дальён
порты — адзенне, вопратка
порядне — прыстойна, пры-датна
поселянинъ — жыхар сяла, селянін
посилокъ — падмацаванне, дапамога

послизнене — памылка, не-дахоп
послухъ — сведка, відавочнік
посполитый — агульны, усе-народны, просты, звычайны
поставъ — кавалак тканіны
посторога — нагляд, ахова; перасцярога, папярэджанне
пострѣль — выстрэл, стрэл
поступити — прыблізіцца, прыступіць; уступіць, ад-даць
потваръ — паклёп
потечи — кінуцца, пабегчы
потиріонъ — вялікая чаша, якая ўжываецца ў хрысціянскім культавым абрадзе
потокъ — выгнанне, зняво-ленне
потужникъ — саўдзельнік, памочнік
потъсти — абвясціць, апа-вясціць
похвалка — пагроза
похиба — памылка, промах
похлѣбовати — лашчыць, ліслівіць
похлѣбца — падлізнік, ліслівец
походлый — падобны
похоть — хаценне, юр-почотъ — світа, картэж
почрпальникъ — чарпала
почто (пошто) — чаму, на-вошта

пошный — пусты, бодны
правада — суд, прысяга; дагавор, умова; збор правіл, закон, пастанова; **правду дати** — прывесці да прысягі, прысягнуць
праве — амаль, сапраўды
правіти — разглядаць судовую справу, прыводзіць прыгавор у выкананне; аддаваць, ахвяраваць
правный — правільны, законны
право — 1. закон, улада, суд; 2. правільна, сапраўды
прадник — гультай
прадся — хоць, усё ж, аднак
празный — свабодны, пусты, парожні
практыка — 1. падковы, інтрыга; 2. працоцтва, прадказанне
прапор — сцяг, харугва
прати — мыць, біць пранікам бялізну
прашати — прасіць дазволу
пре — для, за
превага — вялікае і цяжкае пачынанне
превзłożене — вялікасць, важнасць
преди — уперадзе, наперад
преднарэчися — раней умянуць
преднейшый — папярэдні, ранейшы, мінулы; стайшый

предник — запінка
предреченый — вышэйсканы
предсезвзяты — намер, пачынанне
предся (предсе) — хоць, хаця, аднак
презволение — пажаданне, згода
презліш — надзвычайна, моцна
презпечно — бяспечна
презрене — 1. вышэйшая воля, вышэйшая сіла; 2. дагляд, клопаты, турбота; 3. знявага
презрѣти — 1. агледзець, азірнуць; 2. адхіліць, адкінуць, не звярнуць увагі
прелестник — падманчык, ашуканец, спакуснік
преложеный — зменены, пераведзены
преложоный — кіраўнік, начальнік
премोजене — магчымасць, мажлівасць
пресавара — спёка, гарачыня
пресести — захапіць, авалодаць
преспѣвати — 1. мець спех, перавышаць; 2. дапамагаць, садзейнічаць
пресъ — каля, праз, міма, паўз

претргнути — змарыць, знясіліць
префигуроватися — ператварацца
прешлый — мінулы, былы
приворотити — аднавіць, вярнуць
приворотитися — апамятацца, апытомнець
пригодитися — здарыцца; апынуцца
придатися — здарыцца, адбыцца
приженути — спешна прыехаць
призвоито — прыстойна, адпаведна
примовати — прымаць, атрымліваць
прикладывати — даваць частку
приключай — выпадак, пова
приключою — выпадак, належаць
прилбица — шлем
прилепитися — далучыцца, спалучыцца
приломити — зламаць
примере — саюз, перамір'е
принажоный — прываблены
припалый — які здарыўся, адбыўся; які дастаўся
припасти — звярнуцца з малітвай, схіліцца; падлегчы
припатритися — прыгледзецца
приплвити — дажыць да палавіны свайго веку
приповесть — прыказка, прымаўка
припуженый — прыгнаны, прынесены
приречи — абяцаць, абнадаць; сказаць, памянуць
прислухати — падпарадкавацца, залежаць, належаць
присно — заўсёды, увесь час
присносущный — вечны
приспѣти — паспець, прыбыць; надыйсці; давесціся
приставити
шапку — прысягнуць, паклясціся
присте — прыход, прыбыццё
пристегненый — прыведзены сілай
пристояти — падыходзіць, належаць
пристряпати — сабрацца, ісці прыступам
притворъ (присѣнокъ) — бабінец, пярэдняя частка царквы
притомный — свядомы; прысутны
приточити — прылягаць, размяшчацца
приточникъ — складальнік прытчаў
притрафитися — здарыцца, давесціся

притрафлене — випадок, здарення
притрепаный — забити, разбити
прищичати — привуцаць, привыкаць
прищити — приплічыць, спалучыць
пріяты — узяць, набыць, прыняць
прыяты — варты прыняцця
прободеный — пранізаны, прабіты
провешевати — абвясціць, прадказаць
проволака — затрымка; валака
провеш — каталіцкі свяшчэннік
продажа — грашовая пеня за злачынства; пакаранне продажам
продкуучый — галоўны, пераважны
проезд — віна, правіннасць
прожный — дарэмны, пусты, парожні
проимати — разабраць, зрабіць у чым-небудзь адтуліну
пройште — праход, уваход
прокуратор — аякун, папчыцель
промкненье — з'яданне, усмоктуванне, паглыннанне
промысл — клопат, апека, нагляд

промыта — пеня за неплацёж мытнай (таможнай) пошліны
прономія — маёнтак, з якога даход ішоў на карысць рымска-каталіцкага духавенства
пропозиция — прапанова, вывад
пропомнети — забыць
просодія — вучэнне аб надарэковых знаках і колькасці складоў
простира — прасціна, прасцірадла
проступити — зрабіць правіннасць
простуючий — той, хто паказвае правільную дарогу
простый — свабодны, вольны
пръвый — ранейшы, былы, мінулы
прыводца — кіраўнік, ваяк
прыволити — згадзіцца, пагадзіцца
прыйма — прымак
прыклекнути — схіліцца, прыпасці
прыправити — падрыхтаваць; зрабіць
прыснути — захалявацца
пря — спрэчка, сварка
пряжмо (пражмо) — калоссе, падсмажанае на агні
псарець — наглядчык за паляўнічымі сабакамі

псота — свавольства, выхадка
пудный — вагавы
пукли — металічныя закрусленыя бляшкі на царкоўных кнігах
путный: путный слуга — слуга пры каралеўскім двары; чыноўнік, які выконваў розныя даручэнні
пуча — насякомае, конік
пущий — заўзяты, жвавы, руслівы
пышнітиса — фанабэрыцца; ганарыцца
пырпрети — пераканаць, упэўніць, перамагчы ў спрэчцы
пять-десятица — пяцідзесцідзёны перыяд ад свята Вялікадня да Сёмухі; свята сашэсця святога духа
Рада — парада, рада, указанне; гарадская ўправа;
паны рада — саветнікі, дарадчыкі
радити — раіць
радный — член гарадской управы
раженье — кіраванне, упраўленне; суд; упарадкаванне
ражоный — упарадкаваны, уладжаны
разкаранье — знак, рубец
рало — плуг, саха, прылада для ворыва

рамяно — вельмі, моцна
рантух — доўгая хустка
расхытити — захапіць, дамагчыся
ратанный — земляробчы, арацкайскі
ратман — член маістрата старажытнай Рыгі
ратушный: ратушная бочка — бочка пэўнай умяшчальнасці, пэўнай мера ўмяшчальнасці
рахованый — разлічаны, падлічаны
рачати — любіць, турбаваць; рабіць ласку, жадаць; згаджацца
ревник — раўнівы чалавек
ревно — роўма; жаласліва
рекнути — сказаць, назваць
рекома — як быццам, нібы
рекомый — названы, памянёны
рекъ Боянъ и ходы — «цёмнае» месца ў помніку релігія; закон, вера
ретельный — пабуджалыны, руслівы
ретьязь — ланцуг
ристати — хутка хадзіць, бегаць
рихло — хутка, шпарка
робацтво — чарвякі
робиичъ — сын рабыні
рожай — род, племя; пакаленне; від; пол
рожанный — ружовы

розметати — раскідати, разваліць
розмирье — варожасць, нязгода; ваенны час, вайна
розм'яване — раскідванне, разбурэнне, зруйнаванне
розрух — раскол, адшчапенства; хваляванне, неспакой
розрядца — распарадчык
рокотати — гучаць, грымець
рокуючий — які размаўляе, абяцае
рокъ — год; тэрмін, пэўны час; **роки (рочки) земские (кгородские)** — тэрмін судаводства земскага або гарадскога суда; суд, прысуд, паста нова
роля — ніва, поле
роспалина — цясіна
роспорошений — рассеяны, распылены, раздроблены
россестися — разбіцца, разламацца
ростричи — пазбавіць манаска сану
ростропный — разважлівы, рааумны
рострѣти — зацерці
ростыркъ — нязгода, нелады
росчести — прачытаць, зачытаць

рота — клятва, прысяга; **заходити ротѣ** — даць клятву; **присягу вчинити ротою** — даць прысягу па пэўнай форме
рубъ — абрывае тканіны; вопратка; рызэ
рурынка — нырка
русмистый — кары, карычневы
рутити — кінуць, шпурнуць
рухо — вопратка
ручница — стрэльба, пішчаль
рыбитвъ — рыбалоў
рыжовый — рысавы
рыкуния — даглядчыца
жывёлы
рыхлый — хуткі, паспешны, шпаркі
рѣмѣнь — адзінка вагі
рядити — правіць, кіраваць; судзіць
рядне — прыстойна, як належыць
рядно (рядно) — тоўстае латно з каналлянай або льяной пражы
рядовичъ — служачы па дагавору («ряду») **рядца (радца)** — правіцель, кіраўнік; саветнік, са-ноўнік
рядъ — парадак, лад; распа-раджэнне; дагавор, умова; праца, справа; ход, працяканне

Саакъ — мяшок, кошкі
саженый — упрыгожаны, вышыты каштоўнымі каменнямі, жэмчугам
самовторъ — удвух, удваіх, разам з кім-небудзь другім
санъ — змяя
сачень — праснак
саянъ — род жаночай вопраткі
свада — спрэчка, разлад, сварка
свендучий — смардзячы
свирепа (сверыпа) — кляча, худы, слабы конь
сводъ — вочная стайка пры разглядзе справы аб па-кражы
свѣдети — ведаць, знаць
свѣдочный — той, хто дае звесткі аб кім-небудзь
святобливый — набожны, пабожны
се (сѣ) — вось, гэта; так; цяпер
селико — столькі
семпъ — арол, сцявятнік
сеннакъ — пуны, адына
серебщина — подаць, якую выплачвалі серабром
сестренецъ — пляменнік, сын сястры
сесь (сесѣ) — гэты
сии — гэты
синогордлица — галубка
сирѣчь (сиречъ) — гэта значыць, гэта ёсць

сице — так, гэтак
сказити — знішчыць, разбурыць
скалва — шаля вагаў
скарэдный — агідны, брыдкі, гадкі; кепскі, благі
скелати — шчапаць, калоць
скинія — шацёр, засень
складный: складные
пѣязи — грошы для выплаты пошліны за продаж віна
скоецъ — старажытная польская манета
скоропей — скарпіён
скреплятися — збірацца, рыхтавацца
скріптъ — ліст, пісьмо
скупити — сабраць, злучыць
скутокъ — вывад, вынік, канец
скуточный — дзейсны; пасяховы
слижъ — галец (рыба)
сличний — прыгожы, прывабны, цудоўны
словутичъ — слаўны, слаўны (пры звароце да каго-небудзь)
слуги — лічыцца, называцца; славіцца
слиювати — абяцаць, прысягаць
слютование — жалъ, літасць
смердии — селянін, сялянскі
смовене — змова, дагавор, умова
сморкъ (сморщъ) — смерч; хмара

смядосьць — чарната, сму-
гласць
смятацца — бягзжыцца,
хвалівацца
снадны — лёгкі, зручны
снаць (снаць) — відаць, на-
пэўна
снити — дайсці, дасягнуць;
легчы, уласці
сניתіе — злучэнне, выход-
жанне
совито — багата, шчодра;
удвая
совлочи — распрануць
сознане — прызнанне, паве-
дамленне
соймъ — 1. загавор, змова; 2.
сейм, сеймік
соколичъ — сакаляня
солданъ — султан, тыгул
уладарнага правіцеля ў
Азіі
солянка — старажытная мера
солі, роўная 0,6 частцы
бочкі
сомчати — сцягнуць
спалый — выпаўшы на долю,
які дастаўся
спиратися — спрачацца, су-
прэчыць
сплендровати — аграбіць,
разарыць
сполечность — агульнасць,
супольнасць
сполмѣшканецъ — зямляк,
сужыцель
сполный — агульны, су-
месны

спонька — аліптанне
спорокъ — споратая, знятая
покрыўка вопраткі
споряженый — наладжаны,
упарадкаваны; створаны
спотварити — узвесці
паклёп, ачарніць, абга-
варыць, запляміць
справити — падрыхтаваць,
сабраць
справне — дакладна, належ-
ным чынам
справца — вытворца, віноўнік
спросный — непрыстойны,
ганебны
спрудка — хутка, шпарка,
спехам
спудей — слухач, вучань
брацкай школы
спускати — адпраўляць,
накіроўваць
спысковати — служыць, да-
гдажаць
сроко — суро́ва, стро́га;
вельмі
срѣтение — сустрэча, спат-
канне
стадникъ — належаць да
статка
стайце — стойла
старовати — гнясці
старостити — займаць паса-
ду старасты
статечный — паважны,
сур'ёзны, сталы,
ураўнаважаны, значны
статокъ — маёмасць

стацыя (стацэя) — пастой,
месца адпачынку; за-
беспячэнне падарожных
службовых асоб
харчаваннем
степень — парог, лесвіца
столамахъ — сталяр, карэтнік
стреши — сцерагчы, варта-
ваць
стрий (стрый) — дзядзька па
бацьку, брат бацькі
стрикусь — сякера
стричокъ — вярэўка
строфоване — выкрыванне,
таньбаванне, зня-
слаўленне
строфовати — адчытваць,
прабараць
строчне — у радку
стругъ — судна, лодка
стружіе — грыўка ў каня
стрыхъ — стужка
студъ — сора́м, знявага
студѣнецъ — калодзеж
ступень — рух
стати — адсячы
сугубый — дваіны, падвоены
судба — суд, прыгавор, пра-
васуддзе; прадвызна-
чэнне
судина — 1. судна, лодка, ка-
рабель; 2. пасудзіна
сукманъ — суконны кафтан
суліца — кап'ё
суптелный — тонкі, дробны
сусло — густы салодкі адвар
сути — сыпаць (РП)

сутый — пышны, багаты
сфуканье — язва, боляка
схісма — царкоўны раскол,
ерась
сверечи — скласці, зняць,
скінуць з сябе
сѣматися — сыходзіцца
сѣль — пасол, пасланнік
сѣльное — утрыманне
іншаземным паслам
сѣметный: сѣметная грив-
на — від судовай
пошліны
сѣпрягнути — злучыць, зма-
цаваць
сѣсадный: сѣсадная грив-
на — від судовай пошліны
сѣяти — зняць, скінуць
сѣкнетъ — пачатка
сѣть — страва, харч, ежа
сѣ — гэты
сѣде — тут
сѣмо (семо) — сюды
сѣнь — засень, шата; прытулак
сѣсти — сесці, заняць месца;
пасяліцца, размясціцца
сѣкий — такі
Тайстра — торба, кайстра,
ранец
тако (таки, таке) — так, гэтак
такоже (такожъ, такожде,
тажъ) — так, гэтак, так-
сама
талеръ — талерка
таляръ — грашовая адзінка
тамтотъ — той

тарарычка — бубен, бразгот-ка
татба — крадзеж, грабежництво
тать — злодзей, грабежник, рабаўнік
тахорь — тузін, дванаццаць штук
ташъ — сяло, сяліба; засень, шата
твержя — крэпасць, цыта-дэль
тегіляі — кафтан са стаячым каўняром і кароткімі рукавамі
теды (тэды) — тады; значыць, у такім выпадку
тежъ (теже, тэжъ, тыжъ) — таксама, гэтаксама
текачъ — ганец, скараход
тэстаментъ — завяшчанне
течайня — незамерзлае месца ракі або возера
течи — бегчы, імнацца; накіравацца, звярнуцца
тижба — натоўп, гурт, зборышча
тисавый — цёмна-гняды, каштанавы
тискъ — чан для выціскання вінаграду
тиунъ (тивунъ) — цівун, службовая асоба пры князю, баярыне, епіскапе
тканка — вышытая га-лаўная павязка з розна-каляровымі махрамі

тлушча — натоўп, зборышча, зброд
тоб, тобы — тады б, калі б
товары — стан; абоз
тожде — так, таксама
токмо — толькі
толико — толькі; столькі
толстка — сорт тканіны
торлопъ — верхняя жаночая вопратка
тосоватися — прыраўніваць, параўноўваць, супа-стаўляць
точило — чан для выціскання вінаграду
точити — вылучаць, разда-ваць, рассыпаць; **точити войну** — весці вайну, ваяваць
точію — толькі
травный — атрутны
трасеный — узорысты, вышты
трафунокъ — выпадак, зда-рэнне
трвалость — моц, трыва-ласць; пастаянства, пра-цягласць
трваючий — працяглы, доўгі
третины — памінкі па памер-лым на траці дзень
триногъ — балея, ражка
тросіе — чарот, трыснёг, трысцё
трудоваый — хворы, прака-жоны
тружание — праца, старанне

трусити — атрасаць, абтра-саць
трухлений — аслаблены, спалоханы
трыбъ — звычай, манера, парадак
ту — тут, там, туды; тады
тулачъ — бадзяга, вандроўнік
туль — калчан, сумка для стрэл
тученъе — накармліванне, пад'яданне
тхнене — подых, дыханне
ть — той
тържыникъ — гандляр
тьхъ — уздых, подых
тыльки — толькі
тылфснъ — тупы бок мяча
тысещникъ — начальнік ты-сячы воінаў
тычка — радзімы знак, радзімка
тяглый — абкладзены павіннасцямі, той, хто плаціць падатак
тяжа — судовая справа, суд
тяти — сячы, засячы
тятый — сечаны, засечаны
тятъе — знак ад удару, рана
Ублагати — упрасіць, вы-маліць
уближенъе — парушэнне, знішчэнне
убо — так, значыць, дык, вось; таму што; ж (жа)
уборокъ — мера ўмяшчальнасці

увалятися — выкачацца, улацацца
уврачевати — вылечыць
увѣдѣти — стаць вядомым
уговѣти — ставіцца з паша-най, пакланіцца, схіліцца
угоды — балъ, банкет, бясе-да
угорский — венгерскі
удоліе — даліна, лог
узводъ — пад'ёмны мост
уздравеный — аздараўлены
узоръ — позірк, погляд
уймовати — працягваць, схіляць у сваю карысць
укладность — пачцівасць, далікатнасць
украиный — пагранічны, уск-раінны
укромленное — дробная хат-ная жывёла
уметь — граць, бруд, нечыстоты; **уметы створити** — паграба-ваць, пагардзіць
умешканъе — усяпенне, па-сяленне
умѣтный — умелы, спракты-каваны
умѣнити — падумаць
универсалный: универсал-ный листъ — абнаро-даваны ўказ караля
универсалъ — грамата, указ караля для ўсеагульнага ведама
унионъ — каштоўны камень

унити — уніят, прыхільнік аб'яднання права-
слаўнай царквы з ка-
талікай
упатровати — бачыць,
заўважаць
упирати — прыцягваць да су-
да
**упоминальный; упоминаль-
ный листъ** — афіцыйны
ліст павучальнага або
дакорлівага зместу
упреймость — ветлівасць,
далікатнасць, ласка-
васць
уразъ — удар, траўма
урокъ — падатак
урядити — упарадкаваць,
уладзіць
урядитися — дагаварыцца,
дамовіцца
урядъ (врядъ, врадъ) —
1. парадак, лад; умова,
дагавор; 2. урад,
начальства, суд
усеймовати — прыняць ра-
шэнне на сейме, выра-
шыць
усилный — настойлівы, упар-
ты
усилство — насілле, гвалт
ускормленыи — выхаваны
ускромитися — супакоіцца,
сцішыцца, уціхамірыцца
усние — шкура
успление — свята ў дзень
смерці багародзіцы

успанский — іспанскі
ущекотати — заспяваць па-
сапаўнаму, апець, ус-
лавіць
ущипливый — насмешлівы,
калючы
ущирбокъ — страта, шкода
Фалюндышовый — зробле-
ны з фалендыша,
тоўстага галандскага або
французскага сукна
фацеликъ — шыйны або га-
лаўны ўбор
фики — інжыр
филаръ — калона, слуп
фоготь — суддзя
фолькга — ільгота, па-
лягчэнне, палёгка; пату-
ранне
фольговати — уступаць, па-
тураць, змякаць, аб-
лягчаць, шкадаваць, бе-
рачы
фортель — штукі, хітрыкі, вы-
крут
фортунливе — шчасліва,
удала
фохи — свавольства, жарт,
фокус
фрасовати — турбаваць, не-
пакоіць, трывожыць, за-
смучаць, тужыць
фрасунокъ — сум, журба,
смуток; турбота, клопат,
тывога

фукати — граміць, адчыт-
ваць, прабіраць, ляць
фундовати — засноўваць,
ствараць, уводзіць
Халуга — старая хата
харалужный — булатны,
сталёвы
хварышъ — прыпадак
хвѣитися — хістацца, вагацца
хелпливий — фанабэрысты
хендого — ахайна, чыста
хитлевати — крывадушніцца
хлопя — слуга, батрак, пара-
бак
хлюба (хлуба) — слава, гор-
дасць
хоботъ — хвост, бунчук
хоронка — невялікі будынак
хоруховный — харунжы, сця-
ганосец
хоть — мілая; жонка
хробакъ — чарвяк
хрусть — дробны лес, хмыз-
няк
худый — малы, нязначны;
слабы
хуливый — жаданы, схільны
хуть — жаданне, намер, ах-
вота
хыбити — мінуць, прайсці
міма
Цалюгеньки — цэлы, увесь
цапа — цвёрдая шкура, якая
ужывалася для пакрыц-
ця шабельных ручак

цви́лихъ — палатно, ткане у
дзве столкі
цвичати — навучаць; удаска-
нальваць
цедула — папера, пісьмовае
паведамленне, скрутак
цэле — поўнаасцо, цалкам
цесарство — вобласць, па-
дуладная цэсару; царст-
ва
цетнаръ — цэнтнер
цнотливый — добрачынны,
дабрадзеіны
цный — сумленны, высака-
родны
цофнутися — адступіць,
адысці
цына — волава
цыновы — алаваны
цъсарство — царства
цюкнуць — стукнуць
Чад — дзіця
чадъ — людзі, таварышы,
дружына
чапка — шапка
часть — лёс, доля
чворако — чатырохразова
челованне — цапаванне
крыжа; прысяга
челядинъ — раб, слуга
челядникъ — дамавы слуга,
дваровы, прыдворны
черноризица — манашка,
чарніца
черныи: черныи люди —
просты народ

шата — плашч, верхняя во-
пратка
шафировый — сапфіравы
шванковати — быць не ў па-
радку, кульгаць
шелегъ — дробная манета,
грош
шестокрылець — з шасцю
крыламі
шибати — грымець
шидаръ — насмешнік
шидiti — здэкавацца, кліць;
жартаваць
шиковати — падрыхтоўваць,
рыхтаваць
шикъ — строй, рад, парадак
ширмёрскі — ваяўнічы,
баявы
широкий: широкие гроши —
запатыя або сярэбраныя
грошы
шлыхъ — высокая шапка
шлюбъ — 1. вячанне, шлюб;
2. абяцанне, прысяга,
клятва
шлягъ — шляк, аблямоўка
шпада — шлага
шпелтый — брыдкі; ненар-
мальны
шпякгованье — агляданне,
шпіенства
штоколвекъ — што-небудзь
штучный — форменны, зроб-
лены па пэўнай форме
шыбынковати — сваволь-
нічаць, бясчынстваваць
Щалаплесивый — шэра-сівы

щодробливе — шчодро, ба-
гата
щодробливість —
шчодрасць
ѣства — ежа, страва
Южъ — ужо, цяпер
юньць — бык, цяля
Явити — заявіць, паведаміць;
паказаць, прад'явіць
явленный — яўны, відавочны,
зразумелы, заяўлены,
паведамлены
ягода — шчака
ядъ — ежа, спажыва
языкъ — 1. мова; 2. народ,
племя; 3. язык (палонны,
ад якога можна атры-
маць патрэбныя звесткі);
4. перакладчык
яко (якоже) — што, каб, таму
што, як
ялмужна — міласціна, міласць
ярица — зерне яравога хлеба
Ярослава Ольгова Коганя
хоти — «цёмнае» месца
ў помніку
яруга — яр, роў, канава
ясачный: ясачный сборъ —
дань з іншаземцаў
яския — пяхора, бярог
яти — узяць, браць, схаліць,
пазбавіць волі, затры-
маць, арыштаваць
ятися — узяцца, схаліцца,
бароцца

ДАВЕДАЧНЫЯ МАТЭРЫЯЛЫ

1. Літары кірылаўскай азбукі з лікавым значэннем

А	Дзсяткі	Сотні	Тысячы
1.....	Ѧ (десятеричное)	Ѧ (рыци)	Ѧ
2.....	Ѣ (вѣди)	Ѣ (како)	Ѣ
3.....	Ѧ (плаголь)	Ѧ (людице)	Ѧ
4.....	Ѧ (добро)	Ѧ (мысльте)	Ѧ
5.....	Ѧ (юсть)	Ѧ (нашь)	Ѧ
6.....	Ѣ (зѣло)	Ѣ (кси)	Ѣ
7.....	Ѣ (земля)	Ѣ (онѣ)	Ѣ
8.....	Ѧ (восьмеричное)	Ѧ (покои)	Ѧ
9.....	Ѣ (фита)	Ѣ (чървь)	Ѣ

З а ў в а г а. Літара Ѧ (жыца) у вымаўленні суладае з в у ста-новічы паміж галоснымі, а з і (часам з у) — паміж зычнымі. Літары і, і, н ва ўжыванні амаль не адрозніваліся, за выключэннем пачатку слова ва ўласных імёнах, дзе звычайна пісалася і. Літары д і ф, з і s не адрозніваліся ў вымаўленні.

Паасобныя старажытныя рукапісныя помнікі датаваліся буй-нымі лікавымі абазначэннямі, якія не адпавядаюць сучаснаму ле-тазлічэнню. Каб дакладна вызначыць дату напісання такога помніка, трэба ад лікавага абазначэння адняць 5508. Паводле біблейскай легенды, звязанай з візантыйскім летазлічэннем, Ісус Хрыстос нарадзіўся, калі мінула 5508 гадоў пасля стварэння све-ту. Скажам, такое спалучэнне літар, як ѡѡѡ мае лікавае значэнне 6669, ад якога, калі адняць 5508, застаецца лічба 1161 — даклад-ная дата паводле сучаснага летазлічэння.

2. Вынасныя літары

У сістэме старажытнага пісьма наглядалася заканамернае ўжыванне літар у радку, а некаторых — над радком. Надрадковыя, ці вынасныя, літары спачатку пісаліся ў канцы радкоў для эканоміі

месца ў пісьым матэрыяле, таму яны маглі ставіцца адвольна. Паз-ней колькасць вынасных літар павялічылася, яны сталі ўжывацца не толькі ў канцы, але і ў сярэдзіне слова і ўспрымацца як адзін са сродкаў упрыгожання рукапіснага почырку (у пачатку слова дапуска-лася напісанне толькі надрадковага т у прыназоўніку-прыстаўцы ѡ). Вынаснымі часцей за ўсё былі зычныя літары, радзей групы паасоб-ных зычных і галосных. Спачатку яны пакрываліся ціглам у выглядзе акруглай або двуххатнай дужкі, затым яна паступова апускалася і над радком заставаліся неціглаваныя літары. У шэрагу выпадкаў вынаснымі былі зычныя літары, калі яны стаялі ў слове паміж ад-нолькавымі галоснымі літарамі, прычым адна з галосных літар магла апускацца: боѡчи — боѡдоуѡчи. Не абазначаліся на пісьме галосныя і тады, калі над радком пісаўся зычны канцавога адкрытага склада: грамоѡ — грамоѡтоѡ.

3. Надрадковыя знакі

У старажытным пісьменстве дапускаліся скарачаныя напісанні слоў, якія заключаліся ў пропуску некаторых літар, але абазначаліся так званымі цігламі. Сярод скарачаных напісанняў адрозніваліся: а) безвынасныя літарныя напісанні, пакрытыя га-рызантальнай рыскай з загнутымі краямі; б) напісанні з вынасам літар над радком, пакрытых акругленай або двуххатнай дужкай. У першым выпадку скарачэнню падлягалі перш за ўсё рэлігійныя тэрміны (боѡ — боѡгъ, дѡ — духъ, анѡ — ангелъ), пазней — агульнавядомыя словы (сѡ — сынъ, пѡ — панъ, дѡ — день, нѡ — небо), у другім — найчасцей словы частага ўжывання ў бы-тавой і службовай сферах (чѡ — чловеѡкъ, сѡ — солнѡце, апѡ — апостолъ, прѡ — пророкъ).

Для старабеларускага пісьменства характэрна было ўжыванне над словамі спецыяльнага значка (ерык), які найчасцей абазначаў прапушчаную літару й у сярэдзіне і канцы слова (даѡте, воѡна, малыѡ, грошеѡ), радзей — канцавы рэдукаваны ѡ (маѡт, де-саѡт, каменѡ).

У старадрукаваных тэкстах паступова адзначаліся два віды націскаў над складовымі галоснымі ў слове: оксія (ѡ) і варыя (ѡ). Знак «оксія» звычайна ставіўся над націскавой галоснай у сярэдзіне слова (вѡлѡкостъ, вѡлѡмѡкностъ, моѡдѡрый), а «варыя» — над канцавым адкрытым галосным (ношоѡ, беруѡ, тоѡгѡ, иѡди).

ОКРНО	АЧОВЫ НА				
	0-0*/0	*-U	[-	*-a/[-a	3b/4b/1

АДМИНИСТРАЦИЯ

К	родоѣ	кран	конѣ	селѣ	снѣ	лѣстѣ	ночѣ	жѣнѣ	землѣ	имѣнѣ
М	родѣ	кран	конѣ	селѣ	снѣ	лѣстѣ	ночѣ	жѣнѣ	землѣ	имѣнѣ
Т	родѣ	кран	конѣ	селѣ	снѣ	лѣстѣ	ночѣ	жѣнѣ	землѣ	имѣнѣ
Б	родѣ	кран	конѣ	селѣ	снѣ	лѣстѣ	ночѣ	жѣнѣ	землѣ	имѣнѣ
Д	родѣ	кран	конѣ	селѣ	снѣ	лѣстѣ	ночѣ	жѣнѣ	землѣ	имѣнѣ
П	родѣ	кран	конѣ	селѣ	снѣ	лѣстѣ	ночѣ	жѣнѣ	землѣ	имѣнѣ
Н	родѣ	кран	конѣ	селѣ	снѣ	лѣстѣ	ночѣ	жѣнѣ	землѣ	имѣнѣ

МНОЖИЛИК

И	robot	кран	кран	цена	полн	спл-ове	лостн	ночнн	жёнп	землп	доу-кв	матер	именп
Р	robot	кран	кран	кран	полн	спл-ов	лостн	ночнн	жёнп	землп	доу-кв	матер	именп
В	robot	кран	кран	кран	полн	спл-ов	лостн	ночнн	жёнп	землп	доу-кв	матер	именп
Т	robot	кран	кран	кран	полн	спл-ов	лостн	ночнн	жёнп	землп	доу-кв	матер	именп
М	robot	кран	кран	кран	полн	спл-ов	лостн	ночнн	жёнп	землп	доу-кв	матер	именп

ПАРНЬ ЛІК

Н-В, -К, -Р, -О, -Д, -А	кран	кранъ	полн	полн	лостн	ночн	женн	земн	богн	матери	имени
П-М, -Л, -Н	кранъ	крань	полн	полн	лостн	ночн	женн	земн	богн	матери	имени
Л-Т, -С, -Ш, -Щ, -Ж, -Ч, -Ц, -Х, -Ф, -Ф, -Ф, -Ф	кранъ	крань	полн	полн	лостн	ночн	женн	земн	богн	матери	имени

Займеннікі

Склон	Асабовыя	Зваротны
Адзіночны лік		
Н.	азь, язь, я	—
Р.	мене	себе
Д.	мьнѣ, ми	себѣ, собѣ, ти
В.	мене, мя	себе, ся
Т.	мьною	собою
М.	мьнѣ	себѣ, собѣ
Множны лік		
Н.	мы	
Р.	нась	
Д.	намѣ, ны	
В.	нась, ны	
Т.	нами	
М.	нась	
Парны лік		
Н.	вѣ	
В.	на	
Р.-М.	наю	
Д.-Т.	нама	

Склон	Займенникі 3-й асобы		
	м.р.	н.р.	ж.р.
	А д з і н о ч н ы л і к		
Н.	о́н	оно	она
Р.	его		еѣ
Д.	ему		ей
В.	и		ю
Т.		ѣ	ею
М.		еѣ	ей

Склон	м.р.	н.р.	ж.р.
-------	------	------	------

Множны лік

Н.	они	она	оны
Р.		ихъ	
Д.		имъ	
В.	ѣ	я	ѣ
Т.		ими	
М.		ихъ	

Парны лік

Н.-В.	я	и	и
Р.-М.		ею	
Д.-Т.		има	

Неасабовыя займеннікі

Склон	цвёрды варыянт	м.р.	ж.р.	н.р.	ж.р.
		м.р.	ж.р.	н.р.	ж.р.

Адзіночны лік

Н.	тъ	то	та	мои	мое	моя
Р.		того	тоѣ	моего	моеѣ	
Д.		тому	тои	моему	моеи	
В.	тъ, того	то	ту	мои, мое-	мое	мою
Т.	тѣмъ	тою	го	моимъ	моею	
М.	томъ	тои	моемъ	моими	моими	

Множны лік

Н.	ти	та	ты	мои	моя	моѣ
Р.		тѣхъ	тѣ	моихъ	моихъ	
Д.		тѣмъ	тѣ	моимъ	моимъ	
В.	ты	та	ты	моѣ	моя	моѣ
Т.		тѣми	тѣ	моими	моими	
М.		тѣхъ	тѣ	моихъ	моихъ	

Парны лік

Н.-В.	та	тѣ	моя	мои	мои
Р.-М.		тою	моєю	моими	моими
Д.-Т.		тѣма	моима	моими	моими

Склон	м.р.	н.р.	ж.р.	м.р.	н.р.	ж.р.

Цвёрды варыянт

Мяккі варыянт

Адзіночны лік

Н.	новыи	новое	новая	синии	синее	синяя
Р.	нового	новому	новѣ	синего	синему	синей
Д.	новому	новѣ	новѣ	синему	синей	синей
В.	новыи(-ого)	новое	новую	синии(-его)	синее	синюю
Т.	новымъ(-ымъ)	новому	новѣ	синимъ(-имъ)	синему	синей
М.	новомъ(-ѣмъ)	новѣ	новѣ	синемъ	синей	синей

Множны лік

Н.	новии	новая	новѣ	синии	синяя	синѣ
Р.	новыхъ(-ихъ)	новѣ	новѣ	синихъ(-ихъ)	синимъ(-имъ)	синимъ(-имъ)
Д.	новымъ(-ымъ)	новѣ	новѣ	синимъ(-имъ)	синимъ(-имъ)	синимъ(-имъ)
В.	новѣ	новѣ	новѣ	синѣ	синяя	синѣ
Т.	новыми(-ими)	новѣ	новѣ	синими(-ими)	синими(-ими)	синими(-ими)
М.	новыхъ(-ихъ)	новѣ	новѣ	синихъ(-ихъ)	синимъ(-имъ)	синимъ(-имъ)

Парны лік

Н.-В.	новая	новѣ	новѣ	синяя	синии	синии
Р.-М.		новѣ	новѣ	синюю	синюю	синюю
Д.-Т.	новыма(-има)	новѣ	новѣ	синими(-ими)	синими(-ими)	синими(-ими)

Дзеепрыметнікі незалежнага стану цяперашняга часу

Склон	Мужчынскі род	Ніякі род	Жаночы род
А д з і н о ч н ы л і к			
Н.	веда зная хваля	веда зная хваля	ведучы знаючы хвалячы
Р.	ведуча знаюча хваляча		ведучы знаючы хвалячы
Д.	ведучу знаючу хвалячу		ведучы знаючы хвалячы
В.	ведучы знаючы	ведуче знаючы	ведучы знаючы
Т.	хвалячы	хвалячы	хвалячы
М.	ведучымъ знаючымъ хвалячымъ		ведучаю знаючаю хвалячаю
	ведучы знаючы хвалячы		ведучы знаючы хвалячы

М н о ж н ы л і к

Н.	ведуче знаючы хвалячы	ведуча знаюча хваляча	ведучы знаючы хвалячы
Р.	ведучы знаючы	хвалячы	хвалячы
Д.	ведучымъ знаючымъ хвалячымъ		ведучамъ знаючамъ хвалячамъ
В.	ведучы знаючы хвалячы	ведуча знаюча хваляча	ведучы знаючы хвалячы
Т.	ведучы знаючы хвалячы		ведучаю знаючаю хвалячаю
М.	ведучыхъ знаючыхъ хвалячыхъ		ведучахъ знаючахъ хвалячахъ

П а р н ы л і к

Н.-В.	ведуча знаюча хваляча	ведучы знаючы хвалячы
Р.-М.	ведучу знаючу хвалячу	ведучаю знаючаю хвалячаю
Д.-Т.	ведучама знаючама хвалячама	ведучама знаючама хвалячама

Дзеепрыметнікі незалежнага стану прошлага часу

Склон каротк.	Мужчынскі род	Ніякі род	Жаночы род
Н.	несъ ведъ знавъ	несъ ведъ знавъ	несыши ведыши знавъши
Р.	несыша ведыша знавъша		несышъ ведышъ знавъшъ
Д.	несышу ведышу знавъшу		несыши ведыши знавъши
В.	несышъ ведышъ знавъшъ	несыше ведыше знавъше	несышу ведышу знавъшу
Т.	несышымъ ведышымъ знавъшымъ		несышею ведышею знавъшею
М.	несыши ведыши знавъши	несыши ведыши знавъши	несыши ведыши знавъши
поўн.	несыи ведыи знавыи	несышее ведышее знавышее	несышыи ведышыи знавышыи
Н.	(ва ўскосных склонах змяняліся на ўзор поўных прыметнікаў)		

П і ч з б н і к і

Склон	Мужчынскі род	Ніякі род	Жаночы род
Н.	одинъ трые четыре	одно три четыри	одна три четыри
Р.		одного трыи четырь	одной
Д.		одному трымъ четыремъ	одной
В.	одинъ/-ого	одно три четыри	одну
Т.		однымъ трыи четырьми	одной
М.		однымъ трыхъ четырьхъ	одной

Склон	Мужчынскі род	Ніякі род	Жаночы род
Н.-В.	д’ва оба	д’ваў об’	д’ваў об’
Р.-М.		д’вою обою	
Д.-Т.		д’ваіма об’іма	

Склон	Адзіночны лік	Множны лік	Парны лік
Н.	дэсяць	дэсяце(-и)	дэсяці
Р.	дэсяці	дэсяць	дэсяту
Д.	дэсяці	дэсяцьмь	дэсяцьма
В.	дэсяць	дэсяці	дэсяці
Т.	дэсяцію	дэсяцьмі	дэсяцьма
М.	дэсяці(-е)	дэсяцьхъ	дэсяту

Узоры старажытнарускага спражэння

Дзеясловы
Цяперашні час

Лік	Асо-ба	Тэматычныя	Нетэматычныя
Адз.	1	несу	есмь
	2	несешы (-шь)	еси вѣси
	3	несеть	есть вѣсть
Мн.	1	несемь (-о-ы-е)	есмь вѣмь
	2	несете	есте вѣсте
	3	несуть	есуть вѣдять
Пар-ны	1	несевѣ	есвѣ
	2	несета	еста
	3	несета	еста

Прошлы час
Аорыст

Лік	Асо-ба	Новы сігматычны аорыст					
Адз.	1	ведохъ	рекохъ	двигохъ	оутопохъ	быхъ	быхъ
	2	веде	рече	движе	оутопе	бы	бы
	3	веде	рече	движе	оутопе	бы	бы
Мн.	1	ведохомъ	рекохомъ	двигохомъ	оутопохомъ	быхомъ	быхомъ
	2	ведосте	рекосте	двигосте	оутопосте	бысте	бысте
	3	ведоша	рекоша	двигоша	оутопоша	быша	быша
Пар-ны	1	ведоховѣ	рекоховѣ	двигоховѣ	оутопоховѣ	быховѣ	быховѣ
	2	ведоста	рекоста	двигоста	оутопоста	быста	быста
	3	ведоста	рекоста	двигоста	оутопоста	быста	быста

[illegible][illegible][illegible]

Лек		Мн.		Парны	
1	занахъ	1	занахомъ	1	занаховъ
2	занаше	2	занашете (-сте)	2	занашета (-ста)
3	занаше	3	занаху (-тъ)	3	занашета (-ста)
1	стояхъ	1	стояхомъ	1	стояховъ
2	стояше	2	стояшете (-сте)	2	стояшета (-ста)
3	стояше	3	стояху (-тъ)	3	стояшета (-ста)
1	видяхъ	1	видяхомъ	1	видяховъ
2	видяше	2	видяшете (-сте)	2	видяшета (-ста)
3	видяше	3	видяху (-тъ)	3	видяшета (-ста)
1	имяхъ	1	имяхомъ	1	имяховъ
2	имяше	2	имяшете (-сте)	2	имяшета (-ста)
3	имяше	3	имяху (-тъ)	3	имяшета (-ста)
1	бяхъ	1	бяхомъ	1	бяховъ
2	бяхе	2	бяхете (-сте)	2	бяхета (-ста)
3	бяхе	3	бяху (-тъ)	3	бяхета (-ста)

Са свързвателни суфикси

[illegible]

Тема: «Математика»

Асоба	Азиночны лік	Асоба	Множны лік	Асоба	Ларны лік
2	дажь буди тьжь вжжъ имѣи » » » » » »	1	дадимъ будимъ бдимъ вдимъ имимъ дадите будите бдите	2	дадимъ будимъ бдимъ вдимъ имимъ дадите будите бдите

Незамысловатый и яркий стиль

Засадны пад

Лик	Асс- Формы ас- да ррста	Мужчински под	Хири под	Жаночы под
Адз.	1 2 3 бп бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь
Мн.	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь
Пар- нп	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь	1 2 3 бпхь бпхь бпхь

УМОУНЫ ПАВ

[illegible]

ДЗЕРПІМЕНТИ

Будучи склавданы друзі!

[illegible]

Будучи складаны першы

Будучи час

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ

- АА — Аповесць аб Атыле. XVI ст.
 АБ — Аповесць аб Баве. XVI ст.
 АВ — Арыстоцэлевы вароты. XVI ст.
 АВЗС — Акты Віцебскага земскага суда. XVI–XVII ст.
 АВК — Акты, издаваемыя Віленскою археографическою комиссією для разбора древних актов. Вільна, 1865–1915. Т. 1–39.
 АЕ — Остромирово евангеліе. 1056–1057 гг.
 АЗР — Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. Спб., 1846–1853. Т. 1–5.
 АЛ — Архангелогородский летописец. XVII в.
 Алекс. — Александрія. Мн., 1962.
 Алар. — Алокрисъ albo отповедь на книжки о съборе берестейскомъ. Вільна, 1598.
 Арх. ЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссією для разбора древних актов. Киев, 1859–1911.
 Ас.Б — Астрожская біблія.
 АСД — Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильна, 1867–1890. Т. 1–11.
 АТ — Аповесць пра Трышчана. XVI ст.
 АТКВ — Аповесць аб трох каралях-валхвах. XV ст.
 БА, 1, 2 — Беларускі архіў. Мн., 1928–1929. Т. 1–2.
 БГ — Книги ветхого и нового завета. Писаны в 1499 г. в Новгороде, при дворе архиепископа Геннадія.
 БД — Мяцельская Е.С., Камароўскі Я.М. Беларуская дыялекталогія: Хрэстаматыя. Мн., 1979.
 Бельск. — Хроніка Бельскага. XVII ст.
 Бер. саб. — Описание и оборона събору руского берестейского. Вільна, 1597.
 Біблія — Біблейскія кнігі пачатку XVII ст.
 БЛ — Баркалабаўскі летапіс. XVII ст.
 Будны — Катихісісь для детокъ хрїстіанскихъ языка руского коротко выложена. Нясвіж, 1562.
 Будны, 1 — Біблія Сымона Буднага. XVI ст.
 БУПМС — Анічэнка У.В. Беларуская-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі. Мн., 1969.
 Бых. — Летапіс па спісу Быхаўца канца XVI — пачатку XVII ст.

- Бяр. — Лексіконъ славенороссій и именъ толкованіе, Всечестнымъ отцемъ Кір Памвою Берындюю ... згромаженный. Куцеін, 1653.
 ВАКМ — Выпіска з актавай кнігі Магілёўскага магістрата. 1578.
 Варл. — Гісторыя аб Варлааме і Іаасафе.
 ВЛ — Віленскі спіс летапісу. Канец XV ст.
 ВМЧ — Великие Минеи-Четьи. XVI в.
 ГВІ — Гісторыя аб Варлааме і Іаасафе. XVII ст.
 Гвідон — История о князати Гвидоне // Сб. ОРЯС. Спб., 1888. Т. 44, №3.
 Гердзнь — Грамата князя Гердзня. 1264.
 ГЗ — Грамматка словенска Л.Зізання. Вільна, 1596.
 Гіст. сл. — Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мн., 1982–1998. Т. 1–17.
 ГМ — Грамота великого князя Мстислава Володимировича и его сына Всеволода. Около 1130.
 ГОД — Гражданство обычаев детских. XVII в.
 Гр. 1300 — Грамата полацкага епіскапа Якава. Каля 1300.
 Гр. 1387 — Грамата караля Уладзіслава князю Скіргайлу. 1387.
 Гр. 1409 — Грамата князя Івана Сямёнавіча да рыжан. 1409.
 Гр. 1465 — Грамата палачан у Рыгу. 1465.
 Гр. 1498 — Грамата Янкі Багдановіча аб продажы сенажаці. 1498.
 ГЮ — Укладная грамота княгіні Юліяніі царкве ў Азярышчах. Каля 1377.
 ДБСМ — Духоўныя бяседы святого Макарыя. Вільна, 1627.
 ДЕ — Дзённік Фёдара Еўлашоўскага. XVII ст.
 Доп. — Дополнення к актам историческим. X. — 1700.
 ДПР — Дагавор Полацка з Рыгай. 1407.
 ДПРЦ — Забелин И. Домашний быт русских царей в XVI и XVII вв.
 ДС — Дубинской сборник правил и поучений. XVI в.
 ДСМГШ — Памятники дипломатических сношений Московского государства со шведским государством. 1556–1586.
 ЕК — Евангелле Каліста. Еўе, 1616.
 ЕМ — Евангеліе от Матфея. XVII в.
 ЕЦ — Евангелле В.Цялінскага. Каля 1580.
 ЖА — Жыццё Аляксея, чалавека божага. XV ст.
 ЖАЮ — Житие Андрея Юродивого. XVII в.
 ЖЕП — Жыццё Ефрасінні Полацкай. Спіс XV ст.
 ЖИП — Житие Иосифа Прекрасного.
 ЖПА — Житие протопопа Аввакума. 1672–1673.
 ЖФП — Житие Феодосия Печерского.

Задон. — Задонщина.
Зб. вып. — Собрание припадков краткое и духовнымъ особомъ потребное. Супрасль, 1722.
ЗБК — Зборнік біблейскіх кніг (№262). Пач. XVI ст.
ЗЗП — Лявончанка Д.А. Зборнік задач і практыкаванняў па па-
раўнальнай граматыцы рускай і беларускай моў. Мн., 1962.
ИП — Ипатьевская летопись. XII в.
ИН — Книга Иисуса Навина. XVI в.
Інтэрм. — Інтэрмедыя "Мацей і доктар-шарлатан" // Хрэстаматыя
па старажытнай беларускай літаратуры. Мн., 1959.
ИЮМ — Историко-юридические материалы, извлеченные из ар-
хивных книг губерний Витебской и Могилевской. Витебск,
1871—1906. Вып. 1—32.
Каз. — Казанне Кірыла Іерусалімскага. Вільня, 1596.
Каз. двое — Казанне двое Л.Карповіча. Ёўе, 1615.
КВЗС — Книга Віцебскага земскага суда. 1533—1540.
КДП — Перелісная оброчная книга Деревской пятины. Около 1495 г.
КИ — История великого князя Московского. — Сочинения князя
Курбского. XVIIв.
Кін. — Кінавіён. XVII ст.
КМ — Камедыя ў зборніку Марашэўскага. XVIII ст.
КПМ — Книга пасольской метрыкі Вялікага княства Літоўскага. XVII ст.
КРС — Книга Руф / Пер. з старажыт. XVI ст.
КСД — Литовская метрика. Книга судебных дел // Русская исто-
рическая библиотека. Слб., 1903, Т. 20.
КЦ, 2 — Вторая книга Царств. XVI в.
Літ. метр. — Літоўская метрыка.
ЛП — Лаврентьевская летопись. XII в.
ЛЛЗ — Лексис Лаврентия Зизания. — Синоніма славеноросская.
Київ, 1964.
ЛР — Летапіс па спісу Рачыньскіх. Каля 1580.
ЛС 1566 — Літоўскі статут 1566 г.
ЛС 1588 — Літоўскі статут 1588 г.
Лям. — Ляменты ў света оубогіхъ. Вільня, 1620.
Ляч. — Лячэбнік. XVII ст.
Макарыі — Духовныя беседы святого отца нашего Макарія...
Вільня, 1627.
Мал. — Моление Даниила Заточника.
Манамах — Поучения Владимира Мономаха.
Надліс — Надліс на крыжы Ефрасінні Полацкай. XII ст.
НП, 1 — Новгородская летопись по Синодальному харатейному
списку. XIII—XIV вв.

ПБ — Посольство князя Михаила Барятинского. 1614—1619.
ПВЛ — Повесть временных лет. XII в.
ПИ — Палея историческая. XV в.
ПЛ — Псковские летописи. XV—XVII вв.
ПМ — Прамова Івана Малежкі. XVI ст.
П-НП — Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Нико-
новскою летописью. IX—XIII вв.
Пов. — Повесть об Улиании Осорьинной. XVII в.
Пр. — Пролог мартовской половины года. XIV—XV вв.
ПС — Патерик Синайский. XI в.
Пс. XVII — Псалтыр. XVII ст.
ПСМИ — Проскинтарий святых мест святого града Иерусалима.
На греческом языке написал критянин иеромонах Арсений
Каллуда и напечатал в Венеции в 1679 г.
ПСРЛ — Полное собрание русских летописей. Слб., 1907. Т. 17.
ПХ — Пакуты Хрыста. XV ст.
ПЧСН — Посмертные чудеса святителя Николая архиепископа
Мирликийского чудотворца. XIV в.
РД — Римские деяния. 1688.
РИ — Памятники дипломатических сношений с империею рим-
скою. 1488—1699.
РЛ — Римскі летапісец.
РПА — Русско-Ливонские акты. Слб., 1868.
РП — Русская правда по Новгородской Кормчей. 1282.
Салега — Прамова Л.Салегі на Варшаўскім сейме, 1588.
Сб. 1073 — Сборник Святослава. 1073.
Сб. 1076 — Сборник Святослава. 1076.
СБГПЗБ — Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Бела-
русі і яе пагранічча. Мн., 1979—1986. Т. 1—5.
СГ — Договорная грамота смоленского князя Мстислава Давидо-
вича с Ригию и Готским берегом. 1229.
СДЗ — Слово Даниила Заточника.
Сівіла — Карский Е.Ф. Западнорусское сказание о Сивилле про-
роцице по рукописи XVI в.: Текст сказания, его состав и
язык// Варшавские университетские известия. 1898. №2.
Скар. — Франциск Скарына: ДЗ — Другі Закон; ДС — Другая кніга
Царства; ЕК — кніга Еклезіяст; ІС — кніга Ісуса Сірахава;
КБ — кніга Быццця; КП — кніга Левіт; КР — кніга Руф; КС —
кніга Суддзяў; КЮ — кніга Юдзіф; ПБ — кніга Прамудрасць
божыя; ПЕ — Плач Ерамеі; ПП — кніга Песні песняў; ПС —
кніга Прытчы Саламонавы; ПЦ — Першая кніга Царстваў;
ЧЦ — Чацвёртая кніга Царстваў.

Скар. прадм. — Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн., 1969.
 СКБМ — Варлаам, архимандрит. Описание сборника XV в. Кирилло-Белозерского монастыря.
 СКК — Судзібнік караля Казіміра. XV ст.
 СЛ, I — Софійская першая летопись.
 СЛМ — Служебные минеи за май. XIII в.
 Слово — Слово о полку Игореве. XII в.
 СМ — Сборник Муханова. XIV в.
 Смар. — Казаніе на честный погребъ пречестного и превелебного мужа господина и отца Леонтия Карповича през Мелетия Смотрицкого. Вільня, 1620.
 СМКН — Стихираръ месячный на крюковых нотах. XII в.
 СМП — Сказаніе аб Мамаевым пабоішчы. XVII ст.
 СПТ — Спосаб праў трыбунальскіх. Вільня, 1586.
 SSL — Супрасльскі спіс летапісу. 1519.
 Стрыік — Хроніка Стрыйкоўскага. XVII ст.
 Strujk. — Kronika M. Strujkowskiego.
 ТН — Тмутараканская надпісь. 1068.
 Троя — Аловесць аб Троі. XVII ст.
 ТТ — Тайна Тайных. Рукапіс XVI ст.
 Тураўскі — Слова Кірылы Тураўскага на вербніцу. XII ст.
 УГ 1399 — Укладная грамата князя Анофрыя Полацкаму манастыру. Каля 1399.
 УГПИ — Уставная грамата патрыярха Іова Новинскому монастырю.
 Філіп. — Дыярыуш А. Філіповіча. 1646.
 ХА — Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе XIII—XIV и XV вв.
 ХГБМ, 1 — Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Мн., 1961. Ч. 1.
 ХГБМ, 2 — Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Мн., 1962. Ч. 2.
 Хран. — Хранограф. XVII ст.
 ХриЯ — Хрестоматия по истории русского языка. М., 1952. Ч. 1.
 Цар. 3 — Третья книга Царств. XI в.
 Цяпінскі — Прадмова В. Цяпінскага да Евангелля. Каля 1580.
 Чарнаб. — Водпісы Ф. С. Кміты-Чарнабыльскага. XVI ст.
 ЧМ — Чэцця-Мінея. 1489.
 ШЕБ — Шестоднев Иоанна, екзарха Болгарского.
 ШК — Школьная комедия. Сярэдзіна XVIII ст.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	1
ГРАВІКА І АРФАГРАФІЯ	5
ФАНЕТЫКА	14
ГУКАВЫ САСТАЎ СТАРАЖЫТНАРУСКАЙ МОВЫ ДАПІСЬМОВАЙ ЭПОХІ	14
Сістэма галосных	14
Сістэма зычных	21
Гукавая структура слоў	25
АГЛУБНАСЛАВЯНСКІЯ ФАНЕТЫЧНЫЯ ПРАПЭСЫ	27
ІХ ВЫПІСКІ Ё БУЛАРУСКАЙ МОВЕ	27
Фанетычныя працэсы ў сістэме галосных	33
Фанетычныя працэсы ў сістэме зычных	33
СТАРАЖЫТНАРУСКІЯ ФАНЕТЫЧНЫЯ ПРАПЭСЫ ПІСЬМОВАЙ ПАРЫ	36
ІХ ВЫПІСКІ Ё БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ	36
Фанетычныя працэсы ў сістэме галосных	36
Фанетычныя працэсы ў сістэме зычных, звязаны са страйнім рэдукаваннем і, ь	40
Фанетычныя працэсы, не звязаны са страйнім рэдукаваннем і, ь	42
Кантрольныя работы па раздзелу «Фанетыка»	51
ЛЕКСІКА	57
Агульнаславянская лексіка індэсравіцянцаў і славянскага паходжанні	57
Старажытная лексіка	57
Старабеларуская лексіка	61
Лексіка беларускай мовы XVIII—XIX ст.	73
Лексіка сучаснай беларускай мовы	74
Кантрольныя работы па раздзелу «Лексіка»	83
МАРФАЛОГІЯ	90
Назоўнік	90
Знаменнік	103
Прыметнік	107
Лічбнік	114
Дзеяслоў	120
Праслоўе	134
Прыназоўнік	139
Злучнік	142
Часткі	144
Выклічнік	146
Кантрольны заданні па тэме «Назоўнік»	147
Кантрольны заданні па тэме «Дзеяслоў»	148
Палажэнчыя кантрольныя заданні па тэме «Марфалогія»	150
СІНТАКСІС	151
Кантрольны заданні па тэме «Сінтаксис»	163
ДАДАТАК	166
Слоўнік	166
Лінгвістычны матэрыялы	200
ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ	214

Вучэбнае выданне

Анічэнка Уладзімір Васільевіч
Прыгодзіч Мікалай Рыгоравіч

ГІСТАРЫЧНАЯ ГРАМАТЫКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Зборнік практыкаванняў

Рэдактар *Т. Я. Жэбіт*

Тэхнічны рэдактар *І. П. Ціханавы*

Карэктар *А. І. Казачок*

Камп'ютэрная верстка *А. У. Крывадубскай, В. А. Сырыч*

Падпісана да друку 04.05.99. Формат 60×84/16. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 12,79. Ул.-выд. арк. 12,33. Тыраж 7220. Заказ 365.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Ліцэнзія ЛВ №315 ад 14.07.98.

220050, Мінск, пр. Ф. Скарыны, 4.

Надрукавана ў Выдавецкім цэнтры БДУ.

220030, Мінск, вул. Чырвонаяармейская, 6.